

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE GIDA GÜVENCESİ
SORUNUNUN KIRMIZI ET ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ**

Medeni AĞAÇ

Temmuz-2011

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE GIDA GÜVENCESİ
SORUNUNUN KIRMIZI ET ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Medeni AĞAÇ

Danışman

Doç. Dr. Bahadır AYDIN

Temmuz-2011

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Medeni AĞAÇ'a ait "Türkiye Hayvancılık Sektöründe Gıda Güvencesi Sorununun Kırmızı Et Örneğinde İncelenmesi" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir. **29.07.2011**

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı)	: Doç. Dr. Bahadır AYDIN	
Üye	: Yard. Doç. Derya EREL	
Üye	: Yard. Doç. Dr. Fevzi ENGİN	

Sosyal Bilimler Enstitüsünün Onayı

Prof. Dr. Gönül ÜLKER
Enstitü Müdürü

ABSTRACT

The livestock import, which becomes a focus point of the discussions in recent years, generates question marks on Turkish animal husbandry. Although it has often been discussed, the seriousness of the problem is only related with the applied politics and the question that lies behind the internal and external factors such as “Liquidation of Peasantry”, “Privatization of State Owned Enterprises”, “The Effect of European Union Membership Process on the Liquidation of Peasantry”, “Applications of Direct Income Support” are neglected. Thus, today most of the discussions on animal husbandry-red meat are far from the origins of the question. Thereby animal husbandry that is already de facto halting is further neutralized.

The main aim of this study is to discuss internal and external factors, in the context of food sovereignty on Turkish animal husbandry and the outcomes that take place with applied politics from 1980’s to present-day. Furthermore, it is being discussed on which extent the development of food sovereignty, food right, food security and food safety is and also the dimensions of these Development in accordance with Turkey is emphasized.

The result of the study exposes that Turkish animal existence is permanently decreasing and this decrease is still effectual on animal existence today. All these outcomes are a product of liberalization of Turkish agriculture and adjustment programmes according to liberal projects. All the governments that came to power after 24th January resolutions have failed to prevent the decrease of animal populations. Therefore, food sovereignty in Turkey especially one on the ground of red meat is seriously under threat.

However, against the imposition of capitalist industrial agricultural model, for a sustainable development in agriculture and animal husbandry through all economic actions, an agricultural politics which takes into consideration the environment and health must be accepted. Otherwise the dependency of industrial agriculture to inorganic inputs would continue to threat historical-traditional techniques of family

farming and modes of production of ecological agriculture.

Key Words: Red Meat, Animal Husbandry, Food Sovereignty, Liquidation of Peasantry, Privatization of State Owned Enterprises.

ÖZET

Son yıllardaki tartışmaların giderek odak noktası haline gelen canlı hayvan ithalatı, Türkiye hayvancılığı konusunda soru işaretlerine neden olmaktadır. Sık sık tartışılmasına rağmen sorunun ciddiyeti sadece son yıllarda uygulanan politikalara bağlanılmakta ve bu sorunun arkasında yatan “Köylülüğün Tasfiyesi”, “Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Özelleştirilmesi”, “Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinin Köylülüğün Tasfiyesine Etkisi”, “Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları” gibi içsel ve dışsal birçok faktör göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla günümüzde hayvancılık-kırmızı et üzerine yapılan tartışmaların çoğu sorunun kökenine inmekten uzaktır. Böylece Türkiye’de zaten fiilen aksayan bir hayvancılık politikası daha da etkisizleştirilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, gıda egemenliği kavramı çerçevesinde içsel ve dışsal faktörlerin Türkiye hayvancılığına etkisini tartışmak ve 1980’li yıllardan günümüze kadar uygulanan politikaların neden olduğu sonuçları ortaya koymaktır. Ayrıca gıda egemenliği, gıda hakkı, gıda güvenliği ve gıda güvencesinin gelişiminin Türkiye’de hangi düzeyde olduğu tartışılmakta ve Türkiye açısından bu gelişmelerin boyutları üzerinde durulmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuç, 1980 yılından sonra Türkiye hayvan varlığının sürekli olarak azaldığını ve bu düşüşün günümüzde etkilerini hala devam ettirdiğini ortaya koymaktadır. Tüm bu sonuçlar Türkiye tarımının serbestleştirilme çabalarının ve liberal projelere uyum politikalarının bir ürünüdür. 24 Ocak kararlarından sonra, iktidara gelen her hükümet, azalan hayvan sayılarının daha da azalmasını önleyememiştir. Böylece Türkiye’de, özellikle kırmızı et eksenli gıda egemenliği ciddi bir şekilde tehdit altına girmiştir.

Bununla birlikte, endüstriyel kapitalist tarım modeline karşı, tarım ve hayvancılıkta sürdürülebilir bir kalkınma doğrultusundaki tüm ekonomik faaliyetlerde, çevre ve insan sağlığını dikkate alan bir tarım politikasının benimsenmesi gerekmektedir. Aksi halde endüstriyel tarımın organik olmayan girdilere bağımlılığı; aile çiftçiliğinin tarihsel-geleneksel tekniklerini ve ekolojik tarımın üretim biçimlerini

tehdit etmeye devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırmızı et, Hayvancılık, Gıda Egemenliği, Köylülüğün Tasfiyesi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AET:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGÜ:	Az gelişmiş Ülkeler
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP:	Anavatan Partisi
AR-GE:	Araştırma-Geliştirme
ARIP:	Tarım Reformu Uygulama Projesi
AT:	Avrupa Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
BYKP:	Beş yıllık Kalkınma Plan
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇUŞ:	Çok Uluslu Şirketler
ÇUTŞ:	Çok Uluslu Tarım Şirketleri
ÇKS:	Çiftçi Kayıt Sistemi
DB:	Dünya Bankası
DGDA:	Doğu ve Güneydoğu Anadolu
DGD:	Doğrudan gelir desteği
DP:	Demokrat Parti
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP:	Demokratik Sol Parti
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
DÜÇ:	Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğu
DYP:	Doğu Yol Partisi
EBK:	ET ve Balık Kurumu
FAO:	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GATT:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GTS	: Genel Tarım Sayımı
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler

IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPARD	: Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Kamu İktisadi Kuruluşları
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve işbirliği Örgütü
OTP	: Ortak Tarım Politikasında
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
ÖİKR	: Özel İhtisas Komisyonu Raporu
ÖYK	: Özelleştirme Yüksek Kurulu
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
SAPARD	: Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı
SEK	: Süt Endüstrisi Kurumu
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEK	: Türkiye Elektrik Kurumu
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKB	: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu
USAID	: Uluslararası Kalkınma Ajansı
UTTA	: Uruguay Turu Tarım Anlaşması
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
YEMSAN	: Yem Sanayi A.Ş
YPK	: Yüksek Planlama Kurulu
ZMO	: Ziraat Mühendisleri Odası

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada; başlangıçtan itibaren önemli katkıları bulunan, tezin gelişimi esnasında görüş ve bilgilerinden yararlanmış olduğum, kitaplarını benimle paylaşmayı esirgemeyen ve sürekli desteklerini aldığım tez danışmanlığımı yürüten Sayın Doç. Dr. Bahadır AYDIN'a, kıymetli Hocam Araç. Gör. Sayın Emre BİBER'e, başlangıçta çalışmanın konusu hakkında bana fikir veren değerli Hocam Sayın Prof. Dr. Cem SOMEL'e ve A.İ.B. İ.İ.B.F İktisat Bölümü ailesinin diğer tüm fertlerine teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik alanda beni her zaman destekleyip teşvik eden kardeşim Gülsüm AğAç'a, arkadaşım Erdal SEVİLGEN'e ve bu çalışmada katkısı olan diğer tüm arkadaşlarıma ayrıca teşekkürü ederim.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iii
ÖZET	v
KISALTMALAR	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar ve GRAFİKLER DİZİNİ.....	xiii
ETİK İLKELERE UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN.....	xiv

BÖLÜM-I	1
1.Giriş	1

BÖLÜM-II.....	12
2.Türkiye’de Gıda Güvenliği	12
2.1. Gıda Güvenliğinin Tanımı ve Kapsamı	12
2.2. Türkiye’de Gıda Güvenliği	12
2.3. Türkiye’de Gıda Güvenliğine İlişkin Politikalar	13
2.3.1. Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı.....	13
2.3.2. Sekizinci beş yıllık kalkınma planı.....	15
2.3. Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Eylem Planı.....	16
2.4. Türkiye’de Gıda Güvenliğine İlişkin Hukuki Çerçeve.....	17
2.4.1. 560 sayılı gıdaların üretimi, tüketimi ve denetlenmesine dair Kanun Hükmünde Kararname.....	17
2.4.2. 5179 Sayılı yasa çerçevesinde gıda sektörünün düzenlenmesi.....	18

BÖLÜM-III	21
3. Çağdaş Gıda Düzeninin Temel Unsurları	21
3.1. Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliğinin Tanımı ve Ayrıştırılması.....	21

	xi
3.2. Gıda Egemenliği	23
3.3. Gıda Hakkı	24
3.3.1. Türkiye hukukunda gıda hakkı	27
BÖLÜM IV	31
4. Gıda Egemenliği Açısından Türkiye Hayvancılığı	31
4.1. Türkiye’de Hayvancılık Politikasının Yakın Tarihçesi	31
4.1.1. Beş yıllık kalkınma planları (BYKP)	34
Dördüncü beş yıllık kalkınma planı(1979-1983):.....	35
Beşinci beş yıllık kalkınma planı (1985-1989):.....	36
Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994):.....	37
Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000):	37
Sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005):.....	39
Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013):	40
Hayvancılık stratejisi 2005-2013	40
4.1.2.Türkiye’de ve dünyada yıllara göre hayvan sayılarında değişim.....	42
Türkiye ve dünyada hayvan varlığı	46
4.1.3.Türkiye’de tarımsal bölgelere göre hayvancılığın durumu.....	48
BÖLÜM V	54
5. Türkiye’de Köylülüğün Tasfiyesi	54
5.1. Gözlem ve Olgular	54
5.2. Marshall Planı ve Traktörlerin Tarıma Girişi	60
5.3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Göç’ün Bölge Hayvancılığına Etkisi.....	67
5.4. AB Üyeliği Sürecinin Köylülüğün Tasfiyesine Etkisi.....	74
5.5. Köylünün Üretimden Koparılması: Doğrudan Gelir Desteği Sistemi	80
BÖLÜM VI.....	89
6. Tarım ve Hayvancılıkta Özelleştirme, Bağımlılaştırma ve Tasfiye Süreci	89
6.1. Genel Değerlendirme	89
6.2. Türkiye’de Tarımsal KİT’lerin Özelleştirilmesi.....	94
6.2.1. Et ve et ürünleri sanayinde özelleştirme (EBK).....	99

	xii
6.2.2 Karma yem sanayinde özelleştirme	105
6.2.3. Süt Endüstri Kurumu'nun özelleştirilmesi(SEK)	108
6.2.4. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün tasfiyesi.....	111
6.3. KİT'lerin Özelleştirilmesine İlişkin Genel Değerlendirme	115
BÖLÜM VII	117
7. Türkiye’de Kırmızı Et Üretimine İlişkin Genel Değerlendirme.....	118
7.1.Türkiye’de ve Dünyada Kesilen Hayvan Sayısı ve Et Üretimi	119
7.2. Türkiye’de Hayvansal İstatistiklerde Çelişkiler ve Kırmızı Et Üretiminde Kayıtdışılık.....	123
7.3. Türkiye’de Kırmızı Et Tüketimi ve Fiyatları.....	125
BÖLÜM VIII.....	130
Sonuç	130
KAYNAKÇA	140

TABLOLAR ve GRAFİKLER DİZİNİ

Tablo-1.1 Türkiye Geneline Kişi Basına Günlük Enerji Alımı	10
Tablo-4.1:Türkiye Hayvan Varlığının Değişimi (1984 Yılı Hayvan Varlığı=100).....	33
Tablo-4.2 Türkiye’de Yıllar İtibarıyla Türlerine Göre Hayvan Sayıları(Baş).....	43
Tablo-4.3 Türkiye ve Dünyada Hayvan Varlığı ve Nüfusun Yıllara Göre Değişimi.....	46
Tablo-4.4 Türkiye Ve Dünyada Hayvan Varlığının Yıllara Göre Değişimi	47
Tablo-4.5 Tarımsal Bölgelerin İşletme Sayısı, Ortalama Arazi Büyüklüğü ve Hayvan Varlığı	48
Tablo-4.6 Türkiye Koyun ve Keçi Varlığında Tarımsal Bölgelerin Payı (%).....	49
Tablo-5.1: 1984 Yılında DGDA’da Hayvan Sayıları	71
Tablo-5.2 Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Yıllara Göre Hayvan Sayıları.....	72
Tablo-5.3. Türkiye-AB DGD Sistem Farklılıkları.....	83
Tablo-5.4. DGD Ödemeleri Bilançosu	84
Tablo-5.5. DGD’nin Destek Kalemlerine Etkileri.....	85
Tablo-6.1. Türkiye’de Tarımsal Özelleştirmeler	97
Grafik-6.1.Yıllar İtibariye Özelleştirme İşlemleri	98
Tablo-7.1 Türkiye-Dünya Kırmızı Et Üretiminin Yıllara Göre Değişiminin Karşılaştırılması.....	120
Tablo-7.2 Büyük Ve Küçükbaş Hayvanların Kesilen Sayısı ve Et Üretim Miktarları	122
Tablo-7.4 Türkiye Kırmızı Et Üretimi ve Kesilen Hayvan Sayısındaki Farklar (2005)	124
Tablo-7.5 Seçilmiş Bazı Ülkelerle Türkiye’de Kişi Başı Et Tüketiminin Karşılaştırılması (Kg/Yıl/Kişi)	126
Tablo-7.6 2005-2010 Yılları Arasında Kırmızı Et Fiyatları	127

ETİK İLKELERE UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, **“Türkiye Hayvancılık Sektöründe Gıda Güvencesi Sorununun Kırmızı Et Örneğinde İncelenmesi”** başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim. 12/07/2011

Medeni AĞAÇ

BÖLÜM - I

1. Giriş

Tarih boyunca insanlığın en önemli uğraşı, kendilerine yetecek düzeyde gıdayı sağlamak olmuştur. Bu çaba insanı, göçebe, avcılık-toplayıcılık kültüründen yerleşik tarım kültürüne geçmeye zorlamıştır. Avcılık için gelişmiş av aletlerinin kullanımı yanında yaban hayvanlarının evcilleştirilmesi, beraberinde çobanlığı getirmiştir. Tohumların ve köklerin toprağa dökülmesi ile yeni bitkiciklerin meydana geldiğinin fark edilmesi, tohumların ve çekirdeklerin yeniden, elle ve çubukla toprağa gömülmesi dönemini getirmiştir. Bu da insan beyninde bu amaca yönelik yeni aletler yaratma düşüncesinin önünü açmıştır. Gereksinim duyulan gıdaların sağlanması da ilkel tarım tekniklerinin başlamasını sağlamıştır. Bunlarla birlikte büyük ve güçlü hayvanların ehlileştirilmesi ile sabanın gelişimi, sulama sistemi ve suyun kurak bölgelere taşınması gibi gelişmeler yerleşik kültürün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak neolitik toplum için, ekilen ürünün sağlıklı büyüebilmesi ve sulanmasından çok diğer hayvanlara yem olmaması için bu ürününün korunabilmesi önemliydi. Bu ise göçebe bir topluluk için çok zordu. Bu durum yerleşik toplumun avantajı ile çözülebilecektir. Yerleşik olmak, bir köyde ya da kentte güven içinde sürekli oturmak, insanoğluna gıda ve her çeşit mal biriktirme olanağını sağlamaktadır. Dolayısıyla hayvansal ve bitkisel gıda birikimi eşzamanlı gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte insanın besin gereksinimi, avcılık ve toplayıcılığın yanısıra topraktan yararlanma biçiminde de kendini göstermiştir. Böylece gıda gereksiniminin karşılanması için toprağın işlenmesi, hayvan evcilleştirme ve toprak işleme faaliyetleri yerleşik kültürlerin keşfini meydana getirmiştir (Ortaş, 2005). İnsanları bu keşfe götüren temel dürtü beslenme ihtiyacı ve besin güvenliğidir. Çünkü yaşam standartları bakımından refaha ulaşmanın ilk şartı, insan gücünü üretimi arttırmak için kullanabilmektir (Baysal, 2002).

Toplumu ve onu oluşturan bireylerin sağlıklı ve güçlü olarak yaşamasında,

ekonomik ve sosyal yönden gelişmesinde, refah düzeyinin artmasında, huzurlu ve güvence altında varlığını sürdürebilmesinde, yeterli ve dengeli beslenme temel koşullardan biridir. Beslenme; büyüme ve gelişme, yaşamın sürdürülmesi, sağlığın korunması ve geliştirilmesi için gıdaların tüketilmesidir (DPT, 2003).

İnsanların sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerek duydukları ihtiyaçların başında temel besin maddeleri gelmektedir. İnsanların yaşamak, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini sağlamak için yeterli ve dengeli miktarda gıdayı alabilmeleri ve bu gıdaların sağlıklı ve güvenli olması, bireylerin en temel hakkıdır.

Günümüzde dünya nüfusundaki artış, ürün ve servis ticaretinin küreselleşmesi, iklim değişikliklerine paralel olarak ve enerjinin verimli kullanım ihtiyacı gibi nedenlerin yanı sıra; yabancı yatırımların artması, tüketici güvenliğinin sağlanması, çevrenin korunması ve sosyal sorumluluklar, yeni icatlar ve teknolojilerin gelişmesi, gıda sektöründe uluslararası standartlara olan talebi sürekli olarak arttırmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde artık gıda üretimi yanında gıda güvenliği de toplumların öncelikli gündem konusu olmuştur (Balçık Mısır, 2008).

Bireyin en önemli amacı hayatını idame ettirebilmektir. Bunun için gerekli besin ihtiyacını karşılayabilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyacın giderilmesi insanın fizyolojik ve sosyal gelişimini tamamlaması ve bunun sürdürülmesinde başat öneme sahiptir. Bu güne kadar yapılan araştırmalar ve deneyler, beslenmenin canlıların yaşamındaki rolü yanında, büyüme, gelişme, fizyolojik işlevlerin sürdürülmesi ve yaşam süresi üzerindeki etkileri konusunda dikkate değer veriler ortaya çıkarmıştır. Örneğin doğumdan önceki yaşamda yetersiz beslenen canlıların vücut yapılarında ve organlarının çalışmasında oluşan geriliğin, doğumdan sonraki dönemde yeterli beslenme ile düzeltilemediği sonucuna varılmıştır (Hurley,1963,aktaran: Baysal, 2002a:9-10). Diğer taraftan insanlar üzerine yapılan araştırmalar; yetersiz beslenen toplumlarda çocuk ölüm hızının, yeterli beslenebilen gelir düzeyi yüksek toplumlardan on kat daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yine yetersiz beslenen toplumlardaki çocukların büyüme hızı yeterli beslenen toplumlardaki çocuklarının büyüme hızından daha yavaştır. Yetersiz beslenme yalnızca fiziksel büyümeyi değil aynı zamanda zekâ

gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Yeterli düzeyde beslenme, işgücü üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Çünkü beslenme, işgücünün üretim hızını etkileyen en önemli faktörlerdendir. Yeterli düzeyde beslenemeyen işgücü, yeterli düzeyde enerji miktarına sahip değildir. Bu durum da işgücünde beklenenden daha düşük bir verimin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ayrıca yetersiz beslenme vücut direncini düşürerek işgücünün daha sık hastalanmasına ve iş kazalarının artmasına neden olmaktadır. Zaten dünyanın birçok yerinde yapılan araştırmalar, beslenmeyle iş verimi arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu kanıtlamıştır (Doğramacı ve Wray,1958, aktaran: Baysal 2002a:11). Burada beslenmeyle iş verimi arasındaki ilişki, kuşkusuz sermaye sahibine artı değer yaratma anlamında kurulmaktadır. Oysa insanca yaşamın koşullarının belirlenmesi sağlanırken diğer taraftan emekçinin iş veriminin de artacağı düşüncesi daha yapıcı ve ahlakidir.

Diğer taraftan bu anlayış, her ne kadar bir işgücünün yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik bir amaç taşısa da özündeki anlam Neo-klasik iktisadın “ Bütün firmalar aynı üretim fonksiyonu üzerinde hareket eder” (Gökten, 2006) tezini güçlendirmeye yöneliktir. Bunun önemli gerekçelerinden biri, seri üretim yapan bir firmanın üretim bandında çalışan emekçilerin bir makine gibi, belirli durumlar karşısında, tutarlı ve rasyonel(Çalık ve Düzü, 2009) varsayılmasıdır. Buna göre üretim bandında çalışan emekçi bütün psikolojik ve sosyolojik etkilerden uzak şekilde analiz edilir (Gökten, 2006). Dolayısıyla yukarıda yeterli beslenme ve iş verimi arasında kurulan doğrusal ilişkinin temeli, geleneksel Neo-klasik anlayışın kar maksimizasyonu düşüncesine dayanmaktadır.

Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde yaşam standartlarının ortaya konmasında en önemli belirleyici faktör gıda tüketimidir. İnsan, toplumsal kalkınmada etkin bir role sahiptir. İnsanın bedensel ve fikri faaliyetlerinin gelişimi, gereksinimlerinin yeterli ve dengeli bir düzeyde karşılanmasına bağlıdır. Yeterli düzeyde beslenemeyen bir toplumun sağlıklı düşünmesi gerçekleşmez. Buna bağlı olarak çalışma hayatındaki verimlilik de düşer. Bu yapı toplumsal gelişme ve kalkınmaya katkı sağlayamadığı gibi iktisadi anlamda da bir sorun meydana

getirmektedir (Köse, Kesici, Erkuş 2005, aktaran: Güneş 2005:128-129). Nitekim azgelişmiş toplumlarda işgücü verimliliğinin düşük olmasındaki başlıca faktörler arasında yetersiz beslenme yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle hayvansal besinler açısından yetersiz gıda tüketiminin önemi üzerinde durulmaktadır (Koçtürk, 1964; Göğüş ve Ülgüray, 1970, aktaran: Güneş 2005: 129).

Maslow; ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında; insan ihtiyaçlarını önem sırasına göre sıraladığında fizyolojik ihtiyaçları piramidin ilk basamağına yerleştirir. Bunlara temel ihtiyaçlar adını verir. Fizyolojik ihtiyaçların karşılanması kişiyi kendini gerçekleştirme aşamasına getirir (Yelboğa, 2008). A.Smith'e göre; her hayvan türü gıda maddelerindeki artışla orantılı olarak artar ve hiçbir tür hiçbir zaman bu artıştan fazla artamaz. Smith'e göre geçimlik mallardan oluşan ücretler nüfus artışını belirler. Malthus da nüfus artışını gıda maddelerine bağlayarak gıdanın insan varlığı için zorunlu olduğunu iddia eder. Ancak düşünürü göre nüfus artışı geometrik bir diziye göre, gıda maddeleri artışı ise aritmetik bir diziye göre artmak eğilimindedir. Çünkü nüfus, kaçınılmaz biçimde geçimlik vasıtalarla sınırlanmıştır. Eğer geçimlik vasıtalar; ahlaki kayıtlar, kötülük ve sefalet gibi güçlü engellerle baskı altında tutulmazsa nüfus da artacaktır (Kazgan, 2000:86-87).

Günümüzde söz konusu olan gıda arzının yetersiz olması değil gıda fiyatlarının yüksek düzeylerde tutulma arzudur (Chossudovsky, 1999). Ayrıca gözlenen şudur ki dünya ülkelerinin yaklaşık üçte biri ve gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda doğum oranı nüfusun sürdürülmesine imkân tanımayacak düzeyde düşüktür. İtalya'da kadınların çocuk sahibi olma oranı sadece 1,2 iken bu oran İngiltere'de 1.6, Almanya'da 1.4, Japonya'da ise 1.3'tür. Yakın bir gelecekte bütün ülkelerde yaşlanma sürecinin başlaması beklenmektedir. Dünyada doğurganlık düzeyi kadın başına 2,55'dir ki bu oran 1950-55 dönemindeki oranın yarısıdır. Küresel doğurganlık düzeyinin daha da azalarak 2,02'ye düşmesi beklenmektedir (Ataman Erdönmez, 2007:62-64).

Atalık (2008)'ın, "Gıda Emperyalizmi" adlı makalesinde, son yıllarda yaşanan gıda krizlerini üretim yetersizliğine bağlayanlara yönelik şu cümleleri oldukça gerekçeli bir cevaptır:

“Dünya nüfusunun yarıdan fazlasının temel besin kaynağı buğdaydır. Az gelişmiş ülkelerde ise yaygın olarak pirinç tüketiliyor. Dünya stoklarında 2007 yılı sonu itibarıyla 116 milyon ton buğday bulunuyordu; Türkiye gibi 6 ülkeyi doyurabilecek buğday stoku mevcut idi. Dünyada 78 milyon ton pirinç stoku vardı; Türkiye gibi 140 ülkeyi doyurabilecek düzeyde idi. Görüldüğü üzere dünyada üretim yetersizliğinden kaynaklı bir sorun yok. Buna karşın dünyada her gün 25 bin kişi doğrudan açlıktan ölüyor ve 862 milyon kişi hala aç yaşıyor. Afrika açlıkla savaşıırken Amerika obezlerine çare arıyor” (<http://www.karasaban.net>, 09 Eylül 2010 tarihinde erişildi)!

Bu veriler dünya’daki açlığın gıda üretiminin azlığından kaynaklanmadığını göstermektedir. Açlığın temel nedeni başta yoksul ülkeler olmak üzere bütün ülkelerdeki (ABD ve gelişmiş diğer G7 ülkeleri dâhil) yoksulların gelirinin düşük ve gelir dağılımının dengesiz olmasıdır. Açlık teknik değil, politik bir sorundur. Örneğin dünyanın Afrika gibi bölümlerinde durum çok kötü iken AB gibi ülkelerde besin stokları büyümekte, besin stoklarını azaltmaya yönelik çözümlerden biri olarak süt tozları hayvan yemlerine karıştırılmaktadır (Özkaya, 2006, www.tarimmerkezi.com, 21 Kasım 2010’da erişildi).

Türkiye açısından bakıldığında da benzeri durum söz konusudur. 1960 yılına kadar yıllık nüfus artışı %3 civarındayken, 2000 yılı sayımında nüfus yıllık artışının %2’nin altında olduğu belirlenmiştir. Doğurganlık hızı da son 25 yıldır düşüş göstermektedir. 1945-1950 yılları arasında 6,9 olan kadın başına çocuk sayısı, 1993 yılında 2,7’ye düşmüştür. 2007 itibarıyla kadın başına çocuk sayısı 2,17 iken, bu oranın 2025 yılında 1,97’ye düşmesi beklenmektedir (Erdönmez, 2007). Tüm bu sonuçlara bakıldığında, günümüzde gıda krizlerinin nedeni olarak öne sürülen nüfus artışı dışında, başka faktörlerin var olduğu görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bunlara değinilmeye çalışılacaktır.

Emek yoğun işgücü içeren gıda sektörü, tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi,

sanayiye hammadde temini, istihdama katkısı ve halkın dengeli beslenmesi ile doğrudan ilişkili olması nedeniyle, dünya ülkeleri açısından sosyolojik ve ekonomik yönden stratejik bir öneme sahiptir (Çopur, Yonak ve Şenkoyuncu, 2010). Amerika Birleşik Devletleri'nde doğal kaynaklar ile ilgili yapılan uluslar arası bir konferansta bilim adamlarının yaptığı tespit ilgi çekicidir. Bu tespitte; 19. yüzyılın askeri emperyalizminden 20. yüzyılın enerji emperyalizmine geçildiği, 21. yüzyılda ise protein emperyalizminin yaşanacağı ve bu durumda süper güç ülkelerin, protein zengini ülkeler olacağı yer almaktadır. Gelecekte güvenli bir protein zengini ülke olmanın koşulu tarıma ve özellikle hayvancılığa önem verilmesi ve bunlara yönelik devlet destekli politikalar geliştirilmesi gerekmektedir (Çağlar, 1985).

Hayvancılık; tarımsal üretimde en fazla katma değer yaratma özelliği, yeterli ve dengeli beslenme açısından bitkisel besinlere göre kimi yapısal üstünlüklere sahip olması ve kırsal kesimde az yatırımla daha çok istihdam yaratması açısından önem taşır. Türkiye'nin hayvansal besin tüketiminin yetersiz olması, hayvancılığa dayalı sanayi talebinin gereğince karşılanamaması, gelişmiş ülkelerin yüksek verimlilik ve düşük maliyetle gerçekleştirdikleri üretim karşısında tasfiye olunmaması ve kırsal toplumun dörtte üçünün birincil gelir kaynağı niteliğini taşıması açısından tarım içerisinde öncelikle geliştirilmesi gereken bir alandır (Gürbüz,2005).

Hayvansal üretimin temel çıktıları et, süt, yumurta, bal, arı sütü, deri, tiftik, polen ve yündür. Bunların içinde yiyecek olarak kullanılanlar; besin değeri, sağlıklı ve dengeli beslenme açısından, bitkisel besinlere göre bazı yapısal üstünlüklere sahiptir. Bunlar arasında; biyolojik değeri tam olan proteinleri içermeleri, proteinlerden yararlanma oranlarının yüksek olması ve sindirimlerinin daha kolay olması gibi üstünlükler sayılabilir. Özellikle kırmızı et esansiyel aminoasitler ve bazı mineraller bakımından oldukça zengindir. Protein içeriği ve protein kalitesi göz önüne alındığında etin önemli bir besin maddesi olduğu anlaşılmaktadır. Anılan üstünlüklerden ötürü dengeli ve sağlıklı beslenmenin sürdürülmesi için gıda egemenliğinin sağlanması, ülkeler açısından bir zorunluluk taşımaktadır (Kaymakçı, 2008: 68-69).

Türkiye hayvancılığında kırmızı ette bir erozyon söz konusudur. Türkiye

toplam et üretiminde tavuğun payı %60'a yaklaşmıştır. Bu durum dikkate alınarak, öncelikle ülkede kırmızı et üretim hızının artırılmasının gerekli olduğu benimsenmelidir. Bunun için kırmızı et girdisini sağlayan koyun, keçi ve et sığırcılığının sayısını artıracak önlemler alınmalıdır. Özellikle Türkiye'de yeterli sığır eti üretebilmek için sığır varlığında sayısal artış sağlamak bir zorunluluktur (TMMOB, 2010, www.tmmob.org.tr, 24.08.2010 tarihinde erişildi).

Son çeyrek yüzyılda Türkiye nüfusu 27 milyon artarken canlı hayvan miktarında önemli bir azalma olduğu gözlemlenmektedir. Bu süre içinde sığırdan 5 milyon, mandadan da 1 milyon, koyundan 23 milyon, keçide ise 13 milyonluk bir azalma gerçekleşmiştir. Kanatlı hayvan sayısı ise tersi bir durum izleyerek yaklaşık 3 kat artış göstermiş, 273 milyona ulaşmıştır. 2000'li yıllara bakıldığında ise, 2000-2007 aralığında 300 bin baş sığır ve 10 milyon kanatlının arttığını, buna karşın 3 milyon baş koyun, 1 milyon baş keçi ve 60 bin baş mandanın azaldığı görülmektedir. Yani 7 yıllık süreçte küçük ve büyük baş hayvan varlığında 4 milyonluk bir azalma meydana gelmiştir. Ancak 1980-2007 dönemine bakıldığında bu rakam daha da dikkate değer hale gelmektedir. Toplam küçük ve büyükbaş hayvan varlığı 1980 yılında 84.598 milyon iken (Günaydın, 2009:201-202) bu rakam 2007'de 42.883 milyona, 2008'de 40.514 milyona ve 2009 yılında 37.689 milyona gerilemiştir (TÜİK, 2011, <http://www.tuik.gov.tr>, 29.05. 2011'de erişildi).

Gerek bitkisel gerek hayvansal gıda ihtiyacı, nüfus artış oranları dikkate alındığında Türkiye'nin büyük bir tarımsal üretim açığı ile karşı karşıya kalacağı ortadadır. Tarımsal büyüme oranına baktığımızda, 1970-1980 döneminde ortalama büyüme oranı %1,73 seviyesinde iken, 1980-2006 yılları arasında bu oranın %1,37'ye kadar düştüğü görülmektedir (Aydın, 2009:5).

Diğer yandan, 1980'li yılların sonundan itibaren tarımsal ve hayvansal ürün ithalatında hızlı bir artış dönemi başlamıştır. Bu artış tarımın Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payının %20'lerin altına düştüğü 1980 sonrası döneme denk gelmektedir (Aydın, 2009:11). Örneğin; 1920'li yılların başında GSMH'nin yaklaşık %45'i tarımdan elde edilirken, yarım yüzyıl sonra, 1960'ların sonunda bu oran hala

%40'lar düzeyindedir (Günaydın, 2006:14). İzleyen on yıllık süreçte hızlı bir düşme ile 1980 yılında %25 olan tarımın GSMH'deki payı, 2000 yılında %13,5, 2004 yılında %11,1 ve 2008 yılında %7.6 olarak gerçekleşmiştir (<http://www.tarim.gov.tr>, 29.05. 2011'de erişildi). Tarım sektöründeki bu eğilim dış ticaret rakamlarına da yansımıştır. Örneğin Aydın (2009:11), 2000'li yılların sonlarında tarımsal dış ticaret açığının 2 milyar dolar düzeyinin üzerine çıktığını belirtmektedir.

1990 yılında canlı hayvanların ihracat içindeki payı %7'dir. Bu oran 2000 yılında %1'in altına inmiştir. Buna karşın 1979 yılında canlı hayvanların ithalat içindeki payları %3 iken, 1990'da bu oran %6'ya yükselmiştir (Aydın, 2009:23-24). 2002 yılında canlı hayvan ithalatının toplam ithalat içindeki payı %3 iken, bu oran 2003'te %1,7, 2007'de %1,4, 2008'de %2, 2009'da %2,2 ve 2010'da %1,75 olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında canlı hayvan ihracatının toplam ihracat içindeki payı 49 milyon TL ile %8,9 iken 2010 yılında 11 milyon TL ile %6,4 seviyesine inmiştir (TÜİK, 2011a, <http://www.tuik.gov.tr>, 31.05 2011'de erişildi).

Aydın (2009:35)'a göre, AB ile Türkiye'de kişi başına kırmızı et tüketimi verileri karşılaştırıldığında ve nüfus artışı ile birleştirildiğinde sorunun büyüklüğü ortaya çıkacaktır. Günaydın (2009:204)'a göre Türkiye'nin kırmızı et üretimi 1985-2007 döneminde 45 bin ton azalmıştır. 2000-2007 aralığına bakıldığında ise 86 bin ton artış göstermesine rağmen aynı dönemde kırmızı et üretim açığı 150 bin ton artış göstermiştir. Bu veriler bize, Türkiye'nin kırmızı et üretimi AB kırmızı et üretiminin çok gerisinde olduğunu göstermektedir. Ülkemizde kişi başına kırmızı et tüketimi yirmi yıla yakın bir süredir 10 kg'ın altındadır. AB'de kişi başına kırmızı et tüketimi 75 kg iken, Türkiye'de 8 kg'dır. Türkiye'nin 75 kg tüketim karşılığı üretim yapabilmesi için üretim miktarını 5 milyon tonun üzerine çıkarması gerekmektedir (Günaydın, 2009:204).

Türkiye'de nüfus 1980 yılında 44.439, 1990 yılında 56.098 milyon iken, 2008 yılında nüfus 71.517 milyona çıkmıştır. Yani Türkiye, 1980-2008 aralığında, nüfusunu 28 yılda 27 milyon arttırmış bir ülkedir. Sadece 2000-2008 döneminde nüfusumuz 4 milyon kadar artış göstermiştir (Günaydın, 2009:197). Bu veriler Türkiye'nin günümüzde kırmızı et ihtiyacının yaklaşık 5 milyon ton olduğunu gösterirken gelecekte

bu rakamın daha da artacağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla üretilen kırmızı et miktarının yaklaşık 500 bin ton olduğu dikkate alındığında, kırmızı et sektöründe dış ticaret açığının oluşacağı ve bu açığın giderek artacağı ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2009:35). Son dönemlerdeki et ve et ürünlerine ilişkin ithalat rakamları durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır. 2007’de 1,8 milyon TL olan et ve et ürünleri ithalatı 2008’de 5,1, 2009’da 3,8 ve 2010’da 371,3 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılının ilk dört ayında söz konusu ürünlerdeki ithalat 457,5 milyon TL düzeyine ulaşmıştır (TÜİK, 2011a, <http://www.tuik.gov.tr>, 31.05 2011’de erişildi).

Her ne kadar Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre, “Türkiye’de kişi başına günlük enerji alımına yetecek gıda arzı bulunmaktadır” denilse de Türkiye’de günlük enerjinin ortalama %50’si ekmek ve tahıl ürünlerinden sağlanmaktadır. Yıllar içerisinde gıda tüketim eğilimi incelendiğinde ekmek, süt-yoğurt, et, taze sebze ve meyve tüketiminin azaldığı; kuru baklagiller, yumurta ve şeker tüketiminin ise arttığı söylenebilir. Genelde toplam yağ tüketim miktarında önemli farklılık olmamasına karşın bitkisel sıvı yağ tüketim miktarının katı yağa oranla arttığı gözlenmektedir. Toplumun bazı kesimlerinde hane halkı gıda güvencesizliği ve hayvansal ürünlerin az miktarda tüketimine bağlı olarak makro ve mikro besin öğeleri eksikliği görülmektedir. Buradan hareketle Türkiye’de, enerji ve besin öğeleri yönünden beslenme durumu incelendiğinde yetersiz düzeyde enerji alan aile oranı düşüktür. Toplam protein tüketimi kişi başına yeterli düzeydedir ancak proteinin çoğu bitkisel kaynaklıdır (DPT, 2003:8-9). Tablo-1.1 ışığında bu bilgiler değerlendirildiğinde, Türkiye toplumunun dengesiz beslenen bir toplum profiline sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo-1.1 Türkiye Geneline Kişi Başına Günlük Enerji Alımı

Besin Grubu	Enerji	CHO	Protein	Yağ
Tahıllar	52	66	55	15
Sebzeler	7	9	12	1
Meyveler	5	9	4	3
Süt ve Yumurta	7	2	15	13
Et Ürünleri	4	0	13	11
Şeker	8	13	1	1
Diğerleri	1	0	1	1

Kaynak: Ungan, Ünsalan, 1998, Aktaran: DPT, 2003.

Türkiye’de, Tablo-1,1’de görüldüğü gibi, günlük enerjinin ortalama %50’si ekmek ve diğer tahıllardan sağlanan mamul ürünlerden sağlanmaktadır. Konu gıda arzı boyutuyla değerlendirildiğinde, son 25 yıl içerisinde, hububat, yumru bitkiler, meyve-sebze, bitkisel yağlar ve şeker ve şekerli mamullerde kişi başına kayda değer üretim artışlarının olduğu anlaşılmaktadır. Süt ve süt ürünleri ve yumurtanın kişi başına üretimi düşmüştür. Kırmızı et arzında da azalma meydana gelmiş ancak beyaz et üretimi özellikle son on yılda büyük gelişme göstermiştir. Et ve et ürünleri protein açısından çok önemli gıda maddeleri olmasına rağmen, 1984-1998 yılları arasında, Türkiye genelinde bu ürünlerin tüketim yüzdesi diğer tüm gıda gruplarının tüketim yüzdeleri içindeki oranı sadece %3 kadardır (DPT, 2003:9-10).

2000 yılında et-tavuk-balık (et ayırımı gözetilmeksizin), yumurta, kuru baklagil ve süt gibi başlıca protein kaynaklarından toplam üretim gereksinimi karşılanamayan ürünlerin yumurta ve süt olduğu tespit edilmiştir. Yumurtada üretim 600 bin ton civarındayken gereksinimin 862 bin ton, sütte ise üretim 10 milyon ton civarındayken gereksinimin 12,7 milyon ton olduğu saptanmaktadır. Kırmızı ette ortalama %16, tavukta %18 kemik oranı düşülerek net bir üretim rakamı tahmini üzerinden gidilecek olursa et üretimi 1.850 bin ton civarına inmektedir (Baysal, 1991, Aktaran: DPT, 2003:11).

İthalatı yapılan tarım ürünleri ile ihracatı yapılan tarım ürünleri ve işlenmiş ürünler günlük enerji alımı eşdeğerleri cinsinden değerlendirildiğinde, ithalatın son yirmi yıl içerisinde günlük enerji alım değeri yaklaşık 7 kat artarken, bunun içerisinde

en büyük değer tahıllara aittir. İhracata bakıldığında; günlük enerji alımı eşdeğeri olarak küçük bir artışın olduğu belirlenmektedir. Burada da en büyük payı tahıl ve tahıl ürünleri almaktadır (DPT, 2003:11).

Enerji gereksinimi rakamları son yıllar için değerlendirilirse; Türkiye’de kişi başına 200 kg. buğday eşdeğeri tüketildiği göz önüne alındığında, buğdaydaki başabaş noktasının 18,5 milyon ton düzeyinde olduğu sonucu ortaya çıkar. Türkiye, son yıllarda kendine yeter buğday üretememekte ve buğday dışalımını yapmak zorunda kalmaktadır. Türkiye’nin mısır ve çeltikte dışa bağımlılığı sürmektedir. Baklagil ürünlerinde de durum kötüye gitmektedir. Nohut ve fasulyenin 2008 üretim değerleri, 1990 ve 2000 üretiminin gerisindedir. Türkiye’nin 74 ilinde üretilen patatesin 2008 yılı üretim değeri, 2000 yılının 1 milyon ton gerisindedir. (Günaydın, 2009:197-199).

Yukarıdaki verilere bakıldığında beslenme açısından et ve et ürünleri üretimi Türkiye toplumu için hayati bir önem kazanmaktadır. Özellikle protein bakımından oldukça zengin olan kırmızı etin tüketimi ülkemizde sürekli düşmektedir. Bu denli önemli bir gıdanın üretimini ve üretim koşullarını etkileyen ve zorlaştıran faktörlerin incelenmesi çalışmamızın genel amacıdır.

BÖLÜM-II

2. Türkiye’de Gıda Güvenliği

2.1. Gıda Güvenliğinin Tanımı ve Kapsamı

Tüketici açısından gıda sektörünün temel sorunlarından biri gıda güvenliğinin sağlanamamasıdır. Gıdaya ilişkin riskler, gelişen teknolojiye bağlı çevre kirliliği, küreselleşme sürecinde değişen tüketim alışkanlıkları, eğitim ve gelir düzeyinin düşüklüğü, taşeronlaşma, gıda üretim birimlerinde gerekli fiziki yatırımların yapılamaması, yetersiz mevzuat, denetim uygulamalarının eksikliği ve nüfus artışı gibi nedenlerle artmaktadır.

Gıda güvenliği; tüketime sunulan gıdalarda fiziksel, kimyasal, biyolojik ve her türlü tehlikeli ajanların bertaraf edilmesi için alınan tedbirler bütünüdür. Diğer bir ifade ile gıda güvenliği, sağlıklı gıda üretimini sağlamak amacıyla gıdaların üretim, işleme, saklama, taşıma ve dağıtım aşamalarında gerekli kurallara uyulması ve önlemlerin alınması olarak tanımlanmakta ve sağlıklı, sağlığa yararlı ve sağlıklı durumu korunmuş gıda kavramlarını içermektedir.

Geçen birkaç on yılda gıdalardaki mikroorganizmaların neden olduğu hastalıkların görülme sıklığı artmıştır. Az gelişmiş ülkelerde su ve gıdaların neden olduğu ishalleri hastalıklar nedeniyle her yıl, çoğunu çocukların oluşturduğu, 1.8 milyon kişi ölmektedir. Bu gibi sebeplerden ötürü gıda güvenliği ülkeler için gittikçe önem kazanan bir konu haline gelmektedir (Giray ve Soysal, 2007).

2.2. Türkiye’de Gıda Güvenliği

Türkiye, dünya gıda üretiminde önemli bir yere sahip olmakla birlikte, üretilen gıdaların güvenilirliği ve kalitesi bakımından ciddi sorunlar yaşamaktadır. Nitekim tüketilen gıdaların sağlıklı koşullarda üretilmiş olması ve insan sağlığına zarar vermeyecek bir içeriğe sahip olması gibi konular kamuoyunda oldukça fazla tartışılmaktadır. Buna paralel olarak dünya kamuoyunun gıda güvenliği alanındaki hassasiyeti de giderek artmaktadır.

Gıda üretiminde teknoloji kullanımının yoğunlaştığı, kitlesel üretimin yaygınlık kazandığı ve gıda üretim zincirlerinin karmaşık hale geldiği bir ortamda gıdaların tüketiciler üzerinde oluşturabileceği “tehlike” Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından; “kabul edilmeyen bir düzeyde bulunduğunda sağlık üzerinde olumsuz etkisi bulunan biyolojik, kimyasal veya fiziksel ajan” olarak tanımlanmaktadır.

Diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de, her yıl binlerce kişi gıdalardan kaynaklanan zehirlenmeler nedeniyle hastanelere başvurmakta ve bu kişilerin bir kısmı güvenli olmayan gıda tüketiminden dolayı ölmektedir. (Güder, 2006).

2.3. Türkiye’de Gıda Güvenliğine İlişkin Politikalar

2.3.1. Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı

Gıda güvenliği alanında sektördeki gelişmeleri yakalayan ve toplumun beklentilerini karşılayan uygulamaların yürütülmesi, tutarlı ve etkili ulusal politikaların belirlenmesi ile mümkün olacaktır. Bu kapsamda, ilk akla gelen ulusal politika metni, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı tarafından, toplumun tüm ilgili taraflarının bir araya getirilmesi ile oluşturulan özel ihtisas komisyonlarının raporları çerçevesinde hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarıdır. Dokuzuncu Kalkınma Planı çalışmalarında bitkisel üretim, hayvancılık, su ürünleri ve gıda sanayii konuları ayrı ayrı komisyonlarca incelenirken gerek insan sağlığı gerek uluslararası ticaret açısından vazgeçilmez bir unsur olması bakımından “Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı”

başlığı ayrı bir komisyon tarafından incelenmektedir (Güder, 2006:59).

Yine bu planda, tarımsal yapının etkinleştirilmesi adına gıda güvencesi ve güvenliğinin sağlanması ile doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gözetilerek, örgütlü ve rekabet gücü yüksek bir tarımsal yapı oluşturulmaktan bahsedilmiştir. Verimliliğin ve üretici gelirlerinin istikrarlı bir şekilde artırılması amacıyla, çiftlikten sofraya gıda güvenliğinin sağlanması yönünde tarımsal üretim ve pazarlama aşamalarında başta ilaç ve gübre ile nitelikli tohumluk kullanımı, sulama, bitki ve hayvan sağlığı ile gıda hijyeni olmak üzere çeşitli konularda eğitim ve yayım hizmetlerinin artırılacağına değinilmiştir. Ayrıca planda kamunun, bitki ve hayvan sağlığı ile gıda güvenliği konularında sunduğu hizmetlerin bütüncül bir çerçevede yürütüleceği üzerinde durulmuştur. AB müktesebatına uygun şekilde, kontrol ve denetim faaliyetlerinde etkinlik artışı ve bu amaçla izleme ve müdahalenin tek merkezden gerçekleştirilebilmesi için ilgili kurumlar arası eşgüdümün sağlanacağına değinilmiştir. Diğer taraftan Sağlık Bakanlığının planlayıcı, düzenleyici ve denetleyici rolü güçlendirilecek; gıda, tüketici ve çevre sağlığı alanlarına yönelik koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik verileceğine de vurgu yapılmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006).

Sonuç olarak; Dokuzuncu Kalkınma Planının gıda güvenliğine ilişkin kısımlarında, bir önceki plan olan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hedeflenen gıda sağlığı ve güvenilirliği hizmetlerinin geliştirilmesi ve etkin bir denetimin sağlanmasına yönelik sürdürülebilirlik hedeflenmiştir. Yine bu planda yeterli ve dengeli beslenmenin sağlanabilmesi için halkın eğitime ve beslenme kültürü kazandırılmasına önem verileceğine, gıda sağlığı ve güvenilirliği alanında denetimi artırıcı mevzuat düzenlemesi yapılacağına dair ifadeler yer verilmiştir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000:87-88). Bu plana bir sonraki başlık altında değinilecektir.

Türkiye gibi Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile yoğun ticari ilişkisi olan ülkelerde piyasa talebine uygun biçimde gıda güvenliği konusunda zorunlu olarak çeşitli tedbirler uygulanmaya başlamıştır. Avrupa Komisyonu tarafından 12 Ocak 2000 tarihinde kabul edilen Gıda Güvenliği Beyaz Dokümanında gıdaların üretimi, tüketimi ve ticareti ile

tüketicilerin korunması ve gıda güvenliği konularında AB gıda politikalarını eylem planına dönüştürecek öneriler yapılmıştır. AB'nin 26 Haziran 2003 tarihli Konsey Kararı ile Ortak Tarım Politikasında (OTP) yapılan değişikliklerde belirlenen öncelikli alanların önemli bir kısmını gıda güvenliği ve kalitesinin artırılması, hayvan sağlığı ve refahı standartlarının yükseltilmesi, iyi tarım¹ tekniklerinin uygulanması oluşturmuştur (9. Kalkınma Planı,2006).

Türkiye’de AB Müktesebatının Üstlenmesine İlişkin Ulusal Programda gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı konusu geniş yer almıştır. Bitki ve hayvan sağlığı ve hayvan refahı konularında yürürlükteki mevzuatta yapılan revizyonların yanısıra yeni mevzuat düzenlemeleri de öngörülmüştür. Gıda ürünlerinin güvenli arzı ve tüketimi için 560 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmündeki Kararname revize edilerek 5 Haziran 2004 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 5179 sayılı Kanun ile AB müktesebatına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır (DPT,2007).

2.3.2. Sekizinci beş yıllık kalkınma planı

2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, gıda güvenliği alanında, sosyal ve ekonomik sektörlerle ilgili gelişme hedef ve politikaları bölümünde, “gıda sağlığı ve güvenilirliği hizmetleri geliştirilecek ve etkin bir denetim sağlanacaktır. Yeterli ve dengeli beslenmenin sağlanabilmesi için halkın eğitime ve beslenme kültürü kazandırılmasına önem verilecektir.” ifadesine yer vermektedir. Gıda güvenliğinin sağlanması amacıyla kamunun denetim altyapısı ve hizmetlerinin geliştirilmesinden söz edilmektedir (Güder, 2006:59).

Yine aynı başlık altında hukuki ve kurumsal düzenleme önerisi olarak “gıda sağlığı ve güvenilirliği alanında denetimi artırıcı mevzuat düzenlemesi yapılması” öngörülmüştür (Güder, 2006:59-60). Gıdaların tüketicilerin sağlığını tehlikeye atmayacak şekilde üretilmesini temin etmek için “tüketicilerin sağlık ve güvenliğini sağlamak amacıyla, piyasa denetimleri etkinleştirilecek ve gıdalara ilişkin bilgilerin tüketicilere ulaştırılması sağlanacaktır” ifadesi ile birlikte, aynı amaca paralel olarak,

¹ Çevreye duyarlı, asgari hijyen ve hayvan refahı standartlarını karşılayan, verimliliği ve kaliteyi arttıran ve yaygın kabul gören tarım bilimini tanımlamada kullanılmaktadır.

AB mevzuatı ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’nün öngördüğü hükümlerle uyumlu, hammadde temin aşamasından pazarlama aşamasına kadar kalite ve sağlık bilgisi sistemlerinin sanayi tarafından yaygın biçimde uygulanması esas olacaktır.” denmektedir. Ayrıca bu planda; gıda üretim işletmelerinde denetimin sağlanması ve koşulların iyileştirilmesi amacıyla sorumlu bakanlıklar arasında mevcut koordinasyon eksikliğinin giderileceğine ilişkin çalışmalara yer verilmiştir. Gıda kontrolünde kamu ile birlikte özel kesimin de görev üstlenebilmesi amacıyla “Özel Gıda Kontrol Laboratuvarları”nın kuruluşu ve işleyişiyle ilgili yönetmelik çıkarılacağına dair tedbirlerin yanında “Türk Gıda Kodeksi”ne dayanılarak ürün bazında hazırlanması gereken tebliğlerin tamamlanarak yürürlüğe konulacağının sağlanacağı öngörülmüştür (Güder, 2006:58-60).

2.3. Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Eylem Planı

DPT Müsteşarlığının koordinasyonu ile, ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu’nun da desteğiyle “Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu” oluşturulmuş ve 2001 yılı içerisinde bu grup tarafından bir strateji metni ortaya çıkartılmıştır. Bu metin Türkiye’de daha sonraki dönemde bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar için başvuru kaynağı niteliğinde bir politika metni olarak değerlendirilmektedir. Hazırlanan bu metin ışığında Mart 2003’te “Ulusal Gıda ve Beslenme Eylem Planı” hazırlanmıştır. Bu plan ile birlikte gıda güvenliği ve beslenme konularında Türkiye’de mevcut durum ayrıntılı bir şekilde incelenerek, ulusal gıda ve beslenme politikalarının uygulanması ve yeni politikaların oluşturulmasına yönelik önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

Söz konusu planda gıda güvenliği programının oluşturulmasında devletin rolünün açık bir şekilde çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Buna rağmen ilgili bakanlığın gıda kontrol işlemlerinde sertifikasyon hizmetleri yoluyla bazı yetkilerin gıda işletmecileri ve üreticilerine bırakılması bu vurguya paralel bir uygulama değildir. Bu konu ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Ulusal gıda ve beslenme stratejisi eylem planında AB gıda güvenliği politikalarına dikkat çekilmiş ve çalışmalar bu yönde geliştirilmiştir. AB’de gıda güvenliği sistemi; mükemmellik, şeffaflık ve bağımsızlık gibi kurallara dayalı olarak 1997’de yeniden organize edilmiş ve çiftlikten sofraya tamamlayıcı ve etkin bir gıda kontrolü ile güvenilir gıda üretimi amaçlanmıştır. Bu açıdan eylem planının bu doğrultuda yol alması önemlidir.

Öte yandan, gıda ve beslenme politikalarının oluşturulması, uygulamalarda sektörler arası ve aynı sektörde birimler arası iletişimi ve eşgüdümü sağlamak, ulusal beslenme ve sağlık araştırmalarını yönlendirmek için bir Ulusal Gıda ve Beslenme Kurulu’na ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca bu kurul; öncelikleri, amaç ve hedefleri belirlemek, tüketiciye farklı disiplinler tarafından sunulacak bilgilerin geçerliliğini ve tutarlılığını sağlamak ve en önemlisi de uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesinde hükümete görüş sunmak gibi misyonlarla sorumlu kılınmıştır (Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu, DPT,2003).

Sonuç olarak eylem planı metni; gıda güvenliği, gıda güvencesi ve dengeli beslenme konularına ilişkin yapılan mevcut durum analizi temelinde ulusal hedef, öncelik ve tedbirleri belirlemektedir. Bu plana göre, bahse konu alanlarda temel hedef; küreselleşen dünya ile uyumlu, yaşam kalitesi artırılmış, sağlıklı ve gelişmiş bir toplumdur. Ayrıca kamu sağlığını gıda tüketimi ile oluşan risklere karşı koruyarak güvenilir gıda üretimini temin etmek ve küreselleşme sürecinde beklenen yaşam kalitesine ulaşmak için tüm toplumda beslenme bilincini artırarak sağlıklı beslenmeyi yaşam biçimine dönüştürmek stratejinin diğer hedefleri olarak saptanmıştır (Güder, 2006).

2.4. Türkiye’de Gıda Güvenliğine İlişkin Hukuki Çerçeve

2.4.1. 560 sayılı gıdaların üretimi, tüketimi ve denetlenmesine dair Kanun Hükmünde Kararname

Gıda mevzuatı, gıda sektöründe meydana gelen gelişmelere bağlı olarak iyileşme yönünde sürekli bir değişim eğilimi göstermektedir. Buna paralel olarak küresel çaptaki DTÖ, AB, FAO ve Amerika Gıda ve İlaç İdaresi gibi kurumlarca çıkarılan gıda mevzuatı yakından izlenmekte ve ülke koşulları da göz önüne alınarak ulusal gıda mevzuatı güncelleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan, 28 Haziran 1995 tarih ve 560 sayılı “Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname” gıdanın çerçeve yasası olarak kabul edilmektedir.

560 Sayılı KHK ile gıda işletmelerinde üretimi denetleyecek sorumlu yöneticilerin bulunma zorunluluğu getirilmekte ve üretimin her aşamasında kontrol ve denetimi kolaylaştıracak düzenlemeler ile ulusal ve uluslar arası ortamlarda sanayicinin ticaret yapmasının önü açılmaktadır. 5179 Sayılı Kanun ile 05.06.2004 tarihinde yürürlükten kaldırılan söz konusu KHK’nin birçok eksikliği mevcuttur. Örneğin; öngördüğü tescil ve izin işlemlerinin Bakanlıklar arasında yol açtığı yetki kargaşasının önüne geçilmek istenmesi; gıda işletmelerinin önündeki bir takım mali ve bürokratik engellerin ortadan kaldırılmak istenmesi; AB ile uyumun sağlanması gereği; gıda ile ilgili temel kavramların tanımlanması ve yenilerinin bir yasa çerçevesine alınmak istenmesi ve başta tüketiciler ve uzman kişiler olmak üzere ilgili tüm tarafların gıda mevzuatının hazırlanması ve uygulanması sürecine dahil edilmek istenmesi olarak sıralanabilir (Güder,2006).

2.4.2. 5179 Sayılı yasa çerçevesinde gıda sektörünün düzenlenmesi

Türkiye’de 27.05.2004 tarihinde 5179 sayılı “Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, yukarda genel hükümleri özetlenerek açıklanan 560 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin yerini almakta ve gıda güvenliği ve denetimi ile ilgili mevzuatın çerçevesini oluşturmaktadır. Böylece Türkiye bununla ilk defa doğrudan gıda konusunda insan sağlığını ilgilendiren bir yasaya kavuşmuştur. Yasaya genel olarak bakılığında, eksiklikler olsa da, bazı olumlu yönlerin olduğu görülmektedir. Çünkü gıda güvenliği ve yönetim sistemleri; gıda güvenliğini sağlamak

için bir plan doğrultusundaki tüm etkinliklerin sistematik uygulamasıdır. Gıda sanayinde bu sistematik uygulamalar işletmenin kontrolü aldığı noktadan, kontrolü bıraktığı noktaya kadarki tüm süreçleri kapsamaktadır. Bu yasayla, bu plana paralel olarak yetkiler ve denetimler tek birimde toplanmış, risk analizine dayalı kontrol sistemi uygulamaya geçirilmeye çalışılmış, et, süt işletmeleri ve yemek fabrikalarında işletme kapasitesine bakılmaksızın tam zamanlı sorumlu yönetici istihdam zorunluluğu getirilmiştir. Ancak bunlara rağmen yasa ve yasa kapsamında çıkarılan yönetmeliklerde yetersiz ve eksik görülen noktalar da söz konusudur. Mevcut yasanın 6. maddesi “Gıda maddeleri ve gıda maddeleri ile temasta bulunan madde ve malzemeleri üreten iş yerlerinde, üretimin niteliğine göre sorumlu yönetici istihdamı zorunludur” şeklinde ifade edilmiştir. Burada açıkça görüldüğü gibi sorumlu yöneticilik yapacak meslek grupları belirtilmemiştir. Oysa 1995 yılında çıkarılan 560 Sayılı Kanun hükmündeki kararname (KHK) gıda hizmetlerine dönük temel ve yapısal değişiklikler getirmiştir. Bu düzenleme daha sonra Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (TKB) tarafından hazırlanan “Gıda ve Gıda İle Temas Eden Madde ve Malzemeleri Üreten İş Yerlerinin Çalışma İzni ve Gıda Sicili ve Üretim İzni İşlemleri ile Sorumlu Yönetici İstihdamı Hakkında Yönetmelik”te tanımlanmıştır. Ancak bu ifadelerin yönetmelikler yerine yasada yer alması gerekmektedir. Nihayetinde bu yönetmelik dolayısıyla gıda üretimi yapan yerlerde usta eğitim belgesi almış olan ustalar sorumlu yöneticilik yapabilmektedirler. Toplum sağlığını yakından ilgilendiren ve ülkemizde hemen her yerde ve her gün tüketilen birçok üründe ustabaşları mühendislerle bir tutularak üretim sorumluluğu bu kişilere teslim edilmiştir.

Kanunun “Kontrol ve Sertifikasyon” başlığı altındaki 24. Maddesi’ne göre kalite, risk analizi ve Bakanlığın uygun gördüğü benzeri diğer konularda kontrol ve sertifikasyon hizmetlerinin yetkilendirilmiş kuruluşlarca yapılabileceği hükmü getirilmiştir. Burada sorun olan, doğrudan Bakanlığın yapması gereken ve önemli olan görevlerin başka kurum ve kuruluşlara verilmesidir. Oysa risk analizleri gibi önemli bir konu yasanın dikkate değer açılımlarındandır. Bakanlıkta bulunan yetkilerin yerel yönetimler gibi donanım açısından yetersiz olan kurumlara devredilmesi beraberinde sıkıntılar da getirecektir. Yerel yönetimler; gerek donanım gerekse bu konuda yetişmiş eleman sayısı açısından yeterli olmadıkları gibi, bu işlevi yerine getirebilecek seviyeye

gelebilmeleri için de çok uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Ayrıca belediyelerin siyasi yapısı ve bazı büyükşehir belediyeleri arasındaki sorunlar da düşünüldüğünde yasanın getireceği sorunlar daha da derinleşecektir.

“İzlenebilirlik” başlığı altındaki 16. Maddede “Gıda, gıdanın elde edildiği hayvan, bitki ya da gıda maddesinde öngörülen veya ortaya çıkması beklenen herhangi bir maddenin tespit edilmesi için üretim, işleme ve dağıtım ile ilgili tüm aşamalarda izlenebilirlik tesis edilir. Gıda işletmecileri; gıda, gıdanın elde edildiği hayvan, bitki ya da gıda maddelerine karıştırılması tasarlanan herhangi bir maddeyi, kimden aldıklarını belirleyebilecek sisteme sahip olmak zorundadır. Gerekğinde denetim sonucu oluşan bilgiler ilgili mercilere verilir. Piyasaya sürülen gıdaların, izlenebilirliğini kolaylaştırmak amacıyla, gerekli bilgileri içerecek şekilde etiketlenmesi ve tanımlanması zorunludur” denmektedir. Maddede görüldüğü gibi tüm aşamalarda gıda maddesinin izlenebilirliği hedeflenmiştir. Bu hedeflerden gıda işletmecileri ve üreticiler sorumlu tutulmuştur. Fakat Türkiye’de gıda üreticilerinin çoğunun küçük ölçekli olduğu düşünüldüğünde böyle bir uygulamadan yapıcı sonuçlar beklemek gerçekçi değildir. Bu yüzden aktif ve yapıcı bir izlenebilirliğin sağlanabilmesi için küçük üreticilerin, TKB’nin öncülüğünde, üretici birlikleri gibi bir çatı altında toplanması yani gıda güvenliği denetiminin tek elde toplanacağı bir sistemin hayata geçirilmesi gerekmektedir (Aytaç, 2004:147-148).

BÖLÜM-III

3. Çağdaş Gıda Düzeninin Temel Unsurları

Çağdaş gıda düzeni iki temel unsurdan meydana gelmektedir (Gülçubuk, 2004:65). Bunlar; gıda güvencesi ve güvenliği kavramlarıdır. Bu kavramlar gıda alanına ilişkin ekonomik ve sosyal hayatı düzenler. Çalışmamızı daha da anlaşılabilir kılmak için gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları yanında son zamanlarda sıkça değinilen gıda hakkı ve gıda egemenliği kavramlarına da değinmek yararlı olacaktır.

3.1. Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliğinin Tanımı ve Ayrıştırılması

Gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır. Bu yüzden karışıklığı gidermek için özellikle farklı olan tanımlarına vurgu yapıp karşılaştırmak yararlı olacaktır.

Mart 2003'te hazırlanan “Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu”nda gıda güvencesinin tanımı şöyle yapılmaktadır: “Bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan erişimleri ve sürdürmeleri durumudur”. Yine aynı raporda gıda güvenliğinin tanımı ise, daha önce değinildiği gibi, şu şekildedir: “Amaçlandığı biçimde hazırlandığında ve fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikleri itibariyle tüketime uygun ve besin değerini kaybetmemiş gıda maddesi olarak tanımlanabilmektedir”. Dolayısıyla bir tanım kargaşasına neden olan bu iki kavramın tanımını DPT de birbirinden ayırmış ve farklı tanımlar getirmiştir (DPT, 2003:6).

Gıda güvencesinin tanımı ilk olarak 13-17 Kasım 1996 tarihlerinde, Dünya Gıda Zirvesi'nde gündeme gelmiştir (<http://www.mfa.gov.tr>, 06 Eylül 2010' da erişildi). Buna göre bu tanım gıda güvenliğini de içine alan ve ondan daha kapsamlı bir kavramdır. Temel dayanağı gıdanın bulunabilirliği ve elde edilebilirliğidir. Tüm insanların, sürekli, yeterli, güvenli ve besleyici gıdalara fiziksel ve ekonomik olarak erişimi mümkün olduğu zaman gıda güvenliği sağlanmış demektir (Soğancı, 2006:12). Başka bir deyişle gıda güvencesi, toplumdaki her kişinin yaşamını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürebilmesi için gerekli tüketimine yetecek miktardaki gıdaların üretilmesidir.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere, gıda güvencesi tanımının gıda güvenliğine göre içerdiği en önemli ilke gıdanın yeterli düzeyde var olabilmesi ilkesidir. “Gıda güvenliği” kavramında ise gıdanın sağlığa uygunluk koşullarına yoğun atıf söz konusudur. Ancak gıda güvenliğinin söz konusu olabilmesi için de gıdanın var olması gereklidir. Gıdanın var olması gıda güvencesi alanına girer. Dolayısıyla gıda güvenliğinin sağlanabilmesi için gıda güvencesinin belirli bir düzeyde de olsa sağlanmasına ihtiyaç vardır. Gıdanın var olması “her ihtiyacı olana ulaştırılması” anlamına gelmez. Yani yeterli düzeyde gıda arzının olması gıda güvencesi için yeterli değildir. Gıda güvencesi aynı zamanda gıdanın etkin bir dağıtımla, “ihtiyacı olana ulaştırma” misyonunu da üstlenir. Dolayısıyla gıda güvencesi kavramı yeterli düzeyde arz yanında, gelir dağılımında adaleti de gerektirmektedir. Gıda güvencesi, bunların yanında tarladan sofraya kadar gerekli olan tüm faaliyetleri de kapsar. Bu açıdan gıda güvenliğini kapsayan, onu gerekli kılan ve ondan daha geniş bir kavramdır.

Sağlıklı bir yaşam ancak gıda güvenliği ve gıda güvencesinin eş zamanlı olarak gerçekleştirilip sürdürülmesiyle sağlanabilir. Gıda güvencesi ve güvenliğinin sağlanması, sağlığın korunması ve geliştirilmesi, hastalıkların önlenmesi, çevrenin korunması ve sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması amacıyla politikalar oluşturulurken gıda ve sağlık kavramlarının birlikte ele alınması gerekmektedir (DPT, 2003:8).

3.2. Gıda Egemenliği

Gıda egemenliği; bireylerin, toplulukların ve ÷lkelerin kendi gıdalarını dolayısıyla besinlerini üretebilmeleri ve bu amaca yönelik olarak tarım politikalarını belirleyebilme hakları olduğunu tanımlayan bir terimdir. Göreli olarak yeni bir kavramdır. ÷lkelerin tarımlarını yıkıma götüren tarımsal ticaretin liberalleşmesine karşı bir tavır olarak ortaya çıkmıştır. Gıda egemenliği, ulusal gıda pazarlarının adil olmayan dış ticaretten korunması, çiftçilerin toprak ve kredi gibi kaynaklara sahip olmasını geliştirmesi ile genetik toprak ve su kaynakları üzerindeki haklarını, tekelci şirketlere karşı korunarak sağlanabilir (Tolios, 2005, Aktaran: Kaymakçı, 2007:68).

Gıda egemenliği; 1996 yılında ortaya atılan bir kavramdır. Kavramın ortaya çıkma süreci şöyle gelişir: “İkinci Dünya Gıda Zirvesi”ne 185 ÷lkeden hükümet temsilcileri katılırken, gerçek üreticilerin davet edilmemesi bir tarım üreticileri örgütü olan, La Via Campesina (Çiftçi Yolu)’nın doğuşuna vesile oldu. La Via Campesina, 56 ÷lkedeki 120 küçük üretici ve köylü örgütünün şemsiye yapısı işlevini görmektedir. Daha sonra ikinci defa gerçekleştirilen Roma Zirvesi’ne davet edilmeyince, alternatif bir “Halklar Gıda Egemenliği Forumu”nun toplanmasına ön ayak oldu. La Via Campesina’nın mücadelesindeki anahtar kavram; gıda egemenliği kavramıdır (Kozanoğlu, 2009, <http://www.birgun.net>, 11 Eylül 2010’da erişildi).

Resmi bir zirve olan Roma zirvesinin amacı “gıda güvenliğine” karşı daha radikal bir seçeneği temsil etmektir. 185 ÷lke ve Avrupa Topluluğu (AT)’nın üst düzey temsilcilerinin yoğun katılımıyla gerçekleşmiştir. Yani gıda meselesiyle ilgili tüm egemenlerin bu toplantıda birleşmesi, ancak zirve toplantısına gerçek üreticilerin çağrılmaması yoksul tarım üreticileri tarafından siyasi bir tavır olarak algılanır. Çoğu zaman politik tavırlar aynı zamanda kendine bir karşıtlık yaratır. Bu açıdan “gıda güvenliği” kavramı daha çok politik bir kavram kimliğine sahiptir.

“Gıda güvenliği” her insanın yeteri besini alabilmesi; “gıda egemenliği” ise her ÷lkenin kendi yurttaşlarına yetecek düzeyde gıda üretebilmesini ifade eder. Gıda egemenliği sağlanınca, yoksul yani Azgelişmiş ÷lkeler (AGÜ) kendilerini zenginlerin,

diğer adıyla Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve diğer uluslararası kapitalist kurumların toplantılarında verecekleri tavizlere, gıda spekülâtörlerinin kar hırslarına, çokuluslu şirketlerin küresel stratejilerine teslim etmemiş olacaktırlar.

La Via Campesina öncelikle, yeterli gıdayı ve köylülerin tarım yapabilmesini temel bir insanlık hakkı olarak kabul etmekte ve halkların yeterli gıda hakkını savunmaktadır. Bu da şu anlama gelmektedir: Gıdanın yeterli, besleyici ve sağlıklı olması yanında, ekolojik ve kültürel anlamda uygun koşullarda üretimi gerekmektedir. Bu aynı zamanda, köylülerin ve küçük çiftçilerin kendileri ve yaşadıkları topluluklar için gıda üretme haklarını ima eder. Köylüler, küçük çiftçiler ve zanaatkâr balıkçılar, açlık ve sefalet sorunlarının çözümü için geliştirilecek her stratejide merkezi rol oynamalıdırlar.

Yukarıdaki ifadeler, dünya tarımı öznelerrinin, kendileri için ve dünya halkları için kaderlerine sahip çıkma iradelerinin beyanı biçiminde de okunabilir. Tarımda son dönemlerde “doğrudan toprağa dayalı emperyalizm” anlamında da yorumlanabilecek gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Çünkü Çok Uluslu Tarım Şirketleri(ÇUTŞ)’nin kendi pazarlarını genişletmelerinin tek yolu AGÜ’nün yerli üretim alanlarının altını oymaktan geçer. Suudi Arabistan, Kuveyt, Çin, Güney Kore gibi ülkeler; Afrika ve Güney Asya’nın en yoksul bölgelerinde tarım amaçlı büyük toprak alımlarına girişmiştir. Uluslararası büyük spekülâtörler de, Brezilya, Arjantin, Ukrayna’da aynı stratejiyi uygulamaya başlamıştır. Bu La Via Campesina’nın haklar bildirgesine tam anlamıyla tezat, çok tehlikeli bir eğilimi temsil etmektedir.

Diğer taraftan; başta Hindistan olmak üzere bazı ülkeler de, 2009’un ilk on ayında tarım fiyatlarının %10 artışla yeniden yükselme trendine girmesi karşısında “gıda egemenliği” kavramına uygun, tarımda kendine yeterli stratejileri benimsemeye başladı (Kozanoğlu, 2009, <http://www.birgun.net>, 11 Eylül 2010’da erişildi).

3.3. Gıda Hakkı

Yaşama hakkı, ancak gıda hakkının mümkün olmasının sağlanması ve bu

hakkın sürekliliğinin korunmasıyla iyileştirilebilir. İnsana ilişkin hakların gelişimi, beraberinde “Gıda Hakkı” kavramını da doğurmuştur. Örneğin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde belirtilen haklar gibi “gıda hakkı” da yerine getirilmesi elzem sayılan bir kavram haline getirilmeye çalışılmıştır.

Gıda ya da beslenme hakkı diye nitelendirdiğimiz kavram açıkça yaşam hakkı ile özdeştir. Bu yüzden uluslar üstü anlaşmalara ya da yazılı hukuka geçmese de insanoğlu yeryüzüne geldiğinden bu yana geçerli olan (bu geçerliliğin düzeyi tartışmalı da olsa) fakat dile getirilmemiş bir gıda hakkından söz etmek mümkündür. Çünkü insanoğlu ölümden önce açlığın korkusunu yaşar. Yaşamın önkoşulu nefes alma ile birlikte doymak ve beslenmektir. Bu yüzdendir ki, net bir şekilde hukuksal düzenlemelere konu olmasa da birçok uluslar arası anlaşma ve sözleşmede gıda hakkı anlamına gelebilecek değerlendirmeler bulunmaktadır (Gürbüz, 2008:36).

Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin üçüncü maddesine göre; yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği her bireyin hakkıdır. Buradaki “yaşamak” terimi her halükarda “soluk almak ve beslenmek” ifadelerini içermektedir. Dolayısıyla bu bir anlamda gıda hakkının kuramsal temelini de oluşturmaktadır. Bu hüküm yirmi beşinci maddede daha da somut hale getirilmiştir. Buna göre; “Her bireyin gerek kendisi gerekse ailesi için yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını sağlayacak uygun bir yaşam düzeyine kavuşma hakkı vardır.” ifadesi bulunmaktadır (Gürbüz, 2008:36). Anlaşıldığı üzere “yiyecek sağlayacak yaşam düzeyi” kısmı gıda hakkının net bir tanıma kavuşmasını sağlayacak niteliktedir.

Uluslararası yaptırım gücü olan bu anlaşmalar şüphesiz ki Türkiye’nin iç hukukunu da bağlayıcı niteliktedir. Ancak tüm ülkeleri kapsayan ve bağlayan bu özelliğine rağmen “Beyanname”yi gıda güvenliğine özel bir hukuksal düzenleme olarak tanımlamak güçtür. Bununla birlikte günümüzün hukuksal düzenlemelerinde, dolaylı da olsa, mevcut gıda hakkı anlamındaki hükümlerin tarih temelini İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne dayandığı ortadadır (Gürbüz,2008:36-37).

Bir insan hakkı olarak yeterli beslenme hakkı uluslararası hukukta çeşitli belgelerle tanınmıştır. “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” “Gıda Hakkı”nı kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Bu sözleşme, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde kabul edilen hakların tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamaya yöneliktir. Buna göre; Sözleşmenin 11. Maddesinin 1. Paragrafında sözleşmeye taraf olan ülkeler “Herkes, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkı sağlar. Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir” 11. Maddenin 2. Paragrafına göre de sözleşmeyi kabul eden ülkeler, “Açlıktan kurtulmanın herkes için temel bir hak olduğunu” ve bu hakkı sağlamak için acil önlemlerin alınması gerektiğini de kabul eder. Yeterli beslenme hakkı diğer bütün haklardan yararlanılması açısından temel öneme sahiptir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, yeterli beslenme hakkının doğuştan var olan insanlık onuruna ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğunu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde belirtildiği gibi diğer insan haklarının yerine getirilmesi için elzem olduğunu kabul eder. Yine sözleşme, sosyal adaletin de gözetilmesine ilişkin “Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeylerde, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve insan haklarının tümünün herkes için yerine getirilmesine yönelik olarak uygun ekonomik, çevresel ve sosyal politikaların kabulünü gerektiren sosyal adaletten de ayrı düşünülemez” hükmüne vurgu yapmaktadır.

Gıda hakkı kavramına göre; bireyin cinsiyeti ve yaşı ne olursa olsun, her insanın her zaman sürekli, yeterli, güvenli ve kültürel tercihiine uygun gıdaya veya gıda üretmek için gerekli araçlara ulaşma hakkı vardır. Bunun yanında kavram; insanların kendi kontrollerinin dışında yani engelli, yaşlılık, ekonomik yetersizlikler, hastalık, felaket ya da ayrımcılık gibi durumlarda karşılayamadıkları gıda ihtiyaçlarını devlet tarafından karşılanması gereğini de içermektedir (12 Numaralı Yorum,1999:2).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 11. Maddesinin 1 ve 2. Paragraflarında (12 Numaralı Yorum,1999:2) normatif bir içeriğe yer verilmiştir:

“Yeterli beslenme hakkı, tek başına veya topluluk içinde her erkek, kadın ve çocuğun fiziki ve ekonomik açıdan yeterli besine her zaman için erişimi söz konusuysa veya bunları satın alması için gerekli olan araçlara sahip olması söz konusuysa gerçekleşir. Bu nedenle, yeterli beslenme hakkı, bunu asgari düzeyde kalori, protein ve diğer spesifik gıda paketiyle eşit gören dar veya sınırlandırılmış bir anlamda yorumlanmamalıdır. Yeterli beslenme hakkı giderek artan bir biçimde gerçekleştirilmelidir. Ancak, Sözleşmenin 11. Maddesinin 2. Paragrafında belirtildiği üzere, Devletlerin, doğal veya diğer felaketler zamanlarında bile, açlığı azaltmak ve ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri almaya yönelik esas yükümlülükleri vardır”.

Sözleşme aynı zamanda gıda hakkının sağlanması için gerekli bir takım faktörler tanımlamıştır. Yeterlilik kavramı, Sözleşmenin 11. Maddesinin amaçlarına göre, erişilebilir olan belirli besin veya gıdaların belirli koşullar altında en uygun olan olup olmadıklarını belirlerken dikkate alınması gereken bir dizi faktörün altının çizilmesine hizmet etmektedir. Besinin hem mevcut hem de gelecek nesiller için erişilebilir olmasına işaret eden sürdürülebilirlik kavramı, yeterli besin veya besin güvenliği nosyonuyla içsel olarak bağlantılıdır. “Yeterlilik” kavramının tam anlamı büyük bir ölçüde hakim sosyal, ekonomik, kültürel, iklimsel, çevresel ve diğer koşullar tarafından belirlenmişken, “sürdürülebilirlik” kavramı uzun vadeli mevcudiyet ve erişebilirlik nosyonlarını içine alır. Bununla birlikte, besinlere ulaşma ve bunlara erişimin yeterliliği ve sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla beslenme ihtiyaçları, zararlı maddeler içermeme, kültürel kabul edilebilirlik veya tüketici kabul edilebilirliği, mevcudiyet, erişilebilirlik gibi faktörler de ayrıntılı bir şekilde tanımlanıp yeterli gıdaya ulaşma hakkının içeriği genişletilmiş ve anlamı zenginleştirilmiştir (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 12.Yorum, 1999:2-3).

3.3.1. Türkiye hukukunda gıda hakkı

Anayasada yer alan bazı hükümlerin, gıda hakkı tanımını net biçimde ifade

etmemesine rağmen bu hakkı çağrıştırdığını ve dolaylı olarak gıda hakkı anlamına geldiğini ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla anayasanın “Devletin temel amaç ve görevleri” başlıklı beşinci maddesinin son bölümünde “insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” ibaresi yer almaktadır (Gürbüz, 2008:37). Bu hüküm, Türkiye halkının, dolaylı da olsa, yaşam hakkının sağlanmasını ödev saymaktadır. Hükümün dolaylı olmasının nedeni insanın yaşayabilmesinin ancak gıdayı sağlayabilmesine bağlı olmasıdır. Buradan hareketle anayasanın bu hükmünde gıda hakkının mevcudiyetinin olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Gıda hakkını, dolaylı da olsa, güvence altına alındığını ileri sürebileceğimiz bir diğer madde de “Kişinin dokunulmazlığı, maddi manevi varlığı” başlıklı on yedinci maddedir. Bu maddenin başlangıcında “Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir” denilmektedir. Böylece bu maddenin de başlığı ve içeriğinde gıda hakkı gibi bir tanım olmamasına rağmen bu hakkın kullanımıyla ilgili örtük bir değerlendirme yapmak mümkündür. Ancak örtük biçimde bir gıda hakkı anlamını taşısa bile bu hakkın kullanımı başka birçok koşulu gerektirmektedir. Yani maddelerdeki tanımlarda gıda hakkı diye algılansa bile bu gibi hükümlerin “Devletin ya da toplumun tüm bireylerin doymasını veya beslenmesini sağlamak” anlamında yorumlamak mümkün değildir. Çünkü gıda hakkının kullanılabilmesi öncelikle gıdanın var olmasına bağlıdır. Gıdanın var olması ise gıda üretiminin sürdürülmesine bağlıdır. Gıdanın var olması gıda hakkının gerçekleşmesi için sadece gerekli olan bir şarttır. Aksi takdirde birey, var olan gıdaya ulaşamadığında bir haktan söz etmek anlamsız olur. Yani bireyin var olan gıdaya ulaşması gerekir. Bu da yetmez, en önemlisi, birey bu gıdayı sağlayacak yeterli bir gelire sahip olmalıdır. Bununla birlikte tabi ki ulaşılan gıdanın sağlıklı olması gerekir (Gürbüz, 2008:31-37). Bu yüzden anayasanın yukarıda değindiğimiz beşinci ve on yedinci maddeleri bu zincirin tüm halkalarını birleştirmede için tam bir gıda hakkının sağlanmasını gerçekleştirebilecek bir düzeyde değildir.

Sonuç olarak; Anayasa ve yasalarda net olarak bir hukuksal yükümlülük bulunmamasından ötürü, bireyin gıda hakkının sağlanması amacıyla devletin sosyal özellikli sorumlulukları üstlenmesi gerekmektedir. Daha somut bir ifadeyle hukuksal bir

sorumluluk bulunmamasına rağmen, gıda üretiminin geliştirilip sürdürülmesine çalışmak ve bireyi yaşamın zorunlu kıldığı gıdayı sağlayabilecek bir gelire kavuşturmak sosyal devletin ekonomik ve toplumsal sorumluluğu olmalıdır. Bu açıdan gıda hakkının somutlaşması için hukuki koşulların yerine gelmesi gerekmektedir. Yaşama hakkında geçerli olduğu gibi devletin ve toplumun “gıdayı üretmek, bireyi gıdaya erişirmek ve bireyi doyurmak” şeklinde bir hukuksal yükümlülük altında olduğunu söylemek mümkün değildir. En azından şu anda Devlete bu sorumlulukları yükleyecek hukuksal bir müeyyide bulunmamaktadır (Gürbüz, 2008:32). Hatta 59. hükümetin 2006 yılında gerçekleştirdiği sosyal güvenlik “reform”unun yarattığı endişeler göz ardı edilmeyecek niteliktedir.

2006 yazında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası(DB)’nin önerileri doğrultusunda uygulamaya konulan sosyal güvenlik sistemindeki yeni düzenlemeler, devleti sosyal bir devlet olmaktan çıkarmış, sosyal güvenliği ise herkes için devredilmez ve vazgeçilmez bir hak olarak tanımlayan Anayasa’ya da ters düşmüştür. Ayrıca bu düzenlemeler ile Türkiye’nin taraf olduğu ve sosyal güvenlik hakkını temel bir insan hakkı olarak tüm yurttaşlara tanıyan ve bu hakkın hayata geçirilmesini sosyal hukuk devletin görevleri arasında sayan uluslararası metinlere de aykırıdır. Çünkü yapılan düzenlemelerle 1964 tarihli 506 sayılı Sosyal sigortalar Kanunu, 1983 tarihli 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, 1971 tarihli Bağ-Kur Kanunu, 1983 tarihli 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu gibi kanunlar ile 1949 tarihli 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu’nun ve çeşitli kanunların birçok hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Bunların yerine aktüeryal² hesapları açıklanmayan, kullanacağı kaynaklar bilinmeyen bir sisteme getirilerek sosyal güvenlik alanında elde edilen kazanımlar önemli ölçüde geriletilmektedir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2006:93).

Sosyal güvenlik sisteminde 2006 yılında yapılan değişiklikler 60 yıllık sosyal

²Aktüerya, güçlü bir matematiksel ve istatistiksel altyapı gerektiren, sigorta, uzun vadeli yatırımlar ve emeklilik ile ilgili fiyatlandırma ve risk analizine yönelik hesaplama ve tahmin yöntemlerinin bütünüdür. İçeren bir bilim dalıdır.

güvenlik sisteminden köklü bir kopuş teşkil etmektedir. Amaç, sosyal güvenlik sistemlerinin finansman açıklarının kaldırılması, böylece sisteme genel bütçeden yapılan transferlerin mümkün olduğu kadar azaltılmasının sağlanmasıdır. Dolayısıyla yapılan düzenlemelerle sosyal güvenliğe en çok ihtiyacı olan, gelir düzeyi görece düşük kesimler kapsam dışında bırakılmaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin arttığı ve çalışma ilişkilerinin esnekleştirildiği bir dönemde, yoksul kesimlerin sosyal güvenlik kapsamı dışında tutulması, sosyal devletin küreselci devlete dönüştürülmesi sürecinin bir aşaması ve sosyal krizdeki büyümenin habercisidir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2006:92-99).

BÖLÜM IV

4. Gıda Egemenliği Açısından Türkiye Hayvancılığı

4.1. Türkiye’de Hayvancılık Politikasının Yakın Tarihçesi

Hayvancılık, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesinde ve birçok alanda endüstri hammaddesi olarak kullanılması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte hayvancılık sektörü diğer sektörlerden farklı olarak içinde birçok sektörü barındırması sebebiyle ülke ekonomisine olduğu kadar ülkenin sosyal sorunlarına da çözüm getirme fonksiyonlarına sahiptir (Karagöz, 2009).

Hayvancılık, kırsal alanlarda yaşanan işsizliği azaltmak ve önlemek, köyden kente göçün önüne geçerek kentlerde yaşanan çarpık kentleşme ve nüfus baskısını azaltmak gibi sosyal fonksiyonlar üstlenebilir. Ekonomik olarak bakıldığında ise bu fonksiyonlar, ülkenin dengeli kalkınmasına katkıda bulunmak, ulusal geliri artırmak ve daha öncede bahsedildiği gibi birçok sektöre (et, süt, deri, kozmetik, ilaç) hammadde sağlamak şeklinde sıralanabilmektedir. Diğer ifade ile hayvancılık kırsal kalkınmanın sağlanmasında, kırsal kalkınma da ülkenin gelişim düzeyinin arttırılmasında ileri ve geri bağlantı etkileri nedeniyle önemli bir role sahiptir (Karagöz, 2009).

Türkiye coğrafi özellikleri bakımından her türlü hayvansal ürün üretimi için uygun ortama ve oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. 1980 yılına kadar Türkiye bu potansiyeli değerlendirmiş ve hayvan varlığımız sürekli artış göstermiştir. Ancak 1980’den sonra yanlış tarım politikaları, ırkların ıslah edilmemesi ve yeterli miktarda ucuz ve kaliteli yem bitkisi tarımının yapılmamasından ötürü ülkemiz hayvancılığı

mevcut durumu koruyamadığı gibi hayvan popülasyonunda da ciddi azalmalar yaşamıştır (Karagöz, 2009).

Bu sürecin gelişiminde çok önemli dinamikler rol oynamaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, dünya kapitalizmine eklemlenme sürecindeki Türkiye'nin tarım politikalarında artık, içsel dinamikler değil dışsal dinamiklerin belirleme gücü baskın hale gelmiştir. Bu bağlamda “Yeni Dünya Düzeni” olarak adlandırılan sürecin temel belirleyicileri olan IMF ve DB gibi oluşumlar kadar tarımı derinden etkileyen DTÖ ve AB Ortak Tarım Politikaları gibi yönlendirici ve kısıtlayıcı mekanizmalar Türkiye'nin tarım gündemine girmiş bulunmaktadır (Oral, 2006:88) Bu sürecin temel nedeni, Batılı ülkelerde ekonomik büyümenin iç ve dış pazarların daralması ile sanayileşmiş ülkeler arasında rekabetin kızışması gibi nedenlerle, bir duraksama hatta gerileme evresine girmesi diğer bir deyişle uluslar arası sermayede krizler yaşanmaya başlamasıdır. Krizden çıkış için bu ülkeler, çevre ülkelerin ulusal ekonomilerini daha yüksek düzeyde merkezin kullanımına açmayı düzenleyen yeni-liberal politikaları devreye sokmuşlardır. Ayrıca bu politikalara, “Küreselleşme” adında, iktidar ve egemenlik yapısının anlaşılmasını saklayan ve örten bir ideolojik terim üretilmiştir. (Kaymakçı, 2006, aktaran: Kaymakçı, 2007:69).

Küreselleşme politikaları altında merkez ekonomilerin çevre ekonomilerini tek-tipleştirme politikasının kuralları “Washington Konsensüsü” olarak bilinir. Söz konusu konsensüs; her ülkenin kamu kesimi boyutlarının küçültülmesi ve özel kesim üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesini, özel firmaların bulunduğu veya girebileceği alanlardan kamu kesiminin çekilmesini ve devletin piyasaya müdahale etmemesini, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'nin özelleştirilmesini, emek piyasalarında eski uygulamaların terk edilip endüstri ilişkileri alanında yeni üretim koşullarına uygun yeni kuralların uygulamaya konulmasını, işçi sendikaları gücünün zayıflatılmasını ve dışarıdan gelecek hiçbir koruma önleminin alınmamasını öngörmektedir (Önder, 2006:34). Buradan hareketle bu politika önerileri ile gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ekonomiler üzerinde yoğun bir sömürü mekanizması kurduğu ortaya çıkmaktadır. Bu politika setinin yarattığı sonuçlar, Uruguay Turu Tarım Anlaşması (UTTA)'nın öngördüğü mukayeseli üstünlükler temelinde gelişen politikalar yerine daha çok mutlak

üstünlüklerin çalıştığı dünya tarım ticareti yapısında gelişmiş ülkeler için yeni avantajlar sağlamış ve azgelişmiş ülkelerin tarım ticareti zorluklarını daha da arttırmıştır (Günaydın, 2009:176).

Yukarıda değinilen politikaların ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle Türkiye’de, 24 Ocak 1980 sonrası hayvancılık sektöründe, hükümetler yanlış ve dış güdümlü ekonomik politikalar uygulamaya başlanmıştır. Bununla birlikte, 1960’lardan günümüze kadar uygulanan ve tarım şirketlerinin çıkarlarına göre kurgulanmış üretim modeli bu sektörün zararına olmuş ve sektörü tahrip etmiştir (Aysu, 2006:164).

Türkiye’de hayvancılığın tarım içindeki payı her geçen gün azalmaktadır. Aynı zamanda ayrık bir durum ortaya çıkmakta; hayvan yetiştiriciliği ile bitkisel üretimin birbirleriyle olan bağı koparacak politikalar uygulanmaktadır. Oysa önemli olan tarım içinde hayvancılık payının yüksek olmasının yanında, bitkisel üretim ile hayvan yetiştiriciliğinin birlikte aynı işletmede uygulanabilmesidir (Aysu, 2006:169-170). Çünkü toprakta üretilen ürünlerin hayvansal üretimde kullanılması, hayvandan elde edilen gübrenin de toprağa katkı sağlaması şeklinde oluşan döngünün kurulması halinde yüksek bir verimlilik sağlanabilmektedir. Dolayısıyla hayvansal üretim tarımsal üretimin uyumudur. Bu uyum ne kadar etkin sağlanırsa üretimdeki verimlilik de o oranda artış gösterecektir (Tömek, 2007:19).

Tablo-4.1: Türkiye hayvan varlığının değişimi (1984 yılı hayvan varlığı=100)

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Ankara Keçisi	Sığır	Manda
1989	108,1	92,8	81,8	98,1	78,9
1994	88,8	78,8	40,4	95,9	56,1
1999	74,9	65,5	24,8	89,1	30,3
2004	62,2	57,3	11,8	81,4	19
2006	63,4	57,8	10,6	87,6	18,5
2007	63,1	54,7	9,7	88,9	15,5
2008	59,2	48,8	8	87,5	15,8
2009	53,8	44,7	7,5	86,4	16

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>

Hayvan sayımızın azalması ve giderek tarım ile hayvancılığın bağının koparılması doğrultusunda süren politikaların uygulanması, daha fazla kimyasal gübre kullanmaya ve tek ürün ekimine yönelmemize neden olmaktadır. Bu yönelim de bir yandan çiftçileri iflasa sürüklemekte diğer yandan girdi üreten şirketlerin kasasını doldurmaya yaramaktadır (Aysu, 2006:169-170).

Yukarıda sıralanan olumsuzluklar Türkiye’de her geçen yıl hayvan varlığının ve dolayısıyla hayvansal üretimin giderek azalmasına yol açmıştır ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nun verileri (Tablo-4.1) durumun boyutlarını ortaya koymaktadır. Örneğin; 1989-2009 yılları arasındaki dönemde bütün türlerde hayvan varlığı azalma göstermiştir. Bu azalma koyun, keçi ve mandada daha yüksek oranlardadır.

Öyle ki ilk ve tek hayvan sayımının yapıldığı 1984 yılının hayvan varlıkları esas alındığında 1984 yılı için 100 kabul edilen değer; 2004 yılında Ankara keçisinde 11,8’e, manda’da 19,0’a, kıl keçisinde 57,3’e, koyunda 62,2’ye, sığırdaki ise 81,4’e inmiştir. Dikkat edilirse tablodaki hayvan çeşitlerinin tümünde dikkate değer sayısal bir azalma söz konusudur. Bu azalma, pek çok ürün için üretimin azalmasına da kaynaklık etmiştir. Bunun doğal sonucu olarak kişi başına kırmızı et üretim ve tüketimi de düşmüştür (9.Kalkınma Planı Hayvancılık ÖİKR, 2006). Özellikle 2009 yılındaki oranlar, 1989 yılındaki oranlarla karşılaştırıldığında hayvancılık sektörünün durumu yıldan yıla daha da kötüye gittiği anlaşılmaktadır.

Oysa Beş yıllık Kalkınma Plan (BYKP)’lerinde hayvancılığın geliştirilmesine yönelik yapılması-yerine getirilmesi gereken birçok faktörden söz edilmiştir. Kalkınma planlarında hayvancılık ile ilgili şunlara yer verilmiştir:

4.1.1. Beş yıllık kalkınma planları (BYKP)

Türkiye hayvan varlığında meydana gelen değişim ancak 1984 yılından sonra gözlenebilmektedir. İlk hayvan sayımının yapıldığı 1984 yılı esas alınarak hayvan sayıları incelendiğinde bu yıldan itibaren üzerinde durulan türlerin hepsinde önemli azalmalar meydana gelmiştir (Akman vd, 2006:16). Dolayısıyla 1980’li yıllardan sonra

hayvan varlığında meydana gelen azalmalara, 1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü BYKP'den başlayarak, kısaca değinmek daha anlamlı olacaktır.

Dördüncü beş yıllık kalkınma planı(1979-1983):

Bu plan döneminde, hayvan sayılarının çoğaltılmasından çok, birim hayvan başına verimin artırılması ve yerli ırkların melezleme ile yüksek verimli kültür ırklarına dönüştürülmesi temel ilke olarak belirlenmiştir. Et ve süt üretimi yönünden daha ekonomik olan sığırcılığın çevre koşullarının uygun olduğu yörelerde özendirilerek geliştirilmesi, kıl keçisi sayılarının azaltılması ve merinos koyunu sayılarının artırılması için özel projeler uygulanması hedeflenmiştir. Erken kuzu ve dana kesimini önleme çabaları ile besicilik projelerinin sürdürülmesi de bu plan dönemi içinde belirlenen ilkeler arasındadır.

IV. Plan dönemi için hayvancılıkla ilgili hedeflerin saptanmasında, nüfus ve gelir artışlarının yaratacağı talep artışlarının iç üretimle karşılanması, daha dengeli bir beslenme düzeyine ulaşılması, hayvancılıkla uğraşan geri kalmış yörelerde gelir artışı sağlanarak refahın yaygınlaştırılması esas alınmıştır. Hayvan-yem dengesinin sağlanabilmesinin; kültür bitkisi yem tarımının geliştirilmesine, çayır-meraların gereğince bakımına, korunması ve iyileştirilmesine, özellikle düzenli kullanımına bağlı olduğuna değinilmiştir.

Planda yerli ırkların yüksek verimli kültür ırklarına dönüştürülmesinde öncelikle melezleme yönteminin uygulaması çalışmaları dikkate alınmıştır. Bunun yanında yerli ırklardan potansiyel gösterenlerin üstün nitelikleri kamu kuruluşlarınca araştırılarak çoğaltılması ve yetiştiricilere ulaştırılması hedeflenen politikalar arasındadır. Ayrıca yetiştiricilerin gereksinme duyduğu yüksek verimli damızlıkların karşılanmasından kamu kurumları sorumlu tutulmuş, karşılanmayan damızlık talepleri için dışalım yoluna gidilmesi öngörülmüştür.

Yine aynı plan döneminde, hayvancılıkta temel politika, ilke ve önlemlerin en etkin biçimde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Sektöre

yönelik soy iyileştirme, hastalıklarla savaş, yem kaynaklarını geliştirme, pazarlama, kredi, destekleme v.b. kamusal görevlerin; birbirlerini bütünleyici, ikilem ve görev boşluklarını giderici bir eşgüdüm içinde yürütülmesi için örgütsel düzenlemelerin yapılması politika olarak belirlenmiştir.

Gelir düzeyleri düşük ve geri kalmış yörelerdeki, özellikle Doğu ve Güneydoğu'daki halkın uğraşı alanı olan hayvancılığın her yönü ile desteklenmesi, kalkınmanın köylüden başlatılması amacına ulaşmada hayvancılığın geliştirilmesi geçerli ve güvenilir bir yöntem olarak kullanılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca hayvancılık işletmelerinin kredi gereksiniminin daha uygun koşullarla ve yeterli ölçüde sağlanmasına önem verilmesi, uygulamada sektörün politika ve ilkelerine uyumun gerçekleştirilebilmesi için örgütsel önlemler alınması da ilke ve hedefler arasındadır (Dördüncü BYKP, 1979).

Beşinci beş yıllık kalkınma planı (1985-1989):

Beşinci BYKP'de belirlenen politika, hedef ve ilkeler de bir önceki BYKP'den çok farklı değildir. Önceki BYKP'ler gibi bu planda da belirlenen hedeflere, tarım başlığı altında kısaca değinilmiş olup hayvancılık için kısa bir bölüm ayrılmıştır. Öz olarak değinmek gerekirse; yine hayvan varlığı içinde yüksek verimli kültür ırkı hayvan sayısının çoğaltılması, et, süt, yumurta gibi hayvansal ürünlerin miktar ve kalitesinin artırılması hedeflenmiştir. Verimi düşük yerli ırk hayvanların et ve süt verimlerini artırma amacı ile uygulanan suni ve tabii tohumlama çalışmaları geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması planlanmıştır. Hayvancılığın önemli bir darboğazı istikrarsız fiyatlarla, kaliteli yem temini olduğundan, kaliteli yem arzının artırılması ve çayır ve mera arazilerinin işletilme esaslarının düzenlenmesi sağlanacak olup hayvancılıkta çok önemli bir yer tutan salgın ve bulaşıcı hastalıklar ile mücadele belirli programlar çerçevesinde yürütülmesi gibi politikalar, Beşinci BYKP'nin politika konuları olarak belirlenmiştir.

Politikalar yanında plan dönemi içinde belirlenen bazı hedefler de belirlenmiştir. Buna göre, hayvancılık ürünlerinde öngörülen yıllık ortalama %4,7

Üretim artışına ulaşabilmek için hayvan yemi üretiminin artırılması ve bileşiminin düzenlenmesi, ıslah çalışmalarının hızlandırılarak toplam içinde %19 olan saf ve melez sığır ırkları oranının %30 dolayına çıkarılması, hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele çalışmalarına büyük ağırlık verilmesi, besi uygulamalarının ve tavukçuluğun teşvik edilerek yaygınlaştırılması gerektiği belirlenmiştir (Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1984).

Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994):

Bu plan döneminde temel hedef olarak; hayvan ıslahı politikalarına işlerlik kazandırmak amacıyla, ilgili kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinden oluşan Hayvan Islahı Komisyonu kurulması, mevcut danışma kurullarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması belirlenmiştir. Bununla birlikte birim hayvan başına kaliteli ve daha fazla ürün elde edilmesi için yüksek verimli kültür ırkları ile bunların yerli hayvanlarla olan melezlerinin sayılarının artırılması, suni ve tabii tohumlama çalışmalarının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

Yine bu plan döneminde hayvancılıkta ortalama üretim artış hedefi %4,9 olarak ngrlmş, ithalat artış hızının %0,7 olması, ihracatın ise %6,3 oranında artması hedeflenmiştir. İlke olarak da; hayvan yetiştiricilerinin yetiştirme birlikleri şeklinde teşkilatlanmalarının özendirilmesi, süt sığırılığının, besiciliğin, koyuncululuğun ve keiciliğin geliştirilmesine devam edileceği ngrlmştir. Ayrıca, damızlık hayvan ihtiyacının dahilden karşılanmasının esas olması, ancak gerekli hallerde damızlık hayvan yerine öncelikle dondurulmuş sperma veya embriyo ithali yoluna gidileceği hedeflenmiştir. Bunun yanında hedeflenen bir diğer ilke erken kuzu ve dana kesimlerinin önlenmesi çalışmaları geliştirilip yaygınlaştırmaya çalışılmıştır (Altıncı BYKP,1989).

Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000):

Yedinci BYKP'de ülkemizdeki hayvancılığın sorunları tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre; hayvan sayıları tarımda gelişmiş ülkelerin çoğundan fazla

olduğu halde, birim hayvan başına verim düşüktür. Sığır mevcudunun %65-70'i, koyun mevcudunun ise %90-95'i yerli ırklardan oluşmaktadır. Bunun yanında hayvan popülasyonunda düşük verimli yerli ırkların çoğunlukta olması, hayvan barınakları, bakım ve besleme şartlarıyla, üreticilerin teknik bilgi ve pazarlama imkânlarının yetersizliği, ticari işletmelerin gelişmesi için gerekli sermaye birikiminin düşük olması, hayvan sağlığı hizmetlerinin istenen seviyede olmaması, hayvancılık birlik ve kooperatiflerinin ülke genelinde yaygın olmayışı gibi sorunlara değinilmiştir.

Ayrıca planda, ülkemizde toplam ekilebilir alanın %2,5-3'ü oranında bulunan yem bitkileri ekim alanları yeterli bir düzeye getirilemediğinden, oysa hayvancılığı gelişmiş ülkelerde yem bitkilerinin ekim alanları toplam ekilen alanların %25-30'unu oluşturduğundan da söz edilmiştir.

Plana göre belirlenen politikalar şöyle; tarımda hayvancılık sektörünün payının artırılması, ülkemizdeki hayvansal protein eksikliğinin giderilmesi ve üreticilerin gelir düzeyinin yükseltilmesi amacıyla hayvancılığa özel önem verilerek; özellikle damızlık hayvan yetiştiriciliği, süt, besi sığırcılığı geliştirilecek, üretim ve verimliliğin artırılması sağlanacaktır. Aynı zamanda hayvansal üretim, ülkemizin coğrafi ve sosyo-ekonomik koşulları çerçevesinde ırk ıslahı, daha iyi bakım, besleme şartları sağlanarak ve ticari hayvancılık geliştirilerek artırılabilecektir. Ayrıca tüm meraların yetiştiriciye açılmasına ve ıslahına, yemlerin dünya fiyatlarıyla üreticiye verilmesine, yem bitkileri üretiminin artırılmasına çalışılacak ve hayvan hastalıkları ile mücadeleye önem verilecektir. Yüksek verimli kültür ırkı damızlık hayvanlar, ülke içinden ve ithalat yoluyla karşılanarak genel hayvan popülasyonu içerisindeki payı artırılacak, ayrıca suni tohumlama yolu ile yapılan melezleme çalışmaları etkinleştirilecektir. Yerli ırk hayvanların belirli yerlerde, belirli sayılarda yetiştirme yolu ile gen kaynağı olarak korunmaları sağlanacaktır. Sözleşmeli yetiştiricilik yaygınlaştırılmasıyla birlikte özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uygulamaya konulacak besicilik projeleri ile bölgede hayvancılığın geliştirilmesi hedef alınacaktır. Hayvancılıkta sermaye şirketlerinin kurulmaları desteklenecektir. Serbest piyasada oluşan fiyatlardan üreticilerin daha fazla pay alabilmeleri ve tarım ürünlerinin rekabet ortamı içinde pazarlanabilmesi için ürün borsaları, haller ve bunlarla ilgili altyapı geliştirilecek,

Vadeli İşlem Borsaları kurulacaktır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, hayvancılığın gelir ve istihdam bakımından büyük önem taşıdığı göz önüne alınarak, hayvancılıkla uğraşan aile işletmeciliğini özendirecek politikalar izlenecektir (Yedinci BYKP,1995).

Sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005):

Bu planda da hayvancılık “Tarımsal Gelişme” başlığı altında ele alınmış daha sonra bu plana bağlı Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu yayınlanmıştır. Önceki dönemlerden çok farklı olmamakla birlikte bazı hedef ve politikalar güdülmüş ve hayvanların ıslahı maksadıyla suni tohumlama faaliyetine devam edileceği dile getirilmiştir. Bu amaçla, hayvan ıslahı, kaliteli kesif yem ve yem bitkileri üretimi artırılacak, hayvan hastalık ve zararlılarıyla etkili mücadele ve yayım hizmetlerinin geliştirilmesine önem verilecektir. İç talebi karşıladıktan sonra ihracata yönelik üretim seviyesini yakalayabilmek için hayvancılığa özel önem verileceğine, ete ve süte dayalı sanayi ülke genelinde yaygınlaştırılacağına ilişkin ilkeler belirlenmiştir.

Yine önceki BYKP’lerde değinildiği gibi; hayvan ıslahı politikalarına işlerlik kazandırmak amacıyla, ilgili kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinden oluşan Hayvan Islahı Komisyonu kurulması, mevcut danışma kurullarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmalarının sağlanacağı ifade edilmiştir. Yedinci BYKP’de değinildiği gibi; damızlıkçı işletmelerin yaygınlaştırılmasının sağlanması ve bu işletmeler tarafından elde edilen hayvanların; yetiştirme, dağıtım ve pazarlanmaları safhalarında, kamu kuruluşları tarafından sözleşmeli yetiştiricilik konusu dahil her türlü teknik bilgi ve yardımların etkin bir şekilde sağlanması, özel sektör katkısının özendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bunun yanında üreticilerin kooperatifleşmesi, şirketleşmesi ve üretici birliklerinin kurulmasının teşvik edilmesi de önem arz ettiği belirtilmiştir.

Plan döneminde; sanayinin kaliteli hammadde ihtiyacının karşılanmasına ve aynı zamanda kırmızı et, süt üretiminin arttırılması hedeflenmiştir. Bunun için sığırın yanında et ve süt verim yönlü koyun ile keçilerin ıslah ve üretim çalışmalarına ve suni

tohumlama teknisyeni, sağımcı ve çoban eğitimine önem verilmesi, bununla birlikte yerli hayvan gen kaynaklarının korunması; bu amaçla Hayvan Gen Bankası'nın kurulması hedeflenmiştir. Bunlarla birlikte kaliteli kaba yem üretimine önem verilmesi ve üretim alanlarının arttırılmasına ayrıca önem verilmiştir (VIII. BYKP, 2000).

Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013):

Dokuzuncu Kalkınma Planı'na göre; rekabetçi bir tarımsal yapının oluşturulması sürecinde verimliliğin artırılacağı, melez ve kültür ırkı sığır varlığının artarak hayvancılığın üretim içindeki payının artmaya devam edeceği tahmin edilmektedir. 2006 yılında %28 olan hayvansal üretimin toplam tarım üretimi içindeki payının, 2013 yılına kadar %37'ye çıkarılması hedeflenmiştir.

Görece katma değeri yüksek ürünler elde edilen hayvancılık faaliyetlerinde; hayvan ıslahına, hayvan hastalık ve zararlılarıyla mücadele, meraların ıslahının ve kullanımının düzenlenmesine, kaliteli yem bitkileri üretiminin artırılmasına ve yayım hizmetlerine ağırlık verilerek, AB'ye katılım öncesi rekabet gücünün artırılması hedeflenecektir. Sınırlarımızdaki yasal olmayan hayvan hareketleri engellenecektir (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006).

Hayvancılık stratejisi 2005-2013

Hayvancılık sektörünün hızlı ve sürdürülebilir bir gelişim sürecine girmesi amacıyla; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 2005-2013 yıllarını kapsayan Hayvancılık Ana Planı ve Stratejisi' hazırlandı. Strateji o dönemin Tarım ve Köyişleri bakanı olan Sami Güçlü tarafından açıklanmıştır. Bakan Güçlü; Stratejiye göre 2013 yılında ulaşılması gereken hedeflerden bazılarını şöyle sıralamıştı: 2005 yılı itibariyle 4.6 milyon baş olan kültür ırkı sağmal inek sayısı 6 milyona, 170 kg olan büyükbaş karkas ağırlığı 250 kg'a, 800 bin ton civarında olan kırmızı et üretimi 1.3 milyon tona çıkarılacaktır. Böylece, kişi başına kırmızı et tüketimi 10 kg'dan 16 kg'a, toplam et tüketimi beyaz et dahil 22 kg'dan 36 kg'a ulaşacaktır. Artan hayvan sayısı ve üretim potansiyeline paralel olarak yem bitkileri ekim alanı 1.2 milyon hektardan 4 milyon

hektara, ot üretimi 23 milyon tondan 70 milyon tona çıkarılacak ve mera ıslah çalışmaları hızlandırılacaktır. Her yıl 1 milyon dekar mera alanı ıslah edilerek kullanıma açılacaktır (<http://www.tarimkredi.org.tr>, 15 Aralık 2010 tarihinde erişildi).

Daha pek çok hedefi içeren Hayvancılık Strateji Belgesi, Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP) Hükümeti tarafından da kabul edildi. O dönemde Tarım ve Köyişleri Bakanlığı koltuğunda oturan Sami Güçlü, yaklaşık 5 ay sonra görevden alınıp yerine Mehdi Eker atandı. Ancak bakan değişse de hükümet politikalarının değiştiğine ilişkin bir açıklama mevcut değildir. Dolayısıyla, Hayvancılık Strateji Belgesinin hala uygulamada olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Geçen 5 yıllık süreçte hayvancılık ile ilgili yeni yatırımlar yapıldı ise de 8 yıllık dönemi kapsayan ve 5 yılı geride kalan Hayvancılık Strateji Belgesi ile belirlenen hedeflere ulaşmanın sadece süt üretim verilerine bakarak ne kadar zor ve olanaksız olduğunu görmek mümkündür. Hedeflere ulaşmak bir yana 5 yıl öncesine göre ciddi gerileme olduğu söylenebilir. TÜİK verilerine göre, Hayvancılık Stratejisi'nin açıklandığı 2005'te 11 milyon 108 bin ton olan çiğ süt üretimi, 2007'de 12 milyon 327 bin tona ulaşsa da 2008'de 7 milyon 723 bin tona geriledi. Günümüzde çiğ süt üretiminin 8 ile 9 milyon ton arasında olduğu ile ilgili çelişkili bilgiler varsa da üç yıl içinde süt üretiminin yaklaşık 3 kat artarak 23 milyon tona ulaşması beklenecek bir durum değildir.

Çiğ süt fiyatının düşmesi ve yem fiyatının yükselmesi nedeniyle son iki yılda yaklaşık bir milyon süt hayvanı kesilmiştir. Süt hayvanının kesilmesi sadece süt üretimini düşürmemiş, buzağı doğumunun azalmasına yol açmıştır. Birçok besi işletmesi kapanmış ve mevcut hayvan varlığı hızla erimiştir. Buna bağlı olarak et ve süt üretiminde ve kişi başına tüketimde ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Bugün kırmızı et üretimi 1.3 milyon tonluk hedefin çok gerisindedir. Bir yandan nüfus artarken bir yandan et ve süt üretiminin düşmesi kişi başına tüketimi düşürüyor. Bu yüzden 2013 yılına yönelik hazırlanan "Hayvancılık Strateji"sinde belirlenen tüketim hedeflerine ulaşmak mümkün değildir (Yıldırım A.E., <http://www.dunya.com>, 15 Aralık 2010 tarihinde erişildi).

Son yıllarda et ve süt fiyatının çok yüksek olduğu önemli bir tartışma konusu

olmuştur. Büyük zorluklarla ayakta kalmayı başaran üreticiler adeta suçlanmaktadır. Hiç kimse Tarım Bakanlığı'nın 8 yıllık strateji belgesinin neden uygulanmadığını sorgulamamaktadır. Et ve süt fiyatı biraz yükselince "hayvan ithal edelim" lobisi harekete geçmektedir. Hayvan ithal edince sorun çözülecek gibi sunulmaktadır. Oysa bugün yaşanan sorunların temeli hayvan ithalatına dayanmaktadır. Bugüne kadar yüz binlerce hayvan ithal edilmiş; ancak yapılan her ithalat hayvancılığı biraz daha geriye götürmüştür. Kaldı ki, 100 baş üzeri işletme kuranlar zaten hayvan ithal etmektedirler. Fakat bu işin ticaretini yapmak isteyenler, en başta da Tarım Kredi Kooperatifleri'nin çiftçilerden talep toplayarak ithalat yapacağını duyurması hayvancılığa yapılacak en büyük kötülük olacaktır (Yıldırım A.E., <http://www.dunya.com>, 15 Aralık 2010 tarihinde erişildi).

Sonuç olarak; yukarda kısaca değindiğimiz kalkınma planlarında; hayvan başına verimlerin yükseltilerek, hayvancılık üretiminin artırılması amaçlanmasına rağmen, bu alanda ilerleme kaydedilememiştir. Türkiye'de yaratılan yüksek genetik potansiyele sahip sığır popülasyonlarının potansiyellerini ortaya çıkarabilmeleri için uygun yetiştirme koşullarının sağlanması gereklidir. Plan dönemlerinin büyük bir bölümünde üzerinde durulmasına karşın, bu konuda beklenildiği ölçüde ilerlemelerin gerçekleştiği de söylenemez. Sadece veterinerlik alanında sınırlı düzeyde yasal ilerleme sağlanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde hayvan refahına yönelik önemli bir ilerleme sağlanmamıştır (VIII. BYKP Hayvancılık ÖİKR, 2001).

4.1.2. Türkiye'de ve dünyada yıllara göre hayvan sayılarında değişim

Hayvan varlığı dikkate alındığında, Türkiye, hayvancılık yapan bir ülke konumunda bulunmaktadır. Ancak gerek süt ve kırmızı et üretim değerleri, gerek toplam üretimde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinden sağlanan üretimin payı, hayvan başına verimin oldukça yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu durum Türkiye hayvan varlığının, özellikle de küçükbaş hayvan popülasyonunun genetik yapısı ve bunlara sağlanan çevre koşullarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde tarımsal üretim içerisinde hayvansal üretimin payı %60-70 iken Türkiye'de bu oranın artmadığı, %30'lar düzeyinde seyrettiği hatta giderek azaldığı bilinmektedir.

Hayvansal üretimin tarımsal üretim içerisindeki payının gerilemesinin en önemli nedeni, bitkisel üretimde sağlanan üretim artışının hayvansal üretimde gerçekleştirilememesi olmakla birlikte, küçükbaş hayvan varlığındaki azalmanın da gerilemeye etkisinin azımsanamayacak düzeyde olduğu söylenebilir (Dokuzuncu Kalkınma Planı Hayvancılık ÖİKR, 2006).

1990-1998 döneminde Türkiye hayvan varlığında, sığır dışında önemli ölçüde azalma olduğu dikkat çekmektedir. Bu dönemde koyun varlığındaki azalma oranı %27.4, kıl keçisinde %22.4, Ankara keçisinde ise %58.2 olmuştur. (Sekizinci BYKP ÖİKR,2001).

Tablo-4.2 Türkiye’de büyük ve küçükbaş hayvan sayılarının yıllara göre değişimini göstermektedir. Buna göre, yukarda değindiğimiz gibi, ülkemizde hayvan varlığında ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir. Tablo-4.2 tarihsel dönemlere göre analiz edildiğinde 1980 öncesi ve sonrası dönemlere göre iki farklı durum söz konusudur. 1980 öncesi dönemde Türkiye hayvan varlığında artış yaşanırken 1980 yılından itibaren rakamlar hızlı bir düşüş trendine girmiştir. Tiftik keçisi hariç diğer tüm türlerde 1980’den sonra rakamlar düşmeye başlamıştır.

Tablo-4.2 Türkiye’de Yıllar İtibarıyla Türlerine göre Hayvan Sayıları(Baş)

	Sığır	Manda	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Toplam
1942	9 618 476	882 216	22 967 097	11 430 431	4 972 752	49 870 972
1952	10 694 807	1 013 388	26 534 233	16 122 632	4 921 736	59 286 796
1960	12 435 000	1 140 000	34 463 200	18 636 700	5 995 500	72 670 400
1972	13 045 000	1 039 000	38 806 000	14 820 000	3 643 000	71 353 000
1975	13 751 000	1 051 000	41 366 000	15 216 000	3 547 000	74 931 000
1980	15 894 000	1 031 000	48 630 000	15 385 000	3 658 000	84 598 000
1985	12 466 000	551 000	42 500 000	11 233 000	2 103 000	68 853 000
1990	11 377 000	371 000	40 553 000	9 698 000	1 279 000	63 278 000
1995	11 789 000	255 000	33 791 000	8 397 000	714 000	54 946 000
2000	10 761 000	146 000	28 492 000	6 828 000	373 000	46 600 000
2004	10 069 346	103 900	25 201 155	6 379 900	230 037	41 984 338
2005	10 526 440	104 965	25 304 325	6 284 498	232 966	42 453 194
2006	10 871 364	100 516	25 616 912	6 433 744	209 550	43 232 086
2007	11 036 753	84 705	25 462 293	6 095 292	191 066	42 870 109
2008	10 859 942	86 297	23 974 591	5 435 393	158 168	40 514 391
2009*	10 723 962	87 207	21 749 285	4 981 299	146 986	37 688 739

Kaynak: TÜİK, İstatistikî Göstergeler 1923-2008, * 2009 Verileri TÜİK sayfasından derlenmiştir.

Örneğin; 1980 öncesi dönemde sürekli artan sığır varlığı 1980 yılından sonra azalmaya başlamış ve bu azalış 1990 yılına kadar devam etmiştir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda ise 11 milyon düzeyinde kalmıştır. Yine 1980 öncesi yıllarda sürekli artan koyun varlığı 1980 den sonra hızla azalmaya başlamıştır. Öyle ki 1980 yılında 48 milyon olan koyun varlığı 2009'da 21 milyona inmiştir. Sonuç olarak 1980 yılında 84 milyona ulaşan Türkiye hayvan varlığı 2009 yılında 37 milyona inmiştir. Dolayısıyla bu rakamlar Türkiye'nin orta vadede yeterli ve dengeli beslenme sorununu yaşayacağı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo-4.2'den de anlaşıldığı üzere 1980 yılına kadar Türkiye hayvancılığında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 1980 öncesinde oluşturulan hayvancılığı geliştirme projesi son derece kapsamlı düşünülmüş, sığırıcılığa büyük bir katkısı olmuştur. Ancak tek başına bir proje olarak algılandığı için, hemen arkasından, kurulan sistemi çökertecek uygulamalar ile son bulmuştur (Tömek, 2007:19).

Tablo-4.2'de dikkate alınması gereken diğer bir gelişme, 1990'lı yıllar ve sonrasında özellikle sığır sayılarında diğer türlere göre büyük bir azalmanın olmadığı aksine bazı yıllarda artışın yaşandığıdır. Örneğin; 2004-2005 yılları arasında 457, 2005-2006 yılları arasında 323 bin baş artış yaşandığı görülmektedir.

Diğer taraftan Türkiye'nin 11.1 milyon tonluk toplam süt üretiminin 10 milyon tonu sığır sütüdür. Yani sığırın Türkiye süt üretimindeki payı %90'lar düzeyindedir. Aynı gelişmeler dünya genelinde de söz konusudur. Toplam 626 milyon ton olan dünya süt üretiminin %85'i yani 537 milyon tonu sığırdan elde edilmektedir. Türkiye'de ve dünyada sığır lehine ortaya çıkan bu gelişmeler, hayvansal üretim faaliyetlerinin içine girdiği kapitalistleşme sürecinin bir sonucudur. Çünkü sığır, özellikle, manda hariç, Tablo-4.2'deki diğer türlere göre kitlesel üretime yatkın, yoğun üretim sistemleri içinde yem proteini ve enerjisini hayvansal protein ve enerjisine dönüştürmekte yetenekli, genetik kapasitenin yükseltilmesine yönelik çalışmalara reaksiyonu hızlı ve birim hayvan başına verimi yüksek bir nitelik taşımaktadır (Günaydın, 2007:24).

1970-2004 döneminde AB' de sığır sayısı 90.8 milyondan 78.3 milyona

gerilerken, bu rakam Türkiye’de yaklaşık 13 milyondan 10 milyona düşmüştür. Ancak bu gerileme AB’de “süt gölleri”, “et buzulları” olarak kendisini gösteren aşkın üretim kapasitesi nedeniyle yönetilemeyen stok miktarını geri çekmek için uygulanan politikaların bir sonucu olarak yaratılırken, Türkiye’de iç ticaret hadlerinin hayvansal üretim aleyhine gelişmesinin doğurduğu bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır (Günaydın, 2007:28).

Aynı dönem içinde, 1980’li yıllarda, özellikle AB’den yoğun süt, peynir ve kırmızı et gibi hayvansal ürün dış alımı yapılmıştır. Dolayısıyla AB’de yukarıda değindiğimiz stokların, özellikle dana stoklarının, elden çıkarılması amacıyla, Türkiye, ABD ve AB tarafından gebe düve dış alımına yönlendirildi. Ancak dışalım yapılan düvelere teknik ve ekonomik alt yapı sağlanamadı. Neredeyse yarısı kasaba gitti ya da öldü. Bu şekilde ABD ve AB’nin elindeki hayvansal ürün ve sığır stokunun eritilmesine hizmet edilmiştir (Kaymakçı, 2008:70).

Değişimin bu yönde olması, yani sığır sayısının azalması, AB’nin yürüttüğü bir politikanın sonucudur. Oysa Türkiye’de ne hayvan sayısını azaltmaya yönelik bir politika benimsenmiştir ne de bu yönlü bir politikayı haklı kılacak koşullar vardır. Özetle, Türkiye, hayvan varlığında ciddi bir sayısal azalmayla karşı karşıyadır (Akman v.d., 2006:28). Bunun aksine 1960 yılına kadar toplam hayvan varlığımız sürekli bir artış halindedir. 1939 yılında Tablo-4.2’deki türlerin toplam sayısı 52.040 milyona ulaşmıştı. Türkiye’nin nüfusu o tarihlerde 17 milyon kadardı. 70 yıl sonra nüfus 4 kattan fazla artarak 71.517 milyona yaklaştığı halde aynı hayvan türlerinin toplamı sadece 40.514 milyondur. Nüfusun 27.755 milyon olduğu 1960 yılında ülkemiz hayvancılığı tam bir patlama yaşamış olup Tablo-4.2’deki türlerin toplamı 72.670 milyona ulaşmıştır (TÜİK, İstatistik Göstergeler, 2010).

Tablo-4.2’den de anlaşıldığı üzere, Türkiye’de manda sayısında da büyük bir düşüş yaşanmıştır. 1960’ta bu sayı 1.140 milyon civarındayken, 1980’de 1.030 milyona ve 2009 yılında da 87 bin gibi şaşırtıcı düşük bir rakama, toplam keçi varlığı, 2000 yılında 7.5 milyon, 2005 yılında 6.5 milyon ve 2008 yılına gelindiğinde ise yaklaşık olarak 5.7 milyona ve 2009’da daha da düşerek 5 milyona inmiştir. Kıl keçisi 1980-

2009 aralığını içeren tüm yıllarda düzenli bir düşüş yaşamıştır. Özellikle Dördüncü BYKP’da kıl keçisi sayılarının azaltılması ve merinos koyunu sayılarının artırılması için özel projeler uygulanması hedeflenmiştir.

Sonuç olarak; Türkiye’de hayvan varlığı gerilemesine rağmen, ihtiyaç, kısmen ithalatla, ama daha çok verimin yükseltilmesiyle karşılanmaya çalışılıyor. Yukarıda değindiğimiz gibi, Dokuzuncu Kalkınma Planı, 170 kg olan büyükbaş karkas ağırlığının 250 kg’a çıkarılmasını planlamış olsa da günümüz itibariyle bu ağırlık AB karkas ağırlığının yarısı kadar görünüyor. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye et üretimini arttırmada sadece hayvan başına karkas ağırlığının artırılmasının yeterli olacağını düşünmemeli, karkas ağırlığını uygun seviyelere taşımayı ihmal etmeden özellikle koyun ve keçi sayısının artırılmasına imkan sağlayacak politikalar da uygulamalıdır.

Türkiye ve dünyada hayvan varlığı

Tablo-4.4’te dünya hayvan varlığının yıllara göre değişimi irdelendiğinde koyunda gözlemlenen %11 kadar bir azalmanın dışında bütün hayvan türlerinde artışın olduğu görülmektedir. En hızlı artış keçide gerçekleşmiş ve dünya keçi varlığı yaklaşık iki kattan fazla artarak 868 milyon başa çıkmıştır. Koyun sayısındaki azalma ile keçi sayısındaki olağanüstü bu artışın aynı zaman diliminde gerçekleşmesi de dikkat çekicidir.

Tablo-4.3 Türkiye ve dünyada hayvan varlığı ve nüfusun yıllara göre değişimi

Yıllar	Türkiye (Bin Baş)					Dünya (Milyon Baş)				
	Nüfus*	Manda	Sığır	Keçi	Koyun	Nüfus**	Manda	Sığır	Keçi	Koyun
1990	56 086	371	11 377	11 094	43 647	5290	148	1 298	591	1 208
1996	62 265	255	11 789	9 111	33 791	5794	160	1 319	704	1 063
2000	66 460	146	10 761	7 774	30 256	6115	164	1 315	747	1 059
2002	68 398	138	10 548	7 022	26 972	6274	169	1 324	768	1 026
2004	70 250	103	10 069	6 772	25 432	6432	174	1 342	805	1 063
2005	71 169	104	10 526	6 610	25 201	6512	176	1 349	826	1 091
2006	72 088	100	10 871	6 517	25 304	6591	179	1 359	827	1 104
2007	73 004	84	11 036	6 643	25 617	6670	182	1 357	837	1 105
2008	73 914	86	10 860	6 286	25 462	6750	185	1373	864	1 086
2009	74 816	87	10 724	5 594	23 974	6829	188	1382	868	1 071

Kaynak: FAO VE TÜİK verilerinden derlenmiştir. *Türkiye (Bin), ** Dünya (Milyon)

Koyun dışında bütün hayvan türlerinde artışa rağmen dünya nüfusunun 1990-2009 aralığındaki artışı %29 dolaylarında gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasındaki dünya nüfusu azalarak artsa da, Tablo4.4'te belirtilen hayvan türlerinin dünyadaki artış oranı çok düşük bir düzeyde kalmaktadır. Örneğin bu yıllar arasında sığır varlığındaki artış oranı %6.4,dünya nüfus artış oranı olan %29 ile kıyaslanamayacak kadar düşüktür.

1990-2009 aralığında sığır varlığımızdaki azalma oranı ise %6 kadar iken söz konusu yıl aralığındaki nüfus artış oranımız da %33 dolaylarındadır. Dolayısıyla türlerden sadece sığıra bakıldığında bile hem dünya nüfusunun artışı bizden düşük hem de sığırın varlığında, az da olsa, bir artış söz konusudur. Türkiye'de ise nüfus artış hızı dünya nüfus artış hızının üzerindeyken sığır sayısındaki artış oranı dünya sığır sayısı artışının tersine bir seyir izlemiştir.

Öte yandan, Tablo-4.3'te görüldüğü gibi, 20 yıllık süreçte Türkiye hayvancılığında gıda egemenliğinin ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Özellikle küçükbaş hayvanlarda azalma daha yüksek orandadır. Aysu (2006:171)'ya göre, yerli bir ırk olan tiftik keçisinin varlığı hızla yok olmaya doğru gitmektedir. Ayrıca Türkiye'nin hayvan varlığındaki bu düşüşlerle beraber gelişmiş ülkelerdeki gibi verimlilikte de istenen başarı sağlanamamıştır.

Tablo-4.4 Türkiye ve dünyada hayvan varlığının yıllara göre değişimi

Hayvan Türleri	Türkiye (Bin)			Dünya (Milyon)		
	Yıllar		Değişim Miktarı(%)	Yıllar		Değişim Miktarı(%)
	1990	2009		1990	2009	
Manda	371	87	-75	148	188	+21
Sığır	11 377	10 724	-5.8	1.298	1.382	+6.4
Keçi	11 094	5 594	-50	591	868	+31
Koyun	43 647	23 974	-45	1.208	1.071	-11

Kaynak: FAOSTAT verilerinden derlenmiştir.

Hayvan sayısındaki azalmanın üretimde düşmeye yol açmaması, hayvan başına verimlerin, bunu karşılayacak oranda artırılmasıyla mümkündür. Türkiye'de Tablo-4.4'de değindiğimiz türlerin hiçbirinde bu sağlanamamıştır. Dolayısıyla yüksek seyreden nüfus artış hızı ile bu durum bir araya geldiğinde kişi başına üretimin azalması

kaçınılmaz olmuştur (9.Kalkınma Planı Hayvancılık ÖİKR, 2006).

1990-2009 aralığında, yani son yirmi yıl içerisinde, Türkiye koyun ve keçi sürülerindeki sürekli düşüşü etkileyen bir dizi faktör vardır. Özellikle 80'lerin ortalarından itibaren Güneydoğu ve Doğu bölgelerinde yaşanan olaylar, bu bölgelerde binlerce köyün boşaltılması zorunluluğu hayvancılığın içine girdiği çıkmazın önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bölgede hayvancılık 1990'larda neredeyse yok olacak düzeye gelmişti. Zaten 1990'lı yıllara gelindiğinde karşımıza çıkan rakamlar, hayvancılık politikalarında olumlu bir değişikliğin yapılmadığını, önlem alınmadığını ortaya çıkarmıştır. 1980 yılında 84.598 milyon olan hayvan varlığımız 1990'da 63.278 milyona düşmüştür (Usumi, 1999).

4.1.3. Türkiye'de tarımsal bölgelere göre hayvancılığın durumu

Bilindiği gibi ülkemizde tarım bölgeleri arasında ortalama arazi büyüklükleri ve bu arazi büyüklüklerin başına düşen hayvan sayılarında belirgin farklılıklar söz konusudur (Tablo-4.5). Tabloda tarımsal bölgelerin işletme sayıları, ortalama işletme büyüklükleri ile işletme başına büyük ve küçükbaş hayvan sayıları verilmiştir.

Tablo-4.5 Tarımsal bölgelerin işletme sayısı, ortalama arazi büyüklüğü ve hayvan varlığı

	İşletme Sayısı	İşletme Başına		
		Arazi (da)	Büyükbaş	Küçükbaş
Türkiye	2 073 600	64,3	5,2	12,0
Orta Kuzey	240 207	92,9	6,0	11,3
EGE	354 692	42,4	5,2	10,9
MARMARA	154 019	64,5	5,7	10,6
AKDENİZ	206 529	50,2	3,3	10,5
KUZEYDOĞU	152 515	79,3	8,9	12,8
GÜNEYDOĞU	221 958	92,8	4,2	25,2
KARADENİZ	367 564	34,5	4,9	4,2
ORTADOĞU	204 834	61,5	5,8	10,7
ORTA GÜNEY	171 282	103,9	4,0	19,5

Kaynak: 9.Kalkınma Planı Ö.İ.K.R, 2006, 2001 GTS'deki hayvan sayıları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

İşletme başına küçükbaş hayvan sayısı bakımından Güneydoğu ve Orta güney bölgeleri ile Karadeniz bölgesi ciddi farklılıklar göstermektedir. Örneğin Türkiye’de işletme başına ortalama küçükbaş hayvan sayısı 12 baş iken Güneydoğu bölgesinde 25.2 baş, Orta güney bölgesinde 19.5 ve Karadeniz bölgesinde 4.2 baş kadardır. İşletme başına Türkiye ortalaması 5.2 olan büyükbaş hayvan sayısı, Akdeniz bölgesinde 3.3 baş ile en az, Kuzeydoğu Anadolu’da 8.9 baş ile en yüksektir. Türkiye sığır varlığının yaklaşık %16’sı Kuzeydoğu Anadolu’da barındırılmakta ve bölge sığırlarının %60’ını da yerli ırklar oluşturmaktadır (Dokuzuncu BYKP ÖİKR,2006). Diğer tarımsal bölgeler arasında ciddi farklılıklar gözükmemektedir (Tablo-4.5).

Türkiye’nin koyun ve keçi varlığında tarımsal bölgelerin payına baktığımızda; Türkiye koyun varlığı yaklaşık 25,2 milyon baş olup, bunun %96,4’ü yerli, %3,6’sı Merinos olarak görülmektedir. Türkiye koyun varlığının yaklaşık üçte biri (%32,97) Güneydoğu bölgesinde barındırılmaktadır (Tablo-4.6). Buna karşılık Marmara ve Karadeniz bölgeleri Türkiye koyun varlığının sırasıyla %3,1 ve 3,5’ine sahiptir. Koyun yetiştiriciliği Güneydoğu, Kuzeydoğu ve Orta güney bölgelerinde yoğunlaşmakta ve Merinos ırkının yaklaşık yarısı Orta kuzey bölgesinde bulunmaktadır. Bu verilerden(Tablo-4.6) hareketle Türkiye’de koyun varlığının büyük bölümünü ülkenin yerli ırkların oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Tablo-4.6 Türkiye Koyun ve keçi varlığında tarımsal bölgelerin payı (%)

BÖLGELER	Koyun			Kıl Keçisi	Ankara Keçisi
	Yerli	Merinos	Toplam		
Orta kuzey	7,85	53,42	9,23	5,52	70,48
Ege	10,27	13,81	10,38	19,99	0,98
Marmara	2,90	8,50	3,07	3,27	0,00
Akdeniz	6,58	2,16	6,45	26,63	0,02
Kuzeydoğu	14,56	0,03	14,12	4,74	0,00
Güneydoğu	33,86	4,27	32,97	26,59	7,95
Karadeniz	3,61	1,11	3,53	1,38	5,45
Ortadoğu	6,51	0,15	6,32	5,88	0,00
Orta güney	13,85	16,54	13,93	6,00	15,13
Türkiye	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: DİE kayıtlarından 2004 yılı için düzenlenmiştir, aktaran: Dokuzuncu BYKP ÖİKR,2006.

Türkiye koyun varlığının %10’u Van’da, %6’sı Şanlıurfa’da bulunmakta, bu illeri %5’lik paylarıyla Muş, Konya, Ağrı izlemektedir. Erzurum ve Hakkâri’nin payı

ise %3 düzeyindedir. Toplam koyun varlığı bakımından bu 7 ilin payı %37'nin üzerindedir (TÜİK, 2008, aktaran: Günaydın, 2009a).

Türkiye keçi yetiştiriciliği; Kıl keçisi, Ankara keçisi ve sütçü keçiler olmak üzere üç grupta incelenmektedir (Dokuzuncu BYKP ÖİKR, 2006). Türkiye Kıl keçisi varlığının yaklaşık %75'i Ege, Akdeniz ve Güneydoğu bölgelerinde yetiştirilmektedir (Tablo-4.6).

Ankara keçisinin anavatanı Türkiye'dir ve yetiştiriciliği yapılan diğer ülkelere buradan yayılmıştır. Ankara keçisi tekstil sanayinde kullanılan hammaddelerden biri olan tiftiğin tek kaynağıdır. Tiftikten hem tek başına hem de yapağı ve diğer liflerle karıştırılarak kaliteli kumaşlar yapılabilmektedir (Dokuzuncu BYKP ÖİKR, 2006).

Türkiye'de Ankara keçisinin ortalama tiftik verimi 1,5-2,0 kg, ABD ve Güney Afrika'da ise 3,5-4,0 kg kadardır. Ankara keçisi küçük yapılıdır ve besi performansı yüksek değildir. Ankara keçisinin süt verimi çok düşük olup yavrusuna yetecek düzeydedir. Ankara Keçileri yetiştirildikleri diğer ülkelerde sağılmazlar. Türkiye'de ise bazı yetiştiriciler tarafından sağılmaktadır (Dokuzuncu BYKP ÖİKR, 2006).

Türkiye'de Ankara keçisi sayısı hızla azalmaktadır 1970-2004 aralığı incelendiğinde, Ankara keçisi varlığında %95 oranında bir azalma görülmektedir (Günaydın, 2007). Hayvancılıktaki sorunlara ilave olarak, bu ırkın esas geliri olan tiftiğin fiyatının düşük olması ve fiyat istikrarsızlığı sayısal azalmada oldukça etkili olmuştur. Özellikle son yıllarda hızlı azalma nedeniyle, ırk gen kaynaklarının korunması çalışmaları kapsamına alınmış ve bu kapsamdaki çalışmalar 2005 yılında başlatılmıştır. Toplam sayısı 230 000 civarında olan Ankara keçisinin %85'i Orta kuzey ve Orta güney tarımsal bölgelerinde barındırılmaktadır (Dokuzuncu BYKP ÖİKR, 2006).

Türkiye'de en örgütsüz, en sahipsiz ve sömürüye açık hayvansal üretim dallarının koyun ve keçi yetiştiriciliği olduğu açıktır. Özellikle 1980-1998 aralığında genel olarak hayvan varlığında önemli azalmaların olduğu bilinmektedir. Bu 19 yıllık

dönemde en yüksek oranda azalma %84.4 ile tiftik keçisi varlığında görülmüştür (Kaymakçı vd., 2000:768).

Küçükbaş hayvan varlığında görülen azalma, büyükbaş hayvan varlığındaki azalmanın oldukça üzerindedir. Örneğin; Doğu Anadolu Bölgesinde 1990'lara göre büyükbaş hayvan varlığında %7, küçükbaş hayvan varlığında da %35 gerileme görülmektedir. 2002-2008 periyodunda da büyükbaş hayvan varlığı hemen hemen hiç değişmezken küçükbaş hayvan varlığında %9'luk bir gerileme yaşanmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise 1990'lı yıllara göre büyükbaş hayvan varlığında %10, küçükbaş hayvan varlığında ise %30'luk bir gerileme görülmektedir. 2002-2008 yılları arasında ise büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı neredeyse sabit kalmıştır (Atalık, 2009, <http://www.zmo.org.tr>, 13 Ocak 2011'de erişildi).

Ayrıca, daha önce de değinildiği gibi, yaşanan savaş ortamı, köylerin boşaltılması ve zorunlu göç uygulamaları Doğu ve Güneydoğu'da mera hayvancılığını bitirme noktasına getirmiş, KİT'lerin özelleştirilmesi de sektörün çöküşünde belirgin rol oynamıştır. Bu olumsuzluklara hayvancılığın gerektiği gibi desteklenmemesini de eklemek gerekir (Oral, 2006:338).

Bunların sonucu olarak Türkiye, hayvancılık sektörü açısından kendine yeterlilikten son derece uzak olup, 1990 yılından bu yana hayvansal ürünler dış ticaretinde net ithalatçı konumundadır (Oral, 2006:338). Sektör Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasına karşın halen istenilen düzeye getirilememiştir. Gelişmiş ülkelerde tarımsal üretimde hayvancılık sektörünün payı AB'de %40'ın, ABD'de %50'nin üzerindedir. Kimi ülkelerde bu oran %75-80'lere kadar çıkmaktadır (OECD, 2006, aktaran: Günaydın, 2009a:20). Türkiye'de ise hayvancılığın payı, her geçen gün gerilemeye devam etmektedir. Bu pay 1930'lu yılların sonunda %38-40 dolayında iken son yıllarda %25-30 arasında seyretmektedir (Günaydın, 2009a:20).

Hazırlanan kalkınma planlarında üzerinde durulmasına karşın, hayvan başına verimlerin yükseltilerek, hayvancılık üretiminin artırılması amaçlanmasına rağmen, bu alanda ilerleme kaydedilememiştir. Ülkemizde öteden beri reel anlamda bir ulusal

hayvancılık politikasının bulunmadığı görülmekte, sürekli değişen sistem, teşvik ve ithalat politikaları nedeniyle yerli üretim, ihtiyacı karşılayamamaktadır. Dolayısıyla ulusal hayvancılık politikası oluşturulması ülkemizin ithalata bağımlı olmaması için artık bir zorunluluktur (İTO, 2010:27-28).

Yukarıda çerçevesini çizdiğimiz tüm bu faktörler göz önüne alındığında Türkiye hayvancılığında gıda egemenliğinin sağlandığını söylemek mümkün değildir. Örneğin gıda egemenliğinin gerçekleşebilmesi için, gıdaya ilişkin uluslararası ticaret azaltılmalı, bu ticaretin yönetimi DTÖ'nün elinden alınmalı ve üreticiler ile tüketicilerin demokratik kontrolüne verilmelidir. Yeni yönetim³ sistemleri uluslar arası ticaretin damping gibi olumsuz etkilerini sona erdirmeli ve yerel pazarlara öncelik verilmesini garanti altına almalıdır (Aysu, 2008:226). Ancak Türkiye hayvancılığının gıda egemenliğinde rastladığımız tablo çok farklı bir durum sergilemektedir. Çünkü bu tabloda görünen şey “Köylülüğün Tasfiyesi”dir. Oysa liberalizmin ilerleyişine karşı köylü ve yerli hareketler ana direnç noktalarını teşkil etmektedir. Bu direnç noktaları kentli hareketler için de bir referans noktasıdır. Bu yüzden köylülerin politik ve ideolojik açıdan örgütlenmeye ihtiyaçları vardır (Aysu, 2008:224).

Sermayenin egemenliğinin ve mülksüzleşme eğilimlerin arttığı uluslar arası emperyalist / sömürgeci küresel yapıda, kırsal emek gücünün yarattığı değere el koyma imkânları genişlemiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan değişimler, kapitalizmin gelişmiş ülke yapıları da dahil olmak üzere, süregelen geri özellikler temelinde gerçekleşmektedir. Tarımsal ilişkiler üzerinde kurulan egemenlik ve sömürü, ucuz emek ve emek gücünün “değersizleştirilmesi” temelinde gerçekleştiriliyor olması, küresel alanda oluşan tüm niteliksel ve niceliksel değişikliklere rağmen, 1980 öncesi ve sonrası ilişkiler açısından ortak ve benzer bir yapı olma özelliğini korumaktadır (Ecevit, Karkıner ve Büke, 2009:41-42). Bu süreçte ulusaşırı şirketler gıdaya egemen olmakta, sözleşmeli üreticilik modeliyle ulusaşırı tarım, gıda ve eczacılık şirketlerinin tarımda hegemonya kurması; çiftçileri işçileştirmenin/taşeronlaştırmanın diğer adı olarak ortaya çıkmaktadır (Aysu,2009:235). Bu anlamda süreç, Türkiye tarımı açısından “tasfiye”

³ Soğuk savaş sonrası borç veren ülkelerin kurguladığı “Yeni Dünya Düzeni” koşullarının tüm dünyaya yaygınlaştırılması için kullanılan bir araçtır. Devletle ekonomi arasındaki ilişki ve etkileşimi düzenlemeye odaklıdır.

anlamına gelmektedir (Ünal, 2009:276).

Köylülüğün tasfiyesi Türkiye’de büyük sermayedarlar için 21. yüzyılda da yakıcı bir sorun olmayı sürdürmektedir. Çünkü büyük sermaye, tarımda büyük çaplı hayvancılık ve besicilikle ilgili yatırımlar yapmak, hem de özellikle kıyı bölgelerindeki tarım arazilerinde turistik tesisler kurmak istemektedir. Büyük sermayedarlar, öncelikle yabancı sermayenin de ilgilendiği “fast-food” zincirlerinin ilk aşaması olan alanlarda üretim yapmak için en az 20.000 dönüm ve daha büyük toprakları kapsayan Devlet Üretme Çiftlikleri’ni sahiplenmektedir. Bunun için örneğin bir bankanın, bir şirket grubuna 2,5 yıl ödemesiz, 8,5 yıl vadeli 30 milyon dolarlık finansman kredisi sağlamasının, Türkiye bankacılık sektörünün bugüne kadar tarım ve hayvancılık alanında özel sektöre verdiği en büyük kredi olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla köylü üreticilerin büyük çoğunluğunun yaşaması için gerekli olan 50-100 dönümlük toprağının olmadığı bir ülkede, büyük sermayedarların, iktisadi güçleri ve siyasi bağlantıları sayesinde neredeyse hiç ön ödeme bile yapmadan 20 bin dönümlük devlet çiftliklerini sahiplenmeleri ve ancak bu sayede AB ile rekabet edebileceklerini söylemeleri gerçekten dikkat çekicidir. Sürekli devlet teşviki, koruması ve sübvansiyonlarıyla gelişen sermaye, küreselleşme döneminde de bu alışkanlığını sürdürmektedir (Köymen, 2009:32-34).

“Ortaya çıkmaktadır ki, köylülüğün hızlı bir tempoyla başlayan tasfiyesine, artan işsizlik ve çok sayıda insanın işgücü piyasalarının dışına kayması refakat etmektedir. Dinamik bir büyüme sürecinin altyapısını oluşturacak yapısal bir düzelme olduğunu ileri sürmek, ancak kaba burjuva iktisadının pembe renkli at gözlükleri ile mümkün olabilir” (Boratav, 2009:15-16).

BÖLÜM V

5. Türkiye’de Köylülüğün Tasfiyesi

5.1. Gözlem ve Olgular

19. Yüzyıla egemen olan ana iktisat okulları, kapitalizmin doğal gelişim süreci içinde, kendisine yabancı ekonomik yapıları, eski üretim ilişkilerini ve bu arada tarımda küçük üreticiliği tasfiye edeceğini zımnen veya açıkça kabul etmektedir (Boratav, 1980:73).

Zımnî kabule örnek olarak klasik ve neoklasik iktisat okulları gösterilebilir. Klasik iktisadın ve özellikle Ricardo’nun tarıma bakışı, tamamen İngiliz tarım yapısı tarafından şartlandırılmıştır. Toprak sahibi, kapitalist kiracı ve işçi üçlüsü ile ifadesini bulan bu yapıda küçük üreticiye yer yoktur. Nitekim J. S. Mill, aynı olguyu, İngilizlerin köylü tarımından tamamen habersiz olduklarını belirterek ifade etmiştir (Deshpande, 1977, aktaran: Boratav, 1980:73).

Boratav (1980:73)’a göre; Neoklasik iktisat da, kapitalizmin gelişmesi ile köylülüğün anlamlı bir ekonomik olgu olmaktan çıkacağını zımnen kabul eder. Esasen üretim biçimleri üzerine kurulmayan neoklasik kuramın “kapitalizm” anlayışı, piyasa ekonomisi ve rasyonel davranış ile eş-anlamlıdır. Bu yüzden, ana ayırım, “geleneksel” ekonomilerle, “rasyonel”, yani kapitalist ekonomiler arasında olmalıdır. Köylülük, olsa olsa, geleneksel tarımı ifade etmek için kullanılan bir kavram olabilir ve örf-adet, alışkanlık ve geleneklerle belirlenen bir üretim süreci ekonomi biliminin değil, örneğin ekonomik antropolojinin araştırma alanıdır. Buna karşılık, piyasa ilişkileri ve ona bağlı rasyonel davranış biçimleri egemen olduktan sonra, tarımdaki “küçük” işletme ile

büyük sanayi firmaları arasında bir fark kalmaz. “Köylülük”, ayrı ve özel çözümleme biçimlerini gerektiren bir inceleme alanı olmaktan çıkar.

Guatemala köyleri üzerinde araştırma yapan Sol Tax, bu köylerde, “metelik kapitalizmi” diye tanımladığı “rasyonel” ekonomiyi şöyle tasvir ediyor: “Mikroskobik” boyutta “kapitalist” bir toplum. Makinalar, fabrikalar, kooperatifler ve şirketler yok. Her insan, kendi kendisinin firmasıdır ve çetin şartlar altında kendisi için çalışır. Para dersiniz, küçük küpürler halinde var; ticaret dersiniz, insanların sırtlarında taşıdıkları şeylerle o da sürdürülüyor; özgür müteşebbisler, kişisel olmayan pazar yeri yani piyasa, rekabet; bunların hepsi kırsal ekonomide vardır” (Schulz, 1964, aktaran: Boratav, 1980:74).

Kapitalizm böyle anlaşılıp, köylü işletmesi ile kapitalist firma arasındaki fark silinince, küçük üreticiliğe has ekonomik çözümlemelere ve bölüşüm kategorilerine gerek kalmaz. Kâr maksimizasyonuna dayalı bir firma kuramı, faktörler üzerine dayalı bir üretim fonksiyonu ve faktör paylarına dayalı bir bölüşüm analizi, tüm işletmelerin ortak çözümleme çerçevesini oluşturur ve ayrı bir sosyo-ekonomik kategori olarak köylülük silinir gider. Bu, belki, kapitalist gelişmenin küçük üreticiliği tasfiye edeceğine ilişkin olgusal ve tarihsel bir tez değildir ama tüm varsayımları ve yapısı ile kapitalizm üzerine kurulu bir iktisat kuramından küçük üreticilik kategorisinin tasfiyesi anlamına gelen bir yaklaşımdır ve büyük ölçüde aynı kapıya çıkar (Boratav, 1980:74).

20. yüzyılın iktisat tarihçisi Eric Hobsbawm’un 20. yüzyıl üstüne, gazeteci Antonio Polito ile yaptığı bir söyleşisinde Polito şu soruyu sorar: “Yirminci yüzyıl ‘avamın’ yüzyılı oldu. Avamı şimdi kim temsil ediyor sizce?” Hobsbawm şöyle cevap verir: “Yirminci yüzyılın başında, o dönemin tipik insanı olarak, geçimini topraktan sağlayan köylü vardı. Fakat yirminci yüzyılın sonunda durum artık bu değil” (Hobsbawm, 2007:175).

Hobsbawm (1996:336-341), diğer bir eserinde, 20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen en dramatik ve bizi geçmişin dünyasından koparan en önemli toplumsal değişimin köylülüğün ölümü olduğunu söyler. Özellikle bu yüzyılın üçüncü çeyreğinde,

İrlanda dışında hiçbir batı ülkesinde nüfusun %10'undan fazlası çiftçilikle uğraşmıyordu. Bu durum 1940'larda çok az kişinin bekleyebileceği bir şeydi. Japonya'da 1947'de %52.4 olan çiftçi nüfusu, 1985'te %9'a inmişti. Latin Amerika'da köylülerin oranı yirmi yıl içinde Kolombiya'da (1951-73), Meksika'da (1960-80) ve Brezilya'da (1960-80) yarı yarıya azaldı. Bu nüfus, Dominik Cumhuriyeti'nde (1960-81), Venezuela'da (1960-81) ve Jamaika'da (1961-82) üçte ikiye yakın bir oranda azaldı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Venezuela dışındaki bu ülkelerin hepsi köylü nüfusunun mutlak bir çoğunluğunu oluşturan ülkelerdi. Ancak 1970'ler gibi erken bir tarihte, Latin Amerika'da, Haiti dışında, köylülerin azınlıkta kalmadıkları hiçbir ülke yoktu. Batıdaki İslam ülkelerinde de durum pek farklı değildi. Örneğin; Cezayir'de tarım kesimi nüfusun %75'inden %20'sine; Tunus'ta otuz yıl içinde %68'den %23'e indi. Suriye ve Irak'ta nüfusun yarıya yakını 1950'lerin ortasında hala toprakta çalışıyordu. İran'da ise köylülerin oranı 1950'de %55 iken 1980'de %29'a düştü. Ancak yazara göre; 1980'lerde Avrupa ve Ortadoğu yöresinde hala mutlak bir çoğunluk olmaya devam eden tek köylü kalesi kaldı: Türkiye.

Dolayısıyla 20. yüzyılın ikinci yarısında bir taraftan dünyada köylülüğün ölümünden ve bu yüzden geçmişle bütün bağların koptuğundan söz edilirken diğer taraftan Türkiye nüfusunun mutlak çoğunluğunun hala köylü olması Türkiye'nin bir "köylü kalesi" olarak nitelendirilmesine neden olmuştu (Köymen, 2008:10). Nitekim 1980 yılında belde ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı %56.09 ve il ve ilçe merkezi nüfuslarının toplam nüfus içindeki oranı %43.91 iken bu rakamlar 1985 yılında sırasıyla %46.97 ve %53.03 olup neredeyse tersine dönmüştü (TÜİK, 2010). Bu açıdan Hobsbawm 1980 ve öncesi dönemlerde köylü nüfusumuza ilişkin "köylü kalesi" değerlendirmesi haklı gösterilebilir. Özellikle Latin Amerika ülkelerindeki köylü nüfusun erken tasfiyesi edilmesi ile karşılaştırıldığında bu değerlendirmenin haklılığı daha net ortaya çıkmaktadır. Ancak, Hobsbawm'ın Türkiye için yaptığı bu değerlendirme "...pazarda ilişkisi zayıf, kendine yeten küçük aile işletmelerinin egemenliği anlamına gelmemektedir" (Köymen, 1999:1).

Hem zengin, büyük ölçekli aile tarımını hem tarımsal sanayi şirketlerini kapsayan modern kapitalist tarım, şimdi üçüncü dünyanın köylü üretimine yönelik

kitlesel bir saldırı girişimi içindedir. Bu girişimin ilk adımı DTÖ'nün Katar, Doha'daki 2001 Kasım ayı toplantısında atıldı. Bu saldırının birçok kurbanı vardır. Bu kurbanlar çoğunluğu oluşturan ve hala insanlığın yarısını oluşturmakta olan üçüncü dünya köylüleridir (Amin, 2009:89).

Neredeyse tamamen Kuzey Amerika, Avrupa, Avustralya ve Latin Amerika'nın güneyinde yerleşik bulunan, sermaye getirisi ilişkisiyle yönetilen kapitalist tarım, artık köylü olmayan milyonlarca çiftçinin sadece birkaç binini istihdam ediyor. Makineleşme derecesi ve tek bir çiftçi tarafından yönetilen tarlaların muazzam büyüklüğü nedeniyle, bunların üretkenlikleri genellikle çiftçi başına bir ila iki milyon kilogram tahıl arasında değişiyor (Amin, 2009:89).

Büyük bir çelişki olarak üç milyar çiftçi köylü tarımıyla uğraşiyor. Bunların oldukça farklı üretim ölçeklerine, ekonomik ve etkinlik düzeylerine sahip olan tarlaları iki ayrı kesimde gruplandırılabilir. Bir grup yeşil devrimden yararlanabilmiş olan, gübre, ilaç elde edebilen, tohum geliştirebilen ve belirli bir makineleşme derecesine sahip olanlardır. Bu köylülerin üretkenliği 10.000 ile 50.000 kilogram tahıl arasında değişiyor. Ancak bunların aksine yeni teknolojilerden yoksun bırakılmış olan köylülerin yıllık üretiminin çiftçi başına 1000 kg olduğu tahmin edilmektedir (Amin, 2009:89-91).

Diğer yandan bir genelleme olarak; kapitalist bir sosyo-ekonomik kuruluş içinde yer alan köylülük ve küçük üreticilik, kapitalist sistemden kaynaklanan piyasa ilişkilerinin, ulusal ve uluslararası ticarî ve malî sermayenin çözücü ve farklılaştırma yaratıcı etkilerine maruz kalır. Ancak bu etkiler bir yandan küçük işletmeleri tek tek yok ederken, yenilerinin oluşmasına engel olamaz. Farklı bir deyişle, küçük üreticilik bir yandan tasfiyeye uğrarken bir yandan da kendisini sürekli olarak yeniden üreterek varlığını koruyabilmekte ve direnebilmektedir. Bunun sonucu olarak özellikle çağdaş azgelişmiş ekonomilerde kapitalist üretim ilişkisinin tarım yapıları içindeki payında evrensel bir eğilim olarak belirgin bir genişleme gözlenmektedir (Vyas, 1976,aktaran: Boratav, 1980:79).

Dünya tarımının, en ileri kapitalist kesiminin en yoksullara kıyasla, 1940'tan

önce 10'a 1 olan üretkenlik oranı şimdilerde 2000'e 1'e yaklaşmaktadır. Bu da üretkenliğin, tarım ve gıda üretimi alanında, diğer herhangi bir alanda olduğundan çok daha eşitsiz biçimde gelişmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bu evrim aynı anda gıda ürünlerinin diğer endüstriyel ve hizmet ürünlerine kıyasla, göreceli fiyatlarının elli yıl önce bulunduğu düzeyin beşte birine düşmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni tarım sorunu işte bu eşitsiz gelişmenin ürünüdür (Amin, 2009:89-91).

Samir Amin (2003), yukarıda değinilen, üçüncü dünya tarımı ile gelişmiş kapitalist tarım arasındaki astronomik verim farklarına işaret ettikten sonra, olası sonuçları tartışmaktadır: “Bu günün üç milyar köylüsünün pazara sunduğu gıda ürünlerinin 30 milyon modern çiftçi tarafından üretileceği düşünülebilir. Böyle bir gerçeğin gerçekleşmesi için verimli toprakların önemli bir miktarının şimdiki köylülerin elinden alınması; yeni kapitalist çiftçilere transfer edilmesi; milyarlarca rekabetçi olmayan üreticinin kısa bir tarih dilimi içinde oradan kaldırılması gerekecektir. Ve soruyor: Bu milyarlarca insana ne olacak?” (Boratav, 2009:9).

Samir Amin'nin yukarıda sorduğu sorunun, Türkiye köylüsü için, değiştirilerek sorulmasında fayda vardır. Buna göre; 1950'lerde tarımda istihdam edilen kişi sayısı %80'e yakinken, 2000 yılında bu oran %35 düzeyine indiğine göre (Pamuk, 2009:66) milyonlarca köylü insana ne olacak?

Analize geçmeden önce şunun özellikle belirtilmesinde yarar vardır: Ülkemizde başta sanayi olmak üzere, diğer sektörlerin istihdam emme kapasiteleri düşüktür (II. Tarım Şurası, 2004). Bu konuda Aydın(2005:sunuş)'ın değerlendirmesi şu şekildedir;

Olağan koşullarda, tarımdan kopacak istihdam, sanayi ya da hizmetler sektöründe işlendirilir. Oysa Türkiye'de 1999 yılında başlayan krizler sürecinden sonra her iki sektörün de istihdam emme kapasitesinin, bırakın artmayı, azaldığını biliyoruz. 4 milyonun altındaki istihdam rakamlarıyla, sanayi sektöründe sözü edilen “verimlilik” değişen çalışma mevzuatı bağlamında, emek sömürüsünün derinleşmesinden

başka bir şey değil. O halde köylülüğün tasfiyesinden söz edenler için ortada şöyle yıkıcı bir sorun vardır: Tarımdan tasfiye edilmesi planlanan 6 milyon işgücü, aile üyeleriyle birlikte 25 milyona yakın insan için ne planlanmaktadır.

Geçen yüzyılın ortalarından itibaren kendi toprağından geçinen geleneksel aile parçalanma sürecine girmiş, erkekler iş bulmak için metropollere ya da başka ülkelere göçmüş ya da savaşlarda hayatlarını kaybetmişlerdir. Topraktan kopma ya da koparılma beraberinde çok çileli, göçe-mülteci-sığınmacı olgularına yol açmıştır (Köymen, 2008:9).

Türkiye’de köylülük için iki büyük yıkım dönemi oldu: Bunlar, 1950-1960 liberal, serbest ticaretçi yıllar ve 1980 sonrası neoliberalizm dönemidir. Birinci dönemden farklı olarak 1980 sonrasında özelleştirilmelerin hızlanmasıyla, ABD ve AB’ce desteklenen her türlü tarımsal ürünün serbest ithalatıyla, hiç desteklenmeyen Türkiye tarımsal üreticilerinin yıkımı ve üretim araçlarından koparılışı yeni bir ivme kazandı (Köymen, 2009:26).

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşından sonra çok partili seçim sistemine geçildiğinde tarımsal üreticiler seçmen kitlesinin dörtte üçünü oluşturuyordu. Bu şekilde tarımsal üreticiler siyasal bir güç elde etmişlerdi. Demokrat Parti(DP)’nin 1950’deki seçim zaferi, kırsal nüfusun talep ve tercihlerine daha fazla duyarlı olan yeni bir kurumsal değişim ve devlet politikaları dönemini başlatmıştı (Pamuk, 2009:71-73).

Ancak şunu belirtmekte yarar var: DP, 1945’te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na karşı çıkma sürecinde kurulan bir partiydi. 1950’de köylülüğün büyük bölümünü oluşturan yoksul, küçük köylülerin oyuyla DP iktidar olmuştu. Bu parti, köylülüğe yönelik seçim konuşmalarında özellikle iki faktörü öne çıkardı: Köylüleri Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) iktidarının “jandarma zulmünden” kurtaracak ve onlara din özgürlüğü getirecekti. Gerçekten de büyük toprak sahipleri köylüyü kendi taraflarına nasıl çekeceğini gayet iyi biliyordu (Köymen, 2008:132). 1945’te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu henüz komisyonda tartışılırken, Cavit Oral’ın

belirttiği üzere, büyük toprak sahibi olanlar için zararsız bir hale getirildi, 1948’de Cavit Oral tarım bakanı oldu ve 1950 seçimlerinden önce kanun hiçbir özel arazinin kamulaştırılmayacağı bir şekle sokuldu (Başkaya, 1991,aktaran: Köymen, 2008:131).

Modernleşme süreci, tarımsal yapıdan endüstriyel yapıya ve oradan da hizmet ve finans ekonomisine doğru yol alarak, köylülüğün tasfiye edilerek, kırsal nüfusun işçileştirilmesine indirgenmiştir (Özkaya, 2009:262). 1950’lerde ABD ve DB, AGÜ’lerin önce tarım sektörünün “modernleştirmesini” diğer bir deyişle traktörleşmeyi, daha sonra tarım ürünleri ihracatına öncelik tanıyarak, kalkınabileceklerini savunuyordu. Onlara göre AGÜ’ler dış ticaret ve yabancı sermaye girişini de serbestleştirmeliydi (Köymen, 2008:135).

5.2. Marshall Planı ve Traktörlerin Tarıma Girişi

Şevket Raşit Hatipoğlu, 1932 yılında Dönüm Dergisi’nde yayınlanan “Makine Maşatlığı” adlı makalesinde şöyle yazmaktadır (75.Yılda Köylerden Şehirlere, 1998:9):

“... uğursuz bir vakıa gibi hatırlıyoruz; lakin o yenilik bir hakikatti, bir vakıa idi. Daha doğrusu ziraatimizde bir devre idi. Bu devrede Türkiye ziraati cin çarpmışa döndü ve delilendi. Birdenbire takatinin üstünde şaşırtıcı bir hareket içine girdi ve bir hamlede makineleşmek istedi. (...). Bu önce mücerret bir fikir olarak belirdi, bilâhara sözleşti. Bazılarının ağzında “makinelî ziraat” parolası halinde gezmeğe başladı. Fakat çok sürmedi, Türkiye’nin en büyük şehrinden Anadolu’nun en ıssız köyüne kadar bu parola, bütün memlekette çın çın öttü. (...). Bütün bunlar Anadolu çiftçisinin gözüne, kafasına değil, lâkin gönlüne girdiler. Ve orada makine sevdası ansızın bir alev gibi parladı. Nihayet Türkiye’nin deniz kapıları artlarına kadar açıldılar. Dünyanın dört bucağındaki endüstri, Anadolu’ya harıl harıl, örnek örnek makine kumağa başladı. (...). Bu makine sevdası ziraatimizi

vakitsiz sarmıştı. Çünkü onun ne teknik zoru ne de sermaye kuvveti vardı. (...). İşde makine nazlandı, türlü cilveler yapmağa başladı. (...). Makine en biçimsiz yerinden kırıldı. Anadolu stebinde o kırılan parçayı biçimine sokmak kabil değildi. Çiftçi naçar makineyi, avlusunun bir köşesine çekti. (...). Şüphesiz ziraatımız makineleşecektir. Lâkin ondan evvel, ziraatin yetiştirdiğini değer fiyatına satmak lazımdır. Köylünün cebine para girdiği ve pazarda daha fazla satmak yer bulduğu taktirde fazla istihsal aklımıza gelecektir. Ancak ondan sonra istihsal tekniğini düzeltmeye çalışacağız. Bu gün çiftçiyi bu nevi mücerredat tasallutlarından korumağı düşünüyoruz.”

Görüldüğü gibi Marshall Planı daha Türkiye tarımına uygulanmadan önce bile ülkemiz, tarımsal teknolojiideki ilk gelişmelerde yaşanan altyapı yetersizliğinden ötürü, ciddi sorunlar yaşamıştır. Daha açık bir ifadeyle; Türkiye’nin tarımda makineleşme için gerekli bakım altyapısını oluşturmada makineleşmeye geçmesi, Anadolu’da bir makine mezarlığının meydana gelmesine neden olmuştur. Böyle bir yapıda, Marshall Planı’nın devreye sokulmasının Türkiye tarımı açısından yıkıcı sonuçlar doğurması tahmin edilmeyecek bir şey değildi.

1950’lerin başında ABD Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı, traktörleşme (makineleşme) sonuçlarını saptamak üzere Siyasal Bilgiler Fakültesi profesörler kuruluna bir araştırma yaptırır. Türkiye’de Zirai Makineleşme (1954) adıyla yapılan araştırmanın amaçları arasında yeni traktör sahiplerinin kimlerin topraklarını satın aldıklarını, daha önce bu arazilerin nasıl işlendiği, traktör nedeniyle topraksız kalan köylülerin nerelere göç ettiği gibi tespite değer önemli konular vardı.

Araştırmanın sonuçlarına göre traktör satın almayla, yeni arazilere olan talep bir arada gelişmişti. Diğer önemli bir sonuç da tamamen ve kısmen işlenmekte olan arazinin makine sahibinin mülkiyetine geçmesiyle birlikte küçük işletmelerin büyük işletmelere yer terk etmesinin ortaya çıkmasıydı. Böylece küçük mülkiyetin büyük mülkiyete yer terk edişi, üzerinde durulmaya değer sosyal bir olay olduğu ayrıntısına

yer verilmişti (Köymen, 2008:136-137).

Dolayısıyla makineleşmeyle birlikte traktör sahibi olanların arazi kiralaması yaygınlaşıyor ve ortakçılık azalıyor. Bu şekilde traktörleşme yüzünden işsiz kalan ortakçıların büyük çoğunluğu kentlere göç ediyor ya da ziraat işlerinde amele olarak çalışmaya başlıyordu. En büyük işsizleştirme Akdeniz ve Güneydoğu bölgelerinde meydana gelmekteydi. Kasaba ve kentlere gidenlerin %73'ü Akdeniz'den, %21'i de Güneydoğu'dandı (Köymen, 2008:137).

Traktörleşmenin başladığı yıllarda Eva Hirsch'ın yaptığı öncü bir çalışmaya göre; adaletsiz toprak dağılımı, kırsal gelir dağılımını da belirlemekteydi. 1950'ye gelindiğinde köylü ailenin en yoksul %20'lik dilimi, kırsal ürün gelirinin %1,8'ini alırken, en yüksek gelirli %10'u ürün gelirinin %60'ını almaktaydı. Çalışmaya göre bu gelir eşitsizliğinin önemli nedenlerinden biri makineleşmiş olan büyük çiftliklerin en karlı ürün yetiştirmeye elverişli Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmasıydı. Bu bölgelerde küçük çiftçiler genellikle geçimlik tarım yapıyorlardı. Ortak meralarda hayvanlarını otlatabilen küçük çiftçilerin, meralar tarlaya dönüştükten sonra bu önemli yan gelirden yoksun kalmaları ise tarımsal gelir eşitsizliğini daha da derinleştirmekteydi (Köymen, 2008:139).

Savaş yıllarında geliştirilen savaş araçları ve otomobil teknolojilerinin bir ürünü olan traktörler, dünyada ilk defa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD tarımında kullanılmaya başlandı. Ancak traktörün bütün dünyada yaygınlaşması ikinci dünya savaşı sonrasına denk gelmektedir. Savaş teknolojisinin yan ürünü olan bu ilk kuşak traktörler adeta tank gibi ağırdı ve toprağı çok derin sürüyordu. Bu durumun orta ve uzun vadeli sonucu toprağın en verimli üst tabakasının aşınmasına yol açmasıydı. 1930'larda ABD'de görülen toz fırtınaları ve büyük ekim alanlarının işlenemez duruma gelmesi bunun sonucuydu. Türkiye'de de 1950-1960 arası yoğun bir biçimde kullanılan bu ilk kuşak traktörlerin toprağı çölleştirici etkisi 1960'ların sonuna doğru tartışılmaya başlanmıştır (Köymen, 2008:76).

1950'lerde, ABD'nin yardımı, kalkınma kredileri, ABD sermayesi, ABD'nin

siyasal ve kültürel değerleri ile kimi kurumların az gelişmişler dünyasına girmesiyle önce bazı sektörlerin “modernleşeceği” ve bunlardan, ekonominin diğer alanlarına doğru yayılan, kendiliğinden ve kendi kendini besleyen, aşama aşama bir kalkınmanın gerçekleşeceği öngörülüyordu. Daha sonra ifadesini Rostow(1966)’un “Gelişme Aşamaları Teorisi”nde bulacak olan bu süreç, bir uçağın kalkışa geçmeden önce pistte yavaş yavaş ilerlemesine benzetiliyor ve AGÜ’lerin de belirli bir anda “havalanacağı” ve gelişmiş ülkeler dünyasına doğru uçacağına ilişkin kalkınma kuramları ortaya çıkıyordu (Köymen, 1997:16).

Türkiye’de de 1950’lerde dayatılan bu kalkınma stratejisi; kalkınmada tarıma öncelik verilerek, Marshall Planı çerçevesinde sağlanan yardım ve kredilerle tarım kesiminde olağanüstü hızla bir traktörleşme süreci ve köylerden kentlere yoğun bir göç yaşandı. 1948-1954 yılları arasında Türkiye’de yaşayan Amerikalı sosyal bilimci Richard D. Robinson; New York’taki kurumuna gönderdiği raporlardan birinde, Marshall Planı traktörleriyle ilgili ilginç bir saptama yapmaktaydı. Rapora göre; eğer tahmin edildiği gibi tarım makineleri köylüyü kente göçe zorlarsa ciddi şekilde kötü hayat şartlarına neden olacaktı. Hızlı tarımsal makineleşme, hızlı bir sanayileşmeyle birlikte yürümezse topraktan koparılan ve başka yerde iş imkanları olmayan halkın önemli bir bölümü için büyük bir yıkım getirecekti. Uzun dönem için bir denge kurulur demesi kolay olsa da Robinson’a göre, bu arada, on binlerce insan ekonominin çarkları arasında ezilip yok olacaktı. Çünkü sanayileşme ve tarımın makineleşmesi aynı şeyin iki yüzüydü. Bu yüzden 20. yüzyılın tarım makineleri gibi bir öğesini tek başına az gelişmiş bir topluma sokmak bu öğeyi (traktörü) tehlikeli bir yok etme silahına dönüştürdü. Ona göre her şeye rağmen Amerika’daki makineleşmenin evrimi doğal bir süreci izlemişti; Türkiye’nin durumu gibi dışarıdan zorla ve baskıyla dayatılmamıştı (Köymen, 1997:18).

Özetle, ABD’nin artık kullanmadığı birinci nesil traktörler ABD kredileriyle satın alınmaya başlandı. Kredilerden en çok 600 ve üzeri dönüm toprağı olanlar yararlandı. 1948’de 2000 olan traktör sayısı 10 yıl içinde 40.000 arttı. Tanktan bozma traktörler toprağı derin yaralıyordu. Bunun etkisiyle 20 yıl sonra sürülen alanlarda toprak erozyonu meydana gelecekti. Yine bu traktörlerle mera alanları yok edildi, dağ

taş sürüldü (Köymen, 2008:136-137). Daha önce hayvanların otlatılması için kullanılan mera alanları kontrolsüz ve plansız bir biçimde sürülerek bitkisel üretime açıldı. 1950’de 38 milyon hektar olan mera alanları 1960’da 28 milyon hektara inmiş; böylelikle 10 milyon hektar mera tarım alanına dönüştürülerek özel mülkiyete geçmiştir (Günaydın, 2009a). Bu şekilde traktörlere de rahatlıkla sahip olan büyük toprak sahipleri, küçük köylüyü topraksızlaştırarak kentlere doğru sürdü. 1950 öncesi 10 yıl içinde kent nüfusu sadece %21 artmışken, bu oran 1950-1960 arasında %79 gibi bir düzeye çıkmıştı. Kentlerde sanayi olmadığı için topraksızlaşan köylülerin şanslıları inşaat işçisi oldu. Diğerleri de işsizler ordusuna katıldı (Köymen, 2008:136-137).

Yeldan(2001:25)’a göre de Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980-83 dönüşümü ile başlamış, 1989-90’da da tamamlanmıştır. Bu süreçte, öncelikle mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Bu şekilde Türkiye ekonomisi 1990’lı yıllarda tamamıyla dışa açık bir ekonomi konumunda girmiştir. Ancak 1980-sonrası reform sürecinin 1988’e gelindiğinde ivmesini kaybettiği ve ekonominin de bir tıkanma içine girdiği görülmektedir. 1988’in tüm makro ekonomik verileri “ihracata yönelik büyüme” politikasının iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir.

Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dünya pazarlarıyla eklemlenme ve küreselleşme sürecine girmiştir. 1980’de başlayan küreselleşme döneminde hükümetler yavaşça ve gönülsüzce de olsa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilen destek programlarını kaldırmaya ve tarım sektörünü ve sayıları gitgide azalmakta olan üreticileri piyasa güçlerinin etki alanına terk etmeye başladılar. Bu önemli değişikliğin bir nedeni tarımsal üreticilerin sayıları azaldıkça siyasal güçlerinin de gerilemesiydi. Bunun yanı sıra, bütçe ve borç sorunları ile karşı karşıya kalan hükümetler IMF gibi uluslar arası kuruluşlardan gelen mali disiplin taleplerine daha fazla duyarlı davranmaya başladılar. Böylece tarımın önemi azalırken, kimi kırsal alanlarda turizm ve imalat gibi tarım dışı etkinlikler yaygınlaşmaya başladı (Pamuk, 2009:71-73).

Öte yandan, tarımın toplam istihdamdaki payı 1880’de %80’lerde ve 1950’lerde de hala bu orana yakındır. Kent sektörüne kayma, İkinci Dünya Savaşı

sonrasında bile çok hızlı değildir. Tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı, 1980'lere kadar yavaş da olsa artmaya devam etmiş, ancak 1990'larda mutlak olarak azalmaya başlamıştır. 2000 yılında tarımın işgücü içindeki payı %35, milli gelir içindeki payı ise İkinci Dünya Savaşı'na kadar yavaş ve sonra daha hızlı bir biçimde, 1880'de %56'dan 1950'de %53'e ve 2000'de %13'e düşmüştür (Pamuk, 2009:66-67).

Özal döneminde 21.6.1984 tarihli ve 3029 sayılı Köy Yasasıyla “Yabancı gerçek kişiler ile yabancı tüzel kişilerin köylerde taşınmaz mal edinmelerini” yasaklayan 87. maddesine “Hangi bölge ve illerde bu maddedeki kısıtlamalardan hangi ülkelere istisna tanınacağına tespitine Bakanlar Kurulu’nun yetkili olacağı fıkrası eklendi. “Ancak bu fıkra hükmünün, tarımsal üretim maksadıyla edinilmek istenen araziler için geçerli olmadığı”, ayrı bir fıkra olarak yasa da yer almıştı. Bir başka deyişle Türkiye ile karşılıklılık anlaşması bulunmayan ülke uyrukları, Köy Yasasının 87. maddesine karşın, köylerde ve köy arazisinde taşınmaz edinilebilecekler, ama tarımsal üretim yapamayacaklardı.

Yine bu dönemde ülke topraklarının üleştirme girişi, AKP döneminde AB'ye uyum yasaları çerçevesinde serbest piyasa ekonomisine uyarlanma süreci ile daha da hız kazandı. 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidar olan AKP, iktidara gelişinin yılını doldurmadan, serbest piyasa ekonomisinin uyarlanma sürecine paralel olarak, 3 Temmuz 2003'te Tapu Yasasının 35. maddesini değiştirecek, tapu yasasının 36. maddesi ile Köy Yasasının 87. maddesini yürürlükten kaldıracak, yabancılar Türkiye'de taşınmaz edinme yarışına gireceklerdi (Erdost, 2009:118-119).

1923'ten itibaren de bütün hükümet politikaları, en çok köylülerin desteklendiği iddia edilen 1950'ler dahil, küçük toprak sahibi köylülerin yararına olmamıştır. 1950'lerde toprak temerküzünün arttığı ve küçük köylülerin ilk büyük mülksüzleşme dalgasını yaşadığı yıllar olduğunu göz ardı etmek mümkün değildir (Köymen, 2009:30-31).

Toprak Reformu Tasarısı'nı 1961 yılından itibaren iktidara gelen her hükümet değiştirmiştir. Ancak Kazgan(1965)'a göre Türkiye'de, toprak rejiminde köklü bir

değişme meselesi, hiçbir etkisi olmayan 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bir tarafa bırakılırsa, sadece tartışma konusu olmuştur. Tapulama Kanunu'na dayanılarak yağma edilen kamu toprakları da göz önünde tutulursa “rayiç bedel” esasının devleti ne kadar ağır bir borç yükü altında bıraktığı ortadadır. Dolayısıyla Türkiye’de toprak reformunun gerçekte büyük toprak sahiplerini daha da zengin etme gayesine yönelmiş olduğu kanısı uyanmaktadır (Köymen, 2008:148).

Toprak reformu yerine tarım reformunu savunanlar yani Menderes’ten başlayarak o çizginin devamı partiler(DP, Adalet Partisi ve Milliyetçi Hareket partisi)’e göre Türkiye’de dağıtılacak toprak yoktu, toprak reformu gereksizdi, çünkü Türkiye zaten geçim derdi olmayan “küçük üreticiler- köylüler” ülkesidir. Büyük toprak sahipleri ve onlara yakın sağ iktidarlara ne kadar ampirik kanıt sunulursa sunulsun, onlar ideolojileri gereği formüle ettikleri bu iki gerekçeyi sürekli ileri sürmeye devam etmişlerdir (Köymen, 2008:149).

Özetle taraflar arasında çok benzer gerekçelerin öne sürüldüğü toprak reformu tartışmaları neredeyse her 10 yılda bir alevlendirilip söndürülmüştür. Toprak davaları ise insan ömrünü aşan süreler boyunca sürüp gitmiştir. 1923’ten bu yana adeta her on yılda bir değişik kalkınma stratejilerinin benimsenmesine karşılık tarımsal politikalarda bir süreklilik görülür. Bütün dönemler boyunca, toprak reformu gibi kurumsal düzenlemeler karşı çıkan güçlü iktidarlar ya da muhalefet vardır. Tarımın sorunlarının “modern teknoloji” ile aşılabileceği inancı hep öne sürülen argümanlardan biri olmuştur (Köymen, 2008:149-165).

1960’lardan sonraki korumacılık zamanında destekleme politikalarının etkileri açısından 1960-1985 dönemi için aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 18 azgelişmiş ülkeyi araştıran Dünya Bankası uzmanlarının bulgularına göre, bu ülkelerdeki sanayi koruma politikalarının yüksekliğinin, doğrudan ve dolaylı etkisi, iç ticaret haddinin %30 oranında tarım aleyhine bozulması olmuştur. Dolaylı olumsuz etki yani “eksi koruma” açısından Türkiye birinci ülke konumundadır. Tarımsal destekleme politikalarından en çok büyük çiftçiler yararlanırken, geri kalan kırsal hane halkları gerçek bir gelir kaybına uğramış ve tarımdan, tarım dışına büyük bir gelir aktarımı olmuştur. Buna karşılık, aynı

dönemde gelişmiş ülkelerde, tarımsal destekleme politikalarıyla tarıma büyük bir gelir aktarılmıştı (Köymen, 2009:30-31).

Her türlü tarımsal desteğin kaldırıldığı koşullarda Türkiye, üreticilerini ve ihracatçıları çok büyük sübvansiyonlarla destekleyen gelişmiş ülkelerin açık pazarı haline gelmiştir. Bütün tarımsal girdilerin fiyatları hızla artarken, ucuz tarım ürünleri ithalatı karşısında, zaten küçük ve hatta orta ölçekli toprakları olan köylülerin, bırakın rekabet etmeyi, piyasa mantığına göre ayakta kalabilmelerinin bile imkânsız olduğunu her sağduyulu insan kabul edecektir. Kısaca belirtmek gerekirse; 1980'lerden itibaren hızlanan küreselleşme sürecinde uygulanan neo-liberal politikalar döneminde, küçük üreticilerin borçluluğu ve yoksullaşması sonucunu doğurmuştur.

Bunun yanı sıra özellikle kıyı bölgelerdeki neredeyse bütün verimli topraklar, oteller ve ikinci evlerin yapımıyla betonlaşırken, bir yandan da fabrika, karayolu, havaalanı, baraj gibi inşaatlarla tarımsal toprakların yok olmasının köylülerin tarım dışına sürülmesine yol açtığını göz önünde bulundurursak, Türkiye tarımının ve köylülerin ne halde olduğunun resmi ortaya çıkar. Küçük üreticilerin bunca yoksulluk içinde, çaresizlikle zaten işsizliğin yüksek olduğu şehirlere göç etmekten başka seçenekleri yokken, şimdi de özellikle 1990 sonrasında başlayarak, büyük sermayenin tarıma aşırı ilgi duyduğu görülmektedir (Köymen, 2009:31).

5.3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Göç'ün Bölge Hayvancılığına Etkisi

1980'lerin ortalarından itibaren ve ağırlıklı olarak 1990'lardan sonra Türkiye yeni bir iç göç olgusuyla karşılaştı. 1984 sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu (DGDA) bölgelerinde yaşanan göç, önceki dönemlerdeki (1950-1984) göç dalgalarından farklılıklar göstermektedir. Önceki göç hareketlerinin esas olarak ekonomik kaynaklı olmasına karşılık, yeni göç, siyasal ve sosyal nedenler taşımaktadır (75 Yılda Köylerden Şehirlere, Ed:Baydar, 1999:333).

1984 yılında bölgede başlayan ve giderek yoğunlaşan çatışmalar, bölgedeki

göç hareketinin en önemli nedenidir. Göç özellikle 1992 sonrasında zorunlu köy boşaltma olaylarıyla büyük bir artış göstermiştir. 1997 yılında Olağanüstü Hal Bölge Valiliğinin (OHAL) resmi raporlarına göre boşaltılan toplam yerleşim birimi (köy, mezra) sayısı 3.428, göç ettirilen kişi sayısı ise 378.335'tir (75 Yılda Köylerden Şehirlere, Ed:Baydar, 1999:333).

Ancak OHAL raporlarında belirtilen, köyleri boşaltılıp göçe maruz bırakılan bu nüfus dışında türlü sebeplerle göç etmek zorunda kalan nüfus oranı da oldukça yüksektir. Dolayısıyla OHAL'in boşaltılan köylere ilişkin yukarıdaki sayılarına, tamamen boşaltılmayan yerleşim birimlerinden ferdi olarak göç edenler dahil değildir.

HÜNEE'e göre DGDA bölgesi toplam doğurganlık hızı 3.65 ile Türkiye'nin en yüksek doğurganlığa sahip bölgesidir. Yine 40 yaşa ulaşmış kadınların doğurduğu canlı çocuk sayısı göz önüne alındığında, batı bölgelerinde yaklaşık 3 çocuğa karşılık, doğu bölgelerinde 7 çocuk doğmaktadır. Buna rağmen bölgedeki nüfus artış oranı batı bölgelerine göre çok daha geride kalmıştır. Örneğin Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin 1995-2000 dönemi nüfus artış hızı sırasıyla ‰ 6,3, ‰ 18,3 ve ‰ 24,8 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, Türkiye genelinde Batı Karadeniz bölgesinden sonra net göçü en yüksek olan bölgeler yine Kuzeydoğu (113 bin), Ortadoğu (110 bin) ve Güneydoğu (210 bin) Anadolu Bölgeleridir (DPT, 2001:5-25).

1980-2000 yılları arasında; illerin kendi sınırları içindeki yerleşim yerleri arasındaki göçler dahil edilmeden, aldığı göç hızı en yüksek olan illerin büyük çoğunluğu batı bölgelerinde, verdiği göç hızı en yüksek olan illerin çoğunluğu ise doğu bölgelerinde bulunmaktadır. Göçlerin Türkiye'nin doğusunda yer alan bölgelerden, sosyo-ekonomik bakımdan daha gelişmiş batı bölgelerine doğru yöneldiği gözlenmektedir. 1990-2000 döneminde verdiği göçün aldığı göçten en fazla olduğu bölgenin başında Güneydoğu Anadolu Bölgesi gelmekte ve bu bölge en fazla İstanbul ve Akdeniz Bölgelerine göç vermektedir. 1995-2000 döneminde Van, Diyarbakır, Elazığ, Adana, Bingöl illeri güvenlik nedeniyle en çok göç alan 10 il arasında bulunmaktadır. Yine aynı dönemde Güvenlik nedeniyle, Diyarbakır, Mardin, Siirt,

Bingöl, Şırnak, Hakkari, Muş, Tunceli ve Van illeri en çok göç veren 10 il arasında bulunmaktadır (DPT,2008:8-67).

CHP (1999)'nin yayınladığı Doğu ve Güneydoğu raporuna göre; 1990-1996 döneminde DGDA Bölgeleri'nde göç daha da hız kazanmıştır. 1990 yılı nüfus sayımına göre, Kars doğumlu olup da İstanbul'da yerleşik olanların sayısı 215.000'dir. Onları, 150 bin ile Erzincanlılar, 141 bin ile Malatyalılar ve 130 bin ile Erzurumlular izlemektedir. Yine iki bölgede yoğun göç alan iller ise Van, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa ve Adıyaman illeridir.

Diğer taraftan, yerleşim birimlerinin hem güvenliğinin sağlanamaması, hem de geçim kaynaklarının yok olması bölgenin özellikle kırsal kesiminde yaşamı son derece zorlaştırmıştır. Tarımsal faaliyetlerini sürdürememeleri; ettikleri ekinleri biçememeleri; ev ahır ve bahçelerinin tahrip edilmesi, dokuma tezgahlarının durması, arı kovanlarının sönmesi yöre kırsalındaki yaşamı karartmıştır. 1990'dan sonra bölgede birçok ilde uygulamaya konulan mera yasağı yörede hayvancılığı çökertirken geçim koşullarının daha da bozulmasına neden olmuştur. Bu süreçte evler, ahırlar, ambarlar tahrip edilmiş, önemli bölümü yakılmış; yurttaşların tapulu arazileri kendilerine yasaklanmış; ürünleri tahrip edilmiş; arı kovanları, cevizlikleri, odunluk ve meşe alanları ile bahçelerinden yararlanma hakları ellerinden alınmıştır. Göç edenlerin, köylerinde bıraktıkları ev, tarla, bağ ve bahçeleri ile bağlantıları kopmuştur, daha doğrusu kopartılmıştır. Bu insanların köyleri ile, köyde bıraktıkları geçim kaynakları ile ilişki kurmalarına, ürünlerini toplamalarına, çoğunlukla izin verilmemektedir. Tüm bu ve diğer nedenlerle, insanların on yıllardır yaşamakta oldukları köylerinde, güvenlik ve huzurlarının, onurlu geçim koşullarının, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlerinin sağlanamaması köylüleri doğal yaşam yörelerinden kopartmış, köylerini terk etmeye zorlanmışlardır (Yetmiş Beş Yılda Köylerden Şehirlere, CHP, 1999:334-338).

Göç edenlerin büyük çoğunluğunu tarım-hayvancılık ekonomisi ile uğraşan değişik büyüklük derecesine sahip çiftçiler oluşturmuştur. Meraların kapatılması ve ormanların yer yer tahrip edilmesi, bölgede hayvancılığın çökmesi ile kırsal ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde durmasına neden olmuştur. Göç eden nüfusun tarım-

hayvancılık ile uğraşma eğilimi yüksektir. Barut'un yaptığı bir çalışma; DGDA'dan göç edenlerin %38'inin yayla yasağından dolayı mağdur olduğunu, %63,5'nin hayvanlarının zarar gördüğünü ve %74,5'inin ise bağ ve bahçelerinin tahrip edildiğini ortaya koymuştur (Deniz ve Etlan, 2009).

Üzerinde önemle durulması gereken nokta göçün doğu ya da batıdaki büyük şehirlere değil, DGDA bölgesindeki köylülerin her iki durumda da yoğun bir şekilde topraktan kopuşudur. Köyden DGDA kentlerine göç ve DGDA kentlerinden de Batı kentlerine göç Türkiye kırsalındaki yoksulluğu daha da derinleştirmiş ve kırın çözülmesini hızlandırmıştır.

1984 yılında DGDA'da bulunan 18 ilin hayvan sayıları Tablo-5.1'de gösterilmiştir. DGDA bölgeleri üç bölgeye ayrılarak sınıflandırılmıştır. Bunlar Kuzeydoğu (Ağrı, Kars, Erzurum, Erzincan), Ortadoğu (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkari) ve Güneydoğu (Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt) Anadolu bölgeleridir.

Tablo-5.1'deki bölgelerde, daha önce de değinildiği gibi, temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Kuzeydoğu Anadolu ve kısmen Ortadoğu Anadolu bölgelerinde Güneydoğu Anadolu bölgesine göre büyükbaş hayvancılık yoğun iken Güneydoğu Anadolu bölgesinde küçükbaş hayvancılık, özellikle keçi türü, daha yoğunluktadır. Koyun yetiştiriciliği her üç bölgede de büyük bir paya sahiptir.

Tablo-5.1 ve Tablo-5.2 karşılaştırıldığında (Tablo-5.2'deki hayvansal bölgelere Tablo-5.1'de olmayan Batman, Kilis ve Şırnak illeri de eklenmiştir) 1991 yılına kadar DGDA'da büyükbaş hayvan varlığında görülen azalma, küçükbaş hayvan varlığındaki azalmanın oldukça üzerindedir. Ancak Kuzeydoğu Anadolu bölgesi, sığır varlığı açısından, diğer iki hayvansal bölgeye göre farklı bir seyir izlemiştir. Örneğin; hayvan sayımının yapıldığı 1984 yılında bu bölgedeki sığır varlığı 2 milyondan fazla iken, 1991 yılında bu rakam 1.5 milyona düşmüştür. Buna rağmen Ortadoğu Anadolu bölgesinin sığır varlığı 1984'te 1 milyona yakın iken, 1991 yılında da hala bu düzeylerdedir. Yine belirtilen yıllarda Güneydoğu Anadolu hayvansal bölgesinin sığır varlığı da 7 milyon

civarındadır.

Tablo-5.1: 1984 yılında DGDA’da hayvan sayıları

Hayvan Türleri	Kuzeydoğu Anad.	Ortadoğu Anad.	Güneydoğu Anad.
Sığır	2.116.056	1.094.614	727.648
Koyun	6.152.655	6.446.465	4.016.692
Keçi	433.280	1.595.147	2.026.718
Manda	33.730	15.385	14.282

Kaynak: <http://kutuphane.tuik.gov.tr>, Genel Hayvan Sayımı,1984.

1984-1991 aralığındaki 7 yıllık dönemde söz konusu bölgelerde küçükbaş hayvan sayısında bir artış gözlenmektedir. Bölgenin bu durumu Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında ters bir seyir izlemiştir. Örneğin Türkiye genelinde 1980 yılından sonra hem büyük hem de küçükbaş hayvan sayıları sürekli ve hızla azalmaya başlamıştır. Ancak aynı dönem için bu düşüşler DGDA bölgeleri için geçerli değildir. Çünkü DGDA bölgelerindeki küçükbaş hayvan sayılarında 1991’e kadar büyük bir değişim yaşanmamıştır. Örneğin Kuzeydoğu Anadolu’da 1984 yılındaki koyun varlığı 6 milyon civarındayken bu rakam 1991 yılında hala bu düzeyde kalmıştır. Aynı bölgenin keçi sayısında ise sadece 140 bin civarında bir azalma olmuştur. Yine 1984-1991 aralığında Ortadoğu Anadolu bölgesinde sığır ve keçi varlığında önemli bir değişim gözlenmezken koyun varlığında artış gözlenmiştir. Güneydoğu Anadolu hayvansal bölgesinde ise sığır ve keçi varlığında önemli bir azalma yaşanmamış iken koyun varlığında bir miktar artış olmuştur (Tablo-5.1 ve Tablo-5.2).

Türkiye koyun ve keçi varlığında tarımsal bölgelerin payına bakıldığında Güneydoğu Anadolu bölgesi %33 ile en büyük orana sahiptir. Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri paylarının toplamı ise %21 kadardır. (Tablo-4.8). Bu da Tablo-5.1 ve Tablo-5.2’deki her üç hayvansal bölgenin Türkiye genelinde sahip olduğu küçükbaş hayvan oranının %54’e ulaştığını göstermektedir. Yani Türkiye’de yetiştirilen küçükbaş hayvan sayısının yarısından fazlası bu bölgelerde yetiştirilmektedir. Tablo-5.1’de bulunan hayvansal bölgelerden her birinin sahip olduğu küçükbaş hayvan sayısının 6 milyonun üzerinde olması bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo-5.2 Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yıllara göre hayvan sayıları

Yıllar	Kuzeydoğu Anadolu				Ortadoğu Anadolu				Güneydoğu Anadolu			
	Sığır (Bin)	Koyun (Bin)	Keçi (Bin)	Manda	Sığır (Bin)	Koyun (Bin)	Keçi (Bin)	Manda	Sığır (Bin)	Koyun (Bin)	Keçi (Bin)	Manda
1991	1.514	6.087	393	22.674	1.041	7.182	1.587	21.138	725	5.686	1.965	11.008
1992	1.526	6.044	395	25.970	1.062	7.162	1.660	21.260	695	5.717	1.965	9.640
1993	1.058	5.943	387	23.080	1.058	6.459	1.609	21.740	687	5.302	1.851	10.590
1994	1.548	5.389	356	22.650	1.134	5.818	1.402	23.340	580	5.143	1.813	9.710
1995	1.596	4.949	349	16.320	858	5.277	1.038	15.760	639	4.924	1.796	7.680
1996	1.545	3.346	337	14.500	885	6.217	1.033	16.630	736	3.667	1.686	7.630
1997	1.517	4.081	266	9.830	805	5.127	996	12.160	590	3.909	1.398	4.080
1998	1.613	4.350	288	10.420	818	4.781	990	11.860	628	4.044	1.469	4.650
1999	1.634	4.457	296	9.350	892	6.008	990	13.700	674	4.084	1.452	4.790
2000	1.577	4.199	277	8.900	889	6.097	976	13.580	649	3.902	1.310	4.390
2001	1.590	3.882	263	9.490	907	5.804	975	13.170	696	3.862	1.377	4.490
2002	1.594	3.696	311	8.327	796	5.563	1.002	12.030	638	3.588	1.285	4.623
2003	1.597	3.673	302	7.515	812	5.879	1.002	10.592	628	3.729	1.299	5.184
2004	1.631	3.564	295	7.701	833	6.015	1.039	11.514	636	3.638	1.299	4.763
2005	1.633	3.434	286	16.067	851	5.926	983	12.317	650	3.603	1.223	4.910
2006	1.660	3.347	292	14.846	903	6.217	1.224	13.123	665	3.667	1.289	4.604
2007	1.665	3.204	274	13.013	868	3.204	1.186	11.348	663	4.110	1.197	3.836
2008	1.593	2.876	235	12.827	798	5.552	1.004	10.074	657	4.134	1.086	3.953
2009	1.606	2.266	204	12.784	725	4.563	773	7.448	639	4.520	1.124	4.935

Kaynak: TÜİK veri tabanından derlenmiştir.

DGDA’da temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olması ve bu alanlar dışında uğraş alanlarının kıt olması nedeniyle olağanüstü koşullar dışında hayvancılığın, özellikle küçükbaş hayvancılığın, gerilemesi beklenen bir gelişme değildir. Dolayısıyla sektör çeşitliliğinin kısıtlılığı, coğrafi ve geleneksel yapı gibi faktörler bu bölgelerde hayvancılığı vazgeçilmez bir uğraş alanı haline getirmiştir. 1980 yılından sonra Türkiye genelinde hayvan varlığının hızlı bir düşüşe geçmesi ve yukarıda değinildiği gibi DGDA’nın bu gelişmeye paralel bir seyir izlememesi, hayvan varlığı artmasa da toplamda azalmaması, bu faktörlere bağlanabilir.

Yukarıda sayılan faktörlere ek olarak; Sönmez(1990)’e göre, DGDA’nın Türkiye’nin batı ve kıyı bölgelerinden farklı olarak pazarla bütünleşmesi daha geç tarihlerde gerçekleşti. Bölgenin tarımında 1950’lerde başlayan pazara açılma, ancak 1970’li yıllarda hızlanabildi (Oral, 2006). Dolayısıyla bölgede kapitalist ilişkilerin bu

şekilde yavaş gelişmesi ve sınırlılığı, bölgenin tarım ve hayvancılığı üzerindeki olumsuz etkisi Türkiye'nin diğer bölgelerine nazaran daha azdır. Bu durum da kapitalistleşmenin DGDA hayvancılığı üzerindeki etkisinin sınırlı bir düzeyde kalmasına neden olmuştur.

Kısaca yukarıdaki sonuçlar değerlendirildiğinde, 1984-1991 yılları arasında DGDA'da hayvan sayılarında azalma söz konusu olmazken, 1991 yılından sonra bu sayı (Kuzeydoğu Anadolu'daki sığır varlığı hariç) sürekli azalma eğilimine girmiştir. Bu durum, 24 Ocak 1980 kararlarının 1980 sonrasında Türkiye hayvancılığına yaptığı etkiye benzemektedir. Çünkü 1991 yılının ilk yarısından itibaren DGDA bölgelerinde tırmanan şiddet olayları birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Özellikle çatışmaların yoğun olarak yaşandığı Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Muş, Siirt Tunceli, Van ve Ağrı gibi illerde hayvan sayıları hızla düşmeye başlamıştır.

TÜİK'e göre 1991 ve 2009 yıllarına ait küçükbaş hayvan sayıları sırasıyla; Batman'ın 630 binden 500 bine, Bingöl'ün 1.115 milyondan 320 bine, Bitlis'in 1 milyondan 515 bine, Diyarbakır'ın 1.554 milyondan 600 bine, Mardin'in 682 binden 570 bine, Muş'un 1.830 binden 684 bine, Siirt'in 706 binden 430 bine, Tunceli'nin 668 binden 250 bine ve Ağrı'nın 1.532 milyondan 970 bine inmiştir. Van da ise belirtilen yıllar arasındaki küçükbaş hayvan sayısında bir artış görülmüştür örneğin bu akam 1991'de 2.433 milyon iken 2009 yılında 2.452 milyona çıkmıştır. Ancak bu durum çatışma ortamının belirli bir süreliğine yatışmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Van'ın 1991 yılında 2.433 milyon olan küçükbaş hayvan sayısı 1998 yılında 1.502 milyona kadar gerilemiştir. Bu da bölgedeki şiddet ortamıyla zıt yönde gelişen bir hayvancılık faaliyetinin olduğunu ortaya koymaktadır. Yani çatışmalı ortamın arttığı dönemlerde (1991-1992) DGDA'da hayvancılık faaliyetleri azalırken ve buna bağlı olarak hayvan sayısında büyük düşüşler meydana gelirken ortamın normale döndüğü yıllardan (1999-2000) sonra bölge illerindeki hayvan sayısı artma eğilimi göstermiştir.

Durum bölgenin sığır varlığı açısından değerlendirildiğinde 1991 yılından sonra, Kuzeydoğu Anadolu hayvansal gölgesi dışında, bir düşüş gözlenmektedir. Bu düşüş, küçükbaş hayvan sayısı ile paralel bir seyir izlemiştir. Sonuçta çatışmalı süreç

göç üzerinde doğrudan etkide bulunmuş bu da bölgenin temel geçim kaynaklarından biri olan hayvancılığa yansımıştır. Ayrıca aynı dönemlerde meraların kapatılması, yaylacılık faaliyetlerinin yasaklanması, diğer taraftan köylerin boşaltılması ve can ve mal güvenliğinin kalmaması gibi nedenler de göç sürecini tetiklemiştir.

DGDA bölgelerinde hayvancılık faaliyetlerinin, yukarıda değinildiği gibi, büyük ölçüde azalmasının arkasındaki nedenlere ET ve Balık Kurumu (EBK), Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) ve Yem Sanayi A.Ş (YEMSAN)'nin özelleştirilmesi de eklenmelidir. 1995-2000 yılları arasında 49.693.324 \$ değerinde EBK, 1993-1998 yılları arasında 69.619.759 \$SEK ve 1993-1995 yılları arasında 21.416.710 \$ değerinde YEMSAN özelleştirmesi yapılmıştır (Günaydın, 2010:166). Bu durum özellikle DGDA'da hayvan besleyen küçük işletmelerin faaliyetlerini sürdürmelerini zorlaştırmıştır. Bunlara ek olarak bölgelerdeki hayvancılığın geliştirilmesi için bu güne değin hükümetler tarafından açıklanan önlem ve yatırım paketleri, ne yazık ki, boş vaatlerden öteye geçememiştir.

5.4. AB Üyeliği Sürecinin Köylülüğün Tasfiyesine Etkisi

1958 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) içinde geliştirilen ilk uluslar üstü politika seti olan Ortak Tarım Politikasında (OTP), kırsal kalkınma konusu her zaman değişik boyutlarıyla gündemde kalmış, dönemin gereksinimlerine uygun bir şekilde oluşturulan politika araçlarıyla yönetilmiştir.

AET başlangıçta kırsal kalkınma kavramını, kırsal-tarımsal alt yapı sorunlarını çözme anlayışı ile kurgulanmıştı. Ancak “klasik” sorunlar çözüldükçe, diğer boyutlarıyla gündeme taşınmış; hatta farklı sorunların çözümüne katkı sağlaması için kullanılan bir araç niteliğine dönüştürülmüştür. Örneğin 1958-1987 döneminde uygulanan klasik kırsal kalkınma politikaları, tarımsal politikaların tamamlayıcısı olarak kurgulanmıştır ve uygulanan bu kırsal kalkınma politikaları AET'nin öngördüğü kapitalist tarım sistemi açısından olumlu sonuçlar üretmiştir. Hem tarım sistemi içinde kalanlar hem de tarımdan tasfiye edilen işgücü, Keynesci Refah Devleti uygulamaları

kapsamında görece yüksek refah düzeylerine sahip olmuştur (Günaydın, 2010:290).

Avrupa Ekonomik Topluluğu 1992 yılında Maastricht Antlaşması'yla değiştirilmiş ve yalnızca Avrupa Topluluğu(AT) olarak anılmaya başlamıştır. AT Bir yandan kapitalizmin yeni gelişmelere doğru ilerleyişini yönlendirmeye, diğer yandan da bu sürece uygun politikalara uyum sağlayacak çabalara girmiştir. Bu amaçla AT, AB'ye evrilerek küreselleşen kapitalist dünyanın yeni koşulları ile uyumlu hale getirilir. 1962'de kurulan OTP sürekli aynı politikalarla yol alamamıştır. Bu nedenle OTP'nin politik yönelimleri iç ve dış gelişme ile eleştirilere bağlı olarak değiştirilir, genel yönelimler birbiri ardına devreye sokulur, prensipler belirlenir (Aysu, 2006:20-21). Bu gelişmelere bağlı olarak yeni kırsal kalkınma politikalarının uygulandığı 1987 sonrası dönemde kırsal kalkınma ile tarım arasındaki bağ zayıflatılarak, daha çok mekana ve sosyal yapıya yönünü dönmüş bir öznel politika uygulamasına geçilmiştir (Günaydın, 2010:291).

OTP'nin piyasacı bir düzleme kayma gereği ve Berlin duvarının yıkılmasından sonra şekillendirilen yeni genişleme politikaları yeni paradigmanın, katmanlar halinde oluşmaya başladığını göstermektedir. Kırsal kalkınma kavramı, bu yeni paradigmaya uygun bir şekilde yeniden biçimlendirilmeli, teorisi kurgulanmalı ve politika transferi ile çevreye aktarılmalıdır (Günaydın,2010:291).

Bu bağlamda önce kırsal kalkınma OTP'nin II. Sütunu haline dönüştürülmüş OTP'nin neo-liberal yapıya ayak uydurması için müdahale politikalarından uzaklaşmaya ve kırsal kalkınma politikaları aracılığıyla piyasa kurallarına uygun, ticareti bozmayan destekleme politikalarına dönüş sağlanmıştır. Buna koşut olarak, “müdahale” sisteminin gerektirdiği yoğun kaynak kullanımına dayalı politikalar yerine, II. Sütun üzerine inşa edilen kırsal kalkınma politikalarının öne çıkarılması hedeflenmiştir. Böylece I. Sütun olan müdahaleci tarım politikalarının içinin boşaltılması yoluyla, Brüksel'den kaynak transferini mümkün olan en az düzeye indirgeyen “yeni Avrupa tarımsal modelinin” genişleme halkalarına tanıtılması faaliyeti gerçekleştirilmiştir.

Şüphesiz bu yaklaşım, merkezi kapitalizmin dönüşümüne koşut bir dönüşüm yaşayan AB serbest piyasa ideolojisinin politikalarına yeni oyun alanlarını açan, Avrupa merkez sermayesinin hem AB içi hem de AB dışı bölüşüm ilişkilerinde kendini maksimumlaştırmasına olanak tanıyan bir içerik taşımaktadır. Bu içeriğin meşruiyet temelleri olarak da çevresel sürdürülebilirlik, kırsal ekonominin yaşamsallığı, gıda kalitesi, hayvan sağlığı ve refah standartları gibi konular oluşturmaktadır. DTÖ kapsamında sürdürülen tarım görüşmelerinde ortaya çıkan liberal yönelim, genişleme sürecinin mevcut OTP kuralları ile karşılanması ve Brüksel'in yapacağı harcama düzeyinin yüksekliği politika değişiminin gerçek temellerini oluşturmaktadır. Günden 2000 adıyla bilinen Mart 1999 reformu ve Haziran 2003 reformu, klasik kırsal kalkınma politikalarından kopuşu temsil eden en önemli uğraklardır. Böylece 2000'lerin AB'si 1950'ler ve 1960'lar boyunca karşı karşıya bulunduğu ve güçlü tarım politikaları içinde örülmüş bir kırsal kalkınma anlayışı ile aştığı sorunlara benzer sorunlarla karşı karşıya bulunan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine (MDAÜ) ve içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu aday ülkelere, giderek içi boşaltılan bir tarım politikası, alternatif olarak "geliştirilmiş kırsal kalkınma politikaları" transfer etmektedir (Günaydın, 2010:291-292).

Neo-liberal anlayışa göre yapılması istenen reformlar, AB ile olan ilişkilerin 1999 sonrasında geçtiği katılım öncesi ve katılım süreçlerinde, yeni bir boyut kazanmış ve Türkiye'nin AB üyeliği için de olmazsa olmaz bir zorunluluk olarak sunulmaya başlanmıştır. AB'ye tam üyelik sürecinde Kopenhag kriterleri olarak nitelenen koşulların aslında, aday ülkelerin rızası ile yerine getirilmesi beklenir. Ancak söz konusu kriterlerin bir zorunluluk olarak da tanımlanması ile birlikte, gerekli kurumsal ve yasal düzenlemelere yönelik değişikliklerin "zorlayıcı" niteliğini vurgulamak için "politika transferi" nitelemesi yapılmaktadır. Bu aslında, "reformların dışarıdan empoze edildiği" algılamasını ortadan kaldıran değil, tam tersine pekiştiren bir tanımlamadır. Başka bir ifadeyle, zorunluluk vurgusu korunmakla birlikte, yapılacak reformların toplumsal kesimler tarafından benimsenmesini sağlayacak yeni bir değerler sisteminin oluşturulması önem kazanmaktadır (BSB, 2007:86). Bununla birlikte, AB genişleme sürecinde katılımcı ülkelere politika transferi yanında kaynak transferini de yaparken, eklemlenme süreci politika transferine odaklanmaktadır (Günaydın, 2010:298).

AB kırsal kalkınma politikalarının içselleştirilmesi işlevini üstlenmek üzere Ulusal Kırsal Kalkınma Planı ve Stratejisi, hazırlanacaktır. MDAÜ için Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı (SAPARD) uygulanmışken, Türkiye'nin de içinde bulunduğu son genişleme halkası için, Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPARD) organize edilmiştir. Türkiye, IPARD fonlarından yararlanabilmek için 40 yıla aşkın planlama döneminde elde ettiği kırsal kalkınma birikimini görmezden gelmiştir. Bunun yerine IPARD menüsüne uygun bir "Ulusal" Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlama kaygısıyla ülke gerçekleriyle uyuşmayan bir belgeyi hazırlamıştır (Günaydın, 2010: 292).

Türkiye'nin kırsal alanında birçok sosyal ve ekonomik altyapı eksiklikleri mevcuttur. Örneğin; kırsalın hemen tek gelir getirici sektörü olan tarımın hızla gerilemesi, kırsal yoksulluk boyutlarının hızla yükselmesi, tarım ve orman alanlarının üzerindeki rant baskısının giderek artması, çevre kirliliği, biyoçeşitliliğin risk altında bulunması, yaşlanan kırsal nüfusun eğitim düzeyinin düşüklüğü gibi çok sayıda sorun alanı mevcuttur. Tarım sektöründe yaşanan gerileme bağlamında tarım fiyatları çökerken ülke kendine yeterliliği yitirmekte, artan kırsal yoksulluk köylerden kentlerin varoşlarına doğru yeni bir göç dalgasının gerçekleşmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan kapitalizmin elini uzatabildiği kırsal alanlarda kapitalist toprak sahipliği egemen olmakta; çokuluslu şirketlerin alana girmesiyle yeni ilişkilene biçimleri ortaya çıkmaktadır (Günaydın, 2010:292-293). Bu şekilde ulus aşırı tarım ve gıda şirketleri dünya genelinde tarımda egemenlik kurma sürecini hızlandırmıştır. Ulus aşırı tarım ve gıda şirketlerinin tarım ve gıdadaki egemenlik kurma hızı oranında, öncelikle AGÜ çiftçilerinin, genelde ise dünya üzerindeki tüm küçük çiftçilerin tasfiyesi gündeme gelecektir. Çünkü bu süreçte ululaşırı şirketler endüstriyel üretim tarzına geçtikten sonra birkaç on yıl içinde verimde büyük artışlar sağladılar, ama kırsalda yaşayan en yoksul çiftçiler ilk elde toprağını satarak, çiftçilik mesleğini terk etmek zorunda kaldı. Başka bir deyişle bu gelişmenin ilk darbesini ilk başta en yoksul çiftçiler ödedi (Aysu, 2008:131-132).

Neoliberal politikalar dünyanın değişik bölgelerinde değişik senaryolarla bir bir devreye sokulmaya başlandı. Eş zamanlı olarak post fordist üretim ilişkileri

kurulandı. Yeni dönemde emek ve doğal kaynaklar düşürölmesi gereken üretim maliyetleri muamelesi ile karşı karşıya kaldılar. Merkezin tarım ve kırsal alan politikaları, gelişime koşut olarak, yeni dönemin kutsadığı terimlere uyarlı bir “reform” sürecine sokuldu. Rekabet, girişimcilik, müşteri memnuniyeti, katılımcılık, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki yaptırımının ortadan kaldırılması, tabandan tavana yaklaşım bu sürecin yapı taşları olarak döşendi. Böylece merkezde bir taraftan şirket tarımı tahrik edilirken, küçük çiftçilik marjinal bölgelere özgü bir yapı olarak tanımlandı. Dağlık nüfus yoğunluğunun düşük olduğı dezavantajlı bölgelere yardım uygulamaları bu amaçla kurulandı. Kapitalist tarım uygulamalarının gelişimi sonucu tarımdan kopan nüfus için tarım dışı gelirlerin çeşitlendirilmesi, erken emeklilik gibi sosyal önlemler geliştirildi (Günaydın, 2010:296).

Üretimle bağlantısız yardımlar aracılığı ile ilgili kesimlere kaynak aktarılmaya devam edilirken, alan koruma önlemleri ile alanların boş bırakılması, tarım alanlarının ormanlaştırılması teşvik edilmektedir. Bu politikalar OTP’nin merkezinde biçimlendirilmektedir. Bu politikalar neticesinde tarım sektöründeki çıktı fiyatları reel olarak gerilerken, girdi fiyatları yükselmektedir. İç ticaret hadlerinin tarım aleyhine bu radikal dönüşümü, üç sonuç doğurmaktadır: kırsal yoksulluğun yükselişi, özellikle sulanamayan alanlarda toprağın işlenmesinden vazgeçilmesi ve kırsal nüfusun köyleri terk ederek kentlerin varoşlarına yönelmesi (Köymen, 2009:33).

Bunlarla birlikte, tarım sektörünün Türkiye kırsal alanının hemen hemen tek ekonomik getiri kaynağı olduğı düşünöldüğünde, tüm bu sürecin yoksulluk olarak halka yansması kaçınılmazdır. Yoksulluk ve onun getirdiğı toprak işleme kapasitesinin düşmesi, köylüyü kente göçe zorlamaktadır. Son yıllarda bu alanda ortaya çıkan ivme, “kırın itmesi-kentin çekmesi” kapsamında açıklanamayacak derecede yükselmiştir (Günaydın, 2010:299-300). Köylü üreticilerin büyük çoğunluğunun yaşaması için gerekli olan 50-100 dönümlük toprağının olmadığı bir ülkede, büyük sermayedarların, iktisadi güçleri ve siyasi bağlantıları sayesinde hiç ön ödeme bile yapmadan 20 bin dönümlük devlet çiftliklerini sahiplenmeleri ve ancak bu sayede AB ile rekabet edebileceklerini söylemeleri gerçekten dikkat çekicidir. Sürekli devlet teşviki, koruması ve sübvansiyonlarıyla gelişen sermaye, küreselleşme döneminde de bu alışkanlığını

sürdürmektedir (Köymen, 2009:33).

Kırsal kalkınma alanında Türkiye, Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPARD) kapsamında oluşturulan seçeneklerden tercih yaparak kırsal kalkınma projelerini oluşturmak durumunda bırakılmıştır. IPARD seçenekleri arasında ise, Türkiye'nin planlı kalkınma deneyimleri boyunca sürekli atıf yaptığı sorunlardan önemli bir bölümü bulunmamaktadır. Bu açıdan; Türkiye'nin kırsal yapısının gerçekleri olan toprak mülkiyeti yapısındaki adaletsizliğin doğurduğu olumsuzluk, topraksız köylü-küçük çiftçi-feodal toprak ağası-kapitalist tarım işletmesi sahibi farklılığında gelişen kırsal sosyolojinin gereksinimlerinin farklılığı, dağınık ve küçük kırsal yerleşmelerin sorunlarının çözümlerine yönelik geliştirilen model önerileri gibi birçok açılım, bu sorunlara farkındalık yaratma derecesi dahi tartışılabilir olan AB, IPARD Programı tarafından kapsama alınmamıştır. Ancak daha ilginç olan, IPARD'ın yürürlüğe girebilmesi için ön koşullardan olan "Ulusal Kalkınma Stratejisi" raporunun, "birçok kurumun üç yıla yakın bir zaman diliminde katılımcı bir anlayışla yakın çalışması" sonucunda, IPARD'ı neredeyse tekrar eden bir metin olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu durum, Türkiye'nin yalnızca ekonomik yapısının değil, entelektüel yapısının da giderek daha fazla AB'yi içselleştirdiğini, AB'ye bağımlılık düzeylerinin arttığını göstermektedir (Günaydın, 2010:302).

Sonuç olarak; AB Türkiye'de köylülüğün zımnen tasfiyesini savunmakla birlikte, 17 Aralık 2004 tarihli Konsey Kararı ile tarıma ve serbest dolaşıma da kalıcı istisnalar koyabileceğinden söz etmiştir. Özellikle 1980'lerden itibaren artarak süren köyden kente göç serüveninin, kent varoşlarına yığıldığı insanlar bağlamında yaşanan acıklı insani öyküler bir tarafa bırakılsa bile, ülkenin sosyal ve siyasal yaşamına yansımalarının, ülkenin ilerlemesine bugün ve yarın vesile olacak bir açılımı temsil etmediği ortadadır (Aydın, 2005). Çünkü AB sürecinde tarım sektöründe ortaya çıkacak gelişmelerin, küçük köylüyü üretim yapılarından ve köylerinden koparacağına ilişkin öngörü AB tarafından yapılmıştır. AB'nin kişilerin serbest dolaşımını kalıcı bir istisna olarak belirlemesini, kendi işgücü piyasasını bu "sorundan" koruma ve doğacak sosyal, politik, ekonomik karmaşayı "Anadolu coğrafyasına hapsedmek" düzleminde değerlendirmekte yarar bulunmaktadır (Günaydın, 2010:302).

5.5. Köylünün Üretimden Koparılması: Doğrudan Gelir Desteği Sistemi

1997 yılının sonlarına doğru bir Dünya Bankası heyeti Türkiye’yi ziyaret eder. Bu ziyaretin gerekçesi de “mevcut tarımsal destekleme politikalarını değerlendirmek ve bunların nasıl iyileştirebileceği konusunda önerilerde bulunmak” şeklinde açıklanır. Heyetin başkanı John Nash 1998’de “Reform İçin Öneriler” başlıklı bir rapor hazırlar. Bu rapora göre; Türkiye’de uygulanan tarımsal destekleme politikaları mali açıdan pahalı ve ekonomik olarak da verimsizdir. Sistem vergi yükümlülerine ve tüketicilere önemli yükler getirmektedir.

Böylece DB’nin Türkiye tarımı için önerdiği reform programının temel çerçevesi de bu raporda çiziliyordu. Rapora göre; fiyat destekleri ya da sübvansiyonlar kaldırılarak doğrudan gelir desteği (DGD) sistemine geçilmeli, kredi ve gübre sübvansiyonlarına son verilmeli, tarım satış ve kredi kooperatiflerinin imtiyazları da kaldırılmalıydı. Dolayısıyla DGD sistemine geçilmesi nedeniyle devlete ait olma gerekçesi ortadan kalkan ve geçersiz varlıklar durumuna gelen KİT’ler de özelleştirilmeliydi.

DB’nin bu raporunda yer alan reform önerileri, 9 Aralık 1999’da IMF’ye verilen niyet mektubu ve 10 Mart 2000’de DB’ye verilen kalkınma politikası mektuplarında aynen yer aldı. Bu şekilde IMF ve DB’nin Türkiye’ye yönelik tarım politikaları adım adım uygulamaya konuluyordu (Oral, 2006a:44-45).

Türkiye IMF ve Dünya Bankası’nca ülkenin gereksinimlerine ve doğal koşullarına uygun olarak biçimlenmiş geleneksel tarım biçimini çökerterek ülke ekonomisini, tarımını çok uluslu gıda-tarım tekellerine bağımlı kılmak; tarım ve hayvancılığı tekellerin çok kar edeceği biçimde yönlendirmek için dayatılan ve Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) olarak adlandırılan bir program uygulamaya koymuştur. Bu proje ile Türkiye’de tarımın DB desteğiyle yeniden yapılandırılması, tarım kesiminde ürün politikalarında birtakım değişimlerin yapılması öngörülmüştür. DB ile ARIP için teknik görüşmeler bir yılı aşkın bir süre sürdürülmüş ve projenin finansmanı için DB’den sağlanan 600 milyon dolar tutarındaki krediye ilişkin İkraz

Anlaşması 12 Temmuz 2001’de imzalanmıştır (Oral, 2006:144).

DB destekli ARIP üç ana ve bir yan bileşenden oluşmaktadır. Bunlar, Doğrudan Gelir Desteği (DGD), tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yeniden yapılandırılması, çiftçi için ürün değişimi ve proje yönetimi ve teknik destek bileşenleriydi. VII. BYKP (1995), ARIP’ın nasıl uygulama alanı bulunduğunu açıkça göstermekteydi. Buna göre; tarımsal destekleme programları, üretimin serbest rekabet koşullarında pazar sinyallerine uygun gelişmesi temel alınarak ve bu amaçla ayrılan kamu kaynaklarının daha rasyonel kullanılması gözetilerek yeniden yapılandırılacaktı. Bu çerçevede, tarım ürünlerine olan devlet müdahaleleri azaltılarak bunun yerine kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği verilmesi yoluna gidilecek, girdi destekleri aşamalı olarak kaldırılacak, arz fazlası olan ürünlerin üretimleri, ekim alanları sınırlandırılarak ya da benzeri önlemler alınarak azaltılacak ve bunların yerine iç talebi olan ürünlerin üretimine yönelme sağlanacaktır (Oral, 2006:144-145).

Oysa ZMO(2004)’nun belirttiği üzere; DTÖ literatürüne göre DGD, kamu kaynaklarından hedef tarım üreticilerinin gelir düzeyini etkilemek amacıyla yapılan transferler şeklinde uygulanan bir politika aracıdır. DGD iki şekilde uygulanmaktadır: Üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri ve üretimle belli derecede bağımlı doğrudan gelir ödemeleri. Üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemelerinde, devlet tarafından üreticilere yapılan ödemelerin, ne üreticinin ürettiği miktar ile nede piyasa fiyatı ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Bu sistemde yapılan gelir ödemesi geçmişte belli bir tarihteki ekim alanı ve verim dikkate alınarak yapılmaktadır. Üretimle belli bir derecede bağımlı doğrudan gelir ödemeleri ise, hedeflenen gruplara bazı koşullara bağlı olarak yapılan telafi edici ödemeler ve piyasa fiyatı ile üreticinin eline geçmesi arzulanan fiyat arasındaki farkın “fark ödemeleri” adı altında ödenmesi şeklinde gerçekleştirilir.

Bu temel yapı içinde, DGD, Meksika’dan Ukrayna’ya, Avrupa Birliği’nden ABD’ye kadar çok farklı ülkelerde farklı biçimleriyle kullanılmaktadır. Bu farklılıklar içinde, AB ve Türkiye uygulamalarının değerlendirilmesi, iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, 2003 reformu ile bir miktar “liberalize” etse de, AB’nin halen üretimle bağlantılı bir DGD uygulaması sürdürmesine karşılık, Türkiye’nin, yapılan

tüm uyarılara karşın tümüyle üretimden bağımsız bir DGD uygulamasında ısrar etmesidir. Üretimin planlanması, tarımın girdi ve çıktı açısından desteklenmesi gibi uygulamalara AB'ye oranla çok daha fazla gereksinimi olan Türkiye'nin, dünya bankası ile imzalanan "tarım reformu uygulama projesi" aracılığıyla üretimden tümüyle bağımsız bir DGD uygulamasına zorlanması, birçok yönden sektöre zararlı olmuştur. AB'nin özellikle ortak piyasa düzenleri ve DGD uygulaması, Türkiye'de sürdürülen tarımsal uygulamalara oranla, çok daha fazla müdahalecidir. Buna rağmen AB'nin kendisi de, bilinen siyasal ve ekonomik istemlerinin aksine, katılım ortaklığı belgesinde açıkça, dünya bankası ve IMF ile yürütülen istikrar programı hükümlerine uyulmasını istemektedir. Bu da açıkça, Türkiye'ye, AB'nin kendisi için uyguladığı DGD sistemi değil, DB'nin dayattığı DGD sistemi önerdiğini ortaya koymaktadır. (<http://www.zmo.org.tr>, 10 Şubat 2011'de erişildi).

Türkiye DGD sistemine geçtiği zaman, AB'nin DGD sistemi üretime bağlıydı. Ürüne, bölgeye ve verime göre farklılaşan bir politika seti söz konusuydu. Açığı olan ürünlere daha fazla destek sağlanıyordu, verimlilik destekleniyordu, bölgesel farklılıklar dikkate alınıyordu. Ancak Türkiye'de AB'den farklı olarak DB uzmanlarının tasfiyesi doğrultusunda, yalnızca alana ödeme yapılan ve geriye kalan hiçbir unsurla ilgilenmeyen, üretimden tümüyle bağımsız bir DGD sistemi kurgulandı (Günaydın, 2006a:280).

Türkiye ile AB'nin DGD Sistemi farklılıklarını Tablo-5.3'deki karşılaştırmalar ile net bir şekilde görmek mümkündür. Karşılaştırmalara bakıldığında, daha önce Türkiye'de uygulanan destekleme sisteminin tümüyle değiştirilmesine odaklanıldığı görülmektedir. Özellikle üretim ve verim ile bağlantısız ödeme ve AB'nin Türkiye'den daha sonraki bir tarihte DGD'ye kademeli olarak geçip ve bu durumun tersini Türkiye'ye önermesi büyük bir çelişki olarak gözükmektedir.

Tablo-5.3'teki dezavantajların yanında Türkiye'de kadastro çalışmaları tamamlanmamış, Çiftçi Kayıt Sistemi(ÇKS) yetersiz, ücretsiz aile istihdamı yüksek ve tarım işletmelerinin çok parçalı olduğu bilinmektedir. Buna karşılık Türkiye, tüm destekleme sistemini ortadan kaldırarak, üretimden bağımsız DGD'ye geçmekte bir

sakınca görmemiştir (Oral, 2006:150).

Tablo-5.3. Türkiye-AB DGD Sistem farklılıkları

AB	TÜRKİYE
1 Ocak 2005'ten itibaren DGD sistemine kademeli geçiş	2000'de tüm destekleme sistemini kaldırarak, üretimden bağımsız DGD sistemine geçiş
Üretim ve verim ile bağlantılı ödeme	Yalnızca arazi mülkiyetine dayalı ödeme
Ürünler göre farklı ödeme	Ekilen ürünle bağlantısız ödeme
Geri kalmış bölgelere fazla ödeme	Bölgesel farklılıklar gözetilmeden ödeme
Mevcut bölgesel verim saptamalarını dikkate alma	Bu tarz bir çalışma mevcut değil
Hayvansal üretim, su ürünleri sisteme dahil	Hayvansal üretim, su ürünleri sisteme dahil değil
İyi tarım uygulamaları ile bağlantılı	İyi tarım uygulamaları ile bağlantısız
Tarımsal faaliyet dönemleriyle bağlantılı ödeme	Gecikmeli ve faiz işletilmeden ödeme

Kaynak: Suiçmez, 2006:191.

Eşzamanlı olarak AB'de uygulanan DGD verimliliği destekleyen, üretim planlamasının aracı olan ve bölgesel farklılıkları dikkate alan bir nitelik taşıırken, Türkiye'de ÇKS'ye kayıtlı bulunan tüm üreticiler, ekim yapmak koşuluyla DGD'den yararlanmaya başladılar. Denetimin yetersiz olduğu birçok durumda, ekilip ekilmediği denetlenmeyen alanlarda, üretim yapana değil tarla sahibine desteklemeler akıtıldı (Günaydın, 2010:173).

2002 yılında DGD'ye konu alan büyüklüğü 500 dekar, ödeme miktarı ise dekar başına 13.5 milyon TL'ye yükseltilmiştir. Yine Tablo-5.4'den de anlaşılaçağı üzere, 2003 yılında ödenecek DGD miktarı 16 milyon TL'ye çıkarılmış, arazi büyüklüğü ise 500 dekar olarak kalmıştır. Buna rağmen, 2003 yılında 2.6 katrilyon TL DGD ödemesi yapılması gerekirken, 2004 yılı ağustos ayı itibarıyla halen ödenmemiş 804 trilyon TL bulunmaktadır. Ayrıca, 4.1 milyon çiftçi ailesinin ancak 2 milyon 755 bini çiftçi kayıt sistem'ine dahil olmuştur. DGD ödemelerinden yararlanmak üzere başvuru alan arazi büyüklüğü ise, 24 milyon hektarın üzerindeki işlenebilir tarım arazisinin 16.5 milyon hektarlık bölümüdür (ZMO,2004,<http://www.zmo.org.tr>,10 Şubat 2011'de erişildi).

Tablo-5.4 değerlerinden de izleneceğı üzere, 2003 ve 2004 yıllarında 16 TL/dekar olarak uygulanan DGD, 2005 ve 2006 yıllarında 10, 2007 yılında ise 7

TL/dekara düşürülmüştür. Aradaki fark ise, yine alan bazlı olmak üzere mazot ve gübre desteği olarak ödenmiştir. Ancak mazot ve gübre destekleri, ürün farklılığına göre kullanılması gereken girdi maliyetine göre değil, adeta finansman kısıtının elverdiği ölçüde uygulanmıştır. Girdi ve çıktı desteklerinin elimine edildiği ortamda, destek ile üretim arasında ilişki kuramayan üretici, sözü edilen ödemelerin yapılan işlem için gerekli harcamaları karşılama oranına ve desteğin ödenme zamanlamasına yabancılaşmış, dolayısıyla bir muhalefet de gelişmemiştir. Tersine, ödemelerin sürekli olarak en az bir yıl gecikmeli yapıldığı ortamda, alınan DGD ödemesinin hangi yıla ait olduğunun bile sorgulanmadığı bir durum ortaya çıkmıştır (Günaydın, 2010:173).

Tablo-5.4. DGD ödemeleri bilançosu

Yıllar	Çiftçi Sayısı (Milyon)	DGD Uygulanan Alan (Milyon ha)	Birim DGD (TL/da)	Ödemeye Konu Alan (dekar)	Ödeme Tamamlanma Zamanı
2001	2.180	11.8	10.0	200	Mayıs 2002
2002	2.600	16.2	13.5	500	Temmuz 2003
2003	2.755	16.5	16.0	500	Ağustos 2004
2004	2.770	16.6	16.0	500	Ocak 2006
2005	2.770	16.6	10.0	500	Ağustos 2006
2006	2.770	16.6	10.0	500	Haziran 2007
2007	2.770	16.6	7.0	500	Ağustos 2008
2008	2.770	16.6	7.0	500	Şubat 2009

Kaynak: TKB ve TZOB, aktaran: Günaydın, 2010:173.

DGD ödemelerinin tarım bütçesi içindeki payı; 2002 yılında %78.6 iken, 2003 yılında %83 ile en yüksek değerine ulaşmıştır. 2004 yılında %80.4 olan Tarım bütçesi içindeki DGD payı, izleyen yıllarda sırasıyla %63.4, %55.8, %44.3 ve nihayet 2008 yılında %34.1 düzeyine kadar inmiştir (Günaydın, 2010:174). Bu azalmayla ters orantılı olmak üzere, yağ bitkileri destekleme primleri 2002 yılındaki 240 milyon liralık düzeyinden, 2008 yılında 1.870 milyon liraya yükselmiştir. Hayvancılık desteklerinin aynı dönemdeki gelişimi ise, 35 milyon liradan 1.183 milyon liraya kadar arttırılmıştır. 2009 yılında ise bütçeye DGD ödeneği konulmamıştır.

BSB(2007:115)'nin yağ bitkileri ve hayvancılığa yapılan desteklere ilişkin

analizi şöyledir: Üreticiler DGD'ye muhtaç duruma getirilmiş ve “üretim kültürü” yerine “muhtaç çiftçi kültürü” yerleştirilmiştir. Bununla birlikte, toplumsal tepkilerden çekinildiği veya koşullar oluşmadığı için tam ulaşılamayan hedefler de mevcuttur. Örneğin başlangıçta tüm desteklerin geri çekilip yerinin DGD ile doldurulması yolunda epey mesafe alınmış, DGD'nin destek sistemi içindeki payı %85'lere yakın bir seviyeye kadar çıkarılmıştı. Ancak hem tabandan gelen talepler, hem de DGD sisteminin sürpriz olmayan işleyiş aksaklıkları nedeniyle, DGD dışı destekler tasfiye edilemediği gibi toplam destekler içindeki ağırlıkları artmaya başlamıştı. Göstermelik de olsa, bazı ürünlerde (pamuk, ayçiçeği, zeytinyağı, soya, kanola) prim desteği gibi fiyat telafi mekanizmaları, bazı yıllarda mazot gibi girdi destekleri devam ettirilmek zorunda kalınmış, hayvancılık destekleri bir şekilde sürdürülmüş, Ziraat Bankası özelleştirilememiştir. Bunlar öngörülmedik gelişmeler olmakla birlikte, işin özü değişmemiştir: Tarıma dönük desteklerin GSMH'ye oranı, ulusal gelirin binde 8'ini asla aşmamış, kaydırmalar bunun içinde yapılmıştır.

Türkiye'de 1999 yılında uygulanmaya başlanan politikaların, destekleme sistemi üzerinde ne denli önemli değişikliklere neden olduğu, aşağıdaki tablodan izlenebilir. Aynı zamanda Tablo-5.5, BSB'nin yukarıdaki savında ne kadar haklı olduğunu da kanıtlar niteliktedir.

Tablo-5.5. DGD'nin destek kalemlerine etkileri

Destek Kalemleri (Milyon dolar)	1999	2002
Kredi Desteği	956	0
Gübre Desteği	183	0
KİT'lere Bütçeden Aktarılan	261	138
KİT Açıklarını Karşılama	2213	355
Pamuk ve Yağlı Tohumlar Primleri	205	58
TSKB'ye Destek	450	0
DGD Ödemeleri	0	628
Toplam	4268	1179

Kaynak: ZMO,2004.

Tablo-5.5'te görüldüğü gibi, 1999 yılında 4.268 milyar dolar düzeyinde olan kamusal tarım desteği, 2002 yılında 1.179 milyar dolar düzeyine gerilemiş, destek kompozisyonu tümüyle değiştirilmiştir. 2002 yılından bu yana Tarım Satış

Kooperatifleri Birlikleri'ne olan destek tümüyle kaldırılırken, 1.1 milyar dolar düzeyinde olan toplam desteğin %53'ü DGD'den oluşturulmuştur. ZMO(2004)'ya göre 2001 yılından bu yana tarımsal destekleme alımları ile girdi sübvansiyonlarını ikame eder durumdaki DGD politikasının, Türkiye'de mevcut uygulama biçimiyle tarımsal üretimi etkileme gücü yoktur ve daha çok sosyal yardım niteliğindedir. Bununla birlikte DGD uygulaması birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir.

Bu olumsuzlukların başında gelenlerden biri, DGD sisteminin varsıl köylüyü destekliyor olmasıdır. Özellikle 500 dekar kadar toprağı olanlara dekar başına 16 milyon TL ödenmesi daha çok geniş toprağı sahip olanların arazilerini noter sözleşmeleri ile 500'er dekarlık bölümlere ayırıp akrabaları üzerine göstererek ödemelerden geniş oranda yararlanmalarına neden olmuştur. Buna karşılık küçük toprak sahipleri, ödemeleri almak için, bürokratik işlemlerin maliyetlerinden dolayı, başvuru dahi yapamamıştır. Küçük arazilere sahip yoksul çiftçiler açısından, DGD uygulamasından yararlanabilmek için yapılması gereken harcamalar (bürokratik işlemler ve köy-kent arasındaki ulaşım giderleri vb.) alınacak DGD ödemesinden fazla olabilmektedir. Bu nedenle küçük çiftçi DGD sistemine uzak durmuştur. Diğer taraftan DGD köylüyü üretime yabancılaştırmaktadır. Çıktı fiyatlarını düşürmek, köylünün ürettiği ürüne maliyet bedelleri altında fiyat vermek hükümetlere siyaseten fatura edilir. Oysa ürettiği ile ilgilenmeyip cebe konulan bir para(harçlık) niteliğine dönüşen yardım, azaltıldığında yada tümüyle kaldırıldığında önemli bir karşı çıkışa konu olmaktadır. Bunun nedeni köylünün üretime yabancılaştırılmış olmasıdır (Suiçmez, 2006:153-154).

DGD uygulamalarının gerekçelerinden biri, 2000 öncesinin fiyat, girdi ve kredi desteklerinin daha çok orta-büyük çiftçilere yaradığı ve tarım içindeki eşitsizliklerin büyümesine katkıda bulunduğuydu. Ancak DGD sitemi, mülkiyet esaslı ve dönüme göre sabit oranlı uygulandığından, iddianın aksine, en yoksul köylülere daha az ulaşmış veya daha az yarar sağlamıştır. Yine DGD ödemesinin miktarı arazi yüzölçümüne göre belirlendiğinden, ağır hayvancılığı ve seracılık cezalandırılmış, dikili tarım (meyvecilik, bağcılık) görece olarak daha az desteklenmiştir. Dolayısıyla DGD'yi "tarla veya dönüm parası" olarak adlandıran üreticinin haklılığı açıktır: Bu destek, üretimle ilişki kurulmadan adeta tarlası olana bir sosyal destek niteliğini almıştır (BSB, 2007:116-

117). Bu bağlamda DGD sistemi, işleyiş itibariyle, toprağı işleyeni değil mülk sahibini desteklemektedir. Anadolu’da kira ilişkilerinde mülk sahipleri DGD ödemelerini kendilerinin almalarına koşul olarak dayatmaktadırlar. Dolayısıyla kentlerde yaşayan ve toprakla hiç ilgileri olmayan mülk sahiplerinin tarımsal desteklerden yararlandırılmaları söz konusu olmuştur.

Ayrıca toprağı alın teri akıtanlarla, mülkiyeti elinde bulunduranlar çoğu zaman aynı kişiler değildir. Bu da; desteğin sektöre değil, toprak sahibine yapılması gerektiğinden sorun yaratıcı, işsizliği ve yoksulluğu arttırıcı bir işlev gördüğü birçok kez çiftçi örgütü ve bu örgüte yakın diğer örgütler tarafından dile getirilmiştir. Kısacası, bu yaptırımla “üretmeyen bir tarım sektörü” yaratılmak istendi de denilebilir (Aysu, 2006:193).

DGD sisteminin Türkiye tarımında yarattığı sorunlardan bir diğeri de, tarımsal üretimin en önemli gereksinimlerinden biri olan finansın tarımdan daha da uzaklaştırmasıdır. Özellikle girdi destekleri, kaynağın tarımda kalmasını sağlar. Oysa DGD ödemelerinin tarıma geri dönüş oranı, yoksulluk içinde temel girdilerini karşılayamayan köylü yapısı veri iken, her geçen gün biraz daha düşmektedir. Ayrıca üretimden bağımsız DGD sistemi ile Türkiye’nin çok gereksinim duyduğu üretim planlamasını gerçekleştirmek olanaksızlaşıyor (Suiçmez, 2006:153-154).

DB ve Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) raporları dahi Türkiye’de DGD’nin mevcut uygulama biçiminin başarısızlığını tespit etmek zorunda kalmıştır. Bunlara ek olarak Tarım Ve Köyişler Bakanlığı’nın AKP’li milletvekillerine kapalı bir toplantıda dağıtılan kitapçıkta aynen şunlar yazılmaktaydı (BSB, 2007:118):

“DGD ödemelerinin %51’i, çiftçilerin %17’sini oluşturan 100 dekardan daha büyük arazi sahiplerine gitmektedir. 2004 yılı için ödenen 2 katrilyon 670 trilyon liralık DGD’nin, yüzde 51’i yani 1 katrilyon 362 trilyon lirası 476 bin çiftçiye giderken, kalan yüzde 49’luk miktar çiftçilerin yüzde 83’ünü oluşturan 2 milyon 324 çiftçiye dağıtılmıştır. Arazi varlığı 100 dekarın üzerindeki çiftçilere

ortalama 2 milyar 750 milyon TL düşerken, küçük arazi sahiplerine ortalama 586 bin TL ödenmiştir. Aradaki fark tam 3.5 kattır. Bu adaletsizliği önlemek için, DGD'nin desteklemeler içindeki payı 2005 itibariyle %55'ler seviyesine çekilmiştir. 2006'da bu rakam %45'lere inecektir”

Böylece, 2000 öncesi destekleme sistemini “adaletsiz” olduğu gerekçesiyle ortadan kaldıranlar, uygulamaya koydukları destekleme sistemini aynı gerekçeyle eritmeye çalışmaktalar. Nitekim 2009 yılında bütçeye hiç DGD ödeneği konulmadı. Aslında gerçek niyet, tüm desteklerin sembolik düzeylere indirilmesidir. Nihai hedef olarak da, DGD'nin toplam içindeki payının azaltılması, çiftçinin DGD hakkının aşındırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Tablo-5.3 bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır (BSB, 2007).

Nihayet DGD sistemi, DB anlaşması gereğince 5 yıllık bir süre için uygulanmıştır. Bu nedenle de geçici bir yardımdır. Sonuçta DGD ödemeleri kaldırıldı ve tarlasını ekemez, hayvanını besleyemez konuma sürüklenmiş olan köylü bir kez daha kaderi ile baş başa kalmıştır (Suiçmez, 2006)

Diğer taraftan DGD sisteminin Türkiye tarımını üretimden koparan önemli bir etken konumunda olduğu kamuoyunda sıklıkla dile getirilen bir eleştiri konumundaydı. Bu bağlamda AKP hükümeti, DGD siteminden vazgeçtiğini en üst düzeyde dile getirmiş ve 2009 yılında bütçeye DGD ödeneği koymamıştır. Buna karşılık 31.12.2008 tarihli ve 27097 mükerrer sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Ulusal Program’da, AB’de mevcut 1782/2003 sayılı tüzüğe uyum sağlamak amacıyla, “üretimden bağımsız ve basitleştirilmiş tarımsal destek sisteminin uygulanmasına yönelik” kanun çıkarılacağı tahmin edilmektedir. 2011 sonrasında yayınlanacağı taahhüt edilen Kanun’un kapsamı; “mevcut bütün gelir ödeme programların entegre edilmesi ve bunların, ödeme hakları ve eşdeğer dekar sayısı olacak şekilde çiftlik arazisine dayandırılması ve çapraz uyumun korunması” olarak ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi, iç politika alanına yönelik mesajlar ile AB taahhütleri arasında ciddi çelişkiler bulunmaktadır (Günaydın, 2010:174).

BÖLÜM VI

6. Tarım ve Hayvancılıkta Özelleştirme, Bağımlılaştırma ve Tasfiye Süreci

6.1. Genel Değerlendirme

Dünya ekonomisinde 1970'lerin başından bu yana gittikçe derinleşen ve yaygınlaşan bir yapısal kriz yaşanmaktadır. Bu, esas olarak yoğun sermaye birikim rejiminin, başka bir deyişle Fordizmin krizidir. Özelleştirme de bu krize çare ararken ortaya çıkmış bir çözümdür.

Bu sermaye birikim rejimi I. ve II. Paylaşım Savaşları arasındaki dönemde ABD'de ortaya çıktı ve II. Paylaşım Savaşı sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerde yaygınlaşarak, 1970'de de yani sanayileşmiş ülkeleri etkisi altına alarak dünya ekonomisinde belirleyici sermaye birikim rejimi haline geldi.

Fordist sermaye birikim sürecinin istikrarının sağlanması için, devlet kitle üretimini ve buna uygun toplumsal talebi düzenlemeye, iç pazarı denetlemeye çalıştı, ülkenin döviz değerini kontrol etti, doğrudan üreticilerin muhalefetini sistemin içinde tutarak kurumları ve düşünceleri yaşatmaya, desteklemeye çalıştı. Bu işlevlerin yerine getirilebilmesi için de devletin bunlara uygun ekonomik araçlarının olması gerekirdi. “Refah Devleti” olarak nitelenen yapılanma içindeki toplumsal hizmetler ve KİT’ler bu çerçevede değerlendirilebilir (Oral, 2006:175-176).

OECD, 1979 yılında rekabetin geliştirilmesi için koruma altına alınmış sektörlerin özel sektöre açılmasını önermekteydi. Aynı yıl İngiltere’de başlatılan özelleştirme çalışmaları giderek dünyada yoğun bir özelleştirme hareketine yol açtı.

(Gökçen, 1992:13). Meydana gelen bu eğilimler, devletin rolünü değiştirmeyi hedefleyen kararlı uluslar arası bir çabanın sonucuydu. Bu çabalar, 1980’lerde ABD Başkanı Reagan’la İngiliz Başbakanı Margaret Thatcher’ın adlarını verdikleri neo-libaeral doktrinin bütünü içinde ifadesini bulmuştur. Neo-liberal ideolojinin kalbinde; kamusal hizmetlerin sağlanmasını ve ekonominin yapılandırılmasıyla düzenlenmesini toplumun üstlenmesi gerektiği görüşüne karşı düşmanlığı yatmaktadır. Bu teze göre, piyasa ve özel sektörün işine karışılmazsa, yaratacakları servet ‘damlaya damlaya’ herkese dağılacaktır. Müşterilerini hoşnut etmeyi amaçlayan üreticiler arasındaki rekabet, kamu yararının nerede olduğunu tanımlayacak ve gözetilmesini sağlayacaktır. Devletin onları serbest bırakması gereklidir (Martin, 1995:15).

Martin(1995)’e göre, çoğu ülkede kamu sektörlerinin çeşitli zayıflıkları Yeni Sağ’ın saldırısı için bol cephane sağlarken, “komünist” sistemlerin halka verimlilik, adalet ve demokrasi getirmeyi başaramaması, Sağ’ın piyasa özgürlüğü ile insanların özgürlüğünün birbirinden ayrılmaz olduğu iddiasını desteklemiştir. Ancak özelleştirme ve kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi bu çerçevede haklı gösterilirken, bir bütün olarak hızla küreselleşen bir piyasada ulus aşırı iş çevrelerinin gereksinimini giderecek şekilde tasarlanmıştır.

Fakat yazara göre, Yeni Sağ’ın iddialarının aksine dünya ekonomisindeki bunalım; devletin ekonomik yönetimindeki ve kamu sektörlerindeki sorunların sonucu olmaktan çok bir nedeniydi. Ayrıca özelleştirme ve ticarileştirmenin kamu hizmetleri sektörünün değil, özel sermayenin gereksinimlerine karşılık ortaya çıktığını göstermektedir.

Yıldızoğlu’na göre de özelleştirme devletin ulusal ekonomi üzerindeki denetimini azaltırken aynı zamanda yabancı, küresel mali sermayenin giriş-çıkışını kolaylaştırdığı ve hatta borçlanma gereği nedeniyle teşvik ettiği için, devlet politikalarını küresel sermayenin gereksinimlerine göre biçimlendirmeye zorlar. Dolayısıyla bu yapı devletin küresel mali sermaye karşısında göreceli bağımsızlığını da azaltır. Genel olarak çalışanların örgütlerini zayıflatarak yaşam koşullarını ağırlaştırırken emperyalizmin ve uluslararası mali oligarşilerin iktidarını güçlendirir

(Oral, 2006:177).

II. Dünya Savaşı'ndan 1980'lere değin dünyada zımni bir iş bölümü vardı. Bu zımni işbölümüne göre az gelişmiş ülkeler daha çok emek yoğun düşük katma değerli tarımsal ürünler üretmekte ve bu ülkelerde tarım, sanayi kesimindeki büyümenin kaynağı olarak düşünülmektedir. Gelişmiş ülkeler ise bu küresel işbölümünde, katma değeri yüksek sanayi ürünleri üretmekte ve görece daha ucuz olan hammaddeleri ithal etmektedir (Aysu,2009:225).

Gelişmiş ve az gelişmiş ülke hükümetleri üzerinde etkin olan ulusaşırı şirketler ilk elde tarım ve tarımcıyı destekleme adı altında merkezi bütçeden ayrılan paranın akış yönünü değiştirttiler. Destekleme adı altında bütçeden ayrılan paranın yönü çiftçilerden çok, gelişmiş ülkelerin üretim girdisi üreten ile ham veya işlenmiş tarımsal ürünlerini pazarlayan ulusaşırı şirketlere akacak şekilde mevzuat düzenlemeleri yapmaktadırlar. Böylece azgelişmiş dünya ekonomileri, son yirmi yılda ithal ikameci ve korumacı modelden sınırsız-sorumsuz dünya ekonomisine doğru hızla evrilmiş ve aleyhlerinde önemli değişimler söz konusu olmuştur. Sistem azgelişmiş ülkeleri daha da azgeliştirmeye eğilimlidir (Aysu,2009:226).

1980'li yıllardan sonra bu küresel işbölümü farklı bir boyut kazandı. Çiftçiliği tasfiye edecek, şirketleri egemen kılacak (tarımı şirketleştirecek) politikalara yöneldiler. Başka bir deyişle ulusaşırı şirketler sadece üretim girdilerini sattıktan sonra parasını alıp aradan çekilen değil, üretimden pazarlamaya zincirin tüm halkalarına da egemen olmak için atağa kalktılar. Başka bir deyişle dünya gıda egemenliğini ele geçirmek için yeni bir savaşa giriştiler (Aysu,2009:225-226). Oysa sermayeden farklı olarak, tarım topraklarının sınırlılığı ve insan emeğiyle yeniden üretilmemesi özelliğinin üstünde duran İngiliz klasik iktisatçıları, toprakta özel mülkiyetin geliştirdikleri serbest rekabetçi piyasa modeliyle bağdaşmayan yanlarına değinmişlerdir. Örneğin, bu konuda James ve John Stuart Mill tarımda verimli bir sistemin piyasa güçlerince kendiliğinden kurulamayacağı ve devlet müdahalesinin, piyasa mekanizmasının aksaklıklarının giderilmesi için zorunlu olduğunu öne sürmüşlerdir. Özellikle uzun dönemde, üretimin ençoklaştırılması ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının toplumun diğer kesimlerinin

çıkarlarını zedelememesi için devletin belirli politikalar uygulaması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Mill'er toprağın, onu işleyenlere ve orada yaşayanlara ait olmasını savunmuşlardır. Ayrıca bu iktisatçılar özellikle AGÜ'de devletin, güçlü ve büyük toprak sahiplerine ya da tüccara karşı, küçük köylülüğü koruması gerektiğini belirtmektedirler (75 Yılda Köylerden Şehirlere, 1999:76-77, Editör: O.Baydar).

ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) özelleştirmenin dünyaya yayılmasında başrolü oynamıştır. ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu adına hazırlanan bir raporda; belirli bir politikanın yararlarına bakılmaksızın, USAID; devletin özel sektör üzerindeki sınırlamalarını saptamak için danışmanlık hizmetlerine kaynak aktarmakla, hükümetler nezdinde özel sektör görüşlerinin lobiciliğini yapacak iş adamı derneklerini finanse etmekle yardım alan ülkelerin iç işlerine karıştığını belirtmiştir. Bu amaç doğrultusunda USAID, devletin ekonomideki rolüyle ilgili konularda görüş beyan eder ve özelleştirmeye yardımcı olur. Raporda ayrıca, USAID'ın özel sektör yanlısı faaliyetinin birçok kalkınan ülkede siyasal muhalefetle karşılaştığına da değinilmiştir (Martin, 1995:89-92).

Özelleştirme ve ticarileştirme, Dışarıdan DB ve IMF gibi kurumlar ya da içerden ulusal hükümetler tarafından egemen seçkinler sınıfın yararına zorla kabul ettirildiğinde, servetin büyük ölçüde belli merkezlerde toplanmasına ve denetim gücünün siyasal sorumluluk alanının ötesine, uzaktaki kuruluşlara aktarılmasına neden olmaktadır. Sanayi ve tarım stratejisinin ana kumandaları, dünya piyasasına hakim olan güçlü şirketlerin oluşturduğu çıkar çevresine teslim edilmektedir. Bu oluşum da ulusal devletlerin ve yerel toplulukların kendi ekonomik, toplumsal ve çevresel gelişmelerini biçimlendirmeyi olanaksız hale getirmektedir. Kamu hizmetlerinin öncelikleri ve toplumsal bir kurum olarak özellikleri ticarileştirilince, insanların gereksinimleri ekonomik ve sosyal haklar çerçevesinde değil, satınalma güçleri çerçevesinde tanımlanmaktadır (Martin, 1995:14).

Yeşil devrimden sonra genetik devrimi yapan şirketler, kamunun tarım kesiminden çekilmesini yine IMF, DB ve AB OTP aracılığıyla dayatmış bu amaçla hükümetlerin özelleştirme faaliyetlerini desteklemiştir. Destekleme alımı yaparak

piyasayı üretici ve tüketici adına regüle etmekle görevli KİT'ler bu süreçte tasfiye edilmiştir. Meydan tamamen tarım ve gıda şirketlerinin insafına terk edilmiştir.

Tüm AGÜ'lerde olduğu gibi süreç Türkiye'de de böyle işletildi. İlk önce hayvancılık sektöründe işe başlandı. Bu sektöre üretim girdisi sağlayan, malı pazarlayan kuruluşlar olan EBK, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK), Türkiye Yem Sanayi'leri (YEM SAN) özelleştirilmeye zorlandı ve özelleştirildi. Bunun sonucunda hem üretim hem de istihdam geriledi, verimlilik düştü, hayvancılık çöktü, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu (TZDK) kapatıldı. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) işlevsiz kılınp TEKEL'in içki ve sigara bölümleri özelleştirildi. Bu özelleştirme ve kapatmalar sonrasında kamunun üreticilere yaptığı destekleme alımları sona ermekte, tarım ürünlerinin işleme ve depolaması sadece özel sektörün at koşturacağı karlı bir alan haline getirilmektedir (Aysu, 2008:198).

Yakın geçmişe kadar en “dokunulmaz” sayılan Posta ve Telgraf Teşkilatı (PTT) ve Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) gibi köklüleri dahil olmak üzere, KİT'lerin tümüyle ve hızla tasfiyesi ve/veya özelleştirilmesi, “Türkiye'nin KİT belasından kurtarılması”, iktidar partilerinin, ana muhalefetin ve kamuoyu oluşmasına katkısı olan medya çevrelerinin birleştiği nadir hedeflerden biri haline gelmiştir. Bu sonuç bir dizi kuramsal ve ampirik “kanıt” ile desteklenmektedir: Bunlardan ilki kamu sektörünün, kamu işletmeciliğinin niteliği gereği verimsiz ve israfçı olduğu, dünya deneyiminin bu genel yargıyı desteklediğidir. İleri sürülen bir diğer kanıt da Türkiye'de KİT'lerin özel sektöre göre daha az etkin olduğu, zaman içinde daha da gerilediği ve KİT açıklarının enflasyon ve istikrarsızlığın arkasındaki ana neden olduğudur. KİT'ler üzerindeki yargılar, böylece, bilimsel ve eleştirel bir çözümlemeden türetilmiyor; aksine, önceden saptanan bir hedefin karşısındaki olası engelleri bertaraf etmeye dönük bir “kamuoyu oluşturma” kampanyasının ana unsurları oluyor. Siyasi iktidarların da oluşmasına katkıda bulundukları bu ortamın, KİT yönetimlerinin çalışma biçimleri ve başarılarını çok olumsuz etkilediği de vurgulanmalıdır. KİT sorunsalına bu gün için hakim olan söylemin kuramsal ve olgusal dayanakları zayıftır. Ancak ileri sürülen “desteksiz savlar”, bir noktadan sonra kendi felaket senaryolarını ve kehanetlerini gerçekleştirebilecek maddi bir güç kazanarak sistemin tahribine katkıda bulunmaktadır

(Boratav ve Berksoy, 1994:171).

6.2. Türkiye’de Tarımsal KİT’lerin Özelleştirilmesi

Diğer sektörler gibi tarımda da serbest piyasa kurallarının hakim olması IMF ve DB’nin telkinleriyle gerçekleşmiş ve çerçevesi 24 Ocak Kararları ile çizilmiştir. Söz konusu kararların yaşama geçirilmesi ile birlikte Türkiye tarımı ve köylüsü için zor yıllar başlamıştır.

Tarımın da serbest piyasa içine alınabilmesi için Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi gerekiyordu (Aysu, 2009:227). Ancak Türkiye’nin 1982 Anayasasında özelleştirme yer almamaktaydı. Hatırlanmalı ki bu Anayasanın özellikle ekonomik ve sosyal öğeleri Türkiye’deki sermaye ve iş çevreleri tarafından biçimlendirilmişti. Bu Anayasa, o hükümler bakımından aslında Türkiye sermayesinin anayasasıdır. Fakat garip bir şekilde özelleştirme yoktur. O yüzden de daha sonra başlayan özelleştirme furusu zaman zaman Anayasa engelleriyle de karşılaştı. Nedeni, 1982’de özelleştirme doktrininin henüz yerleşmemiş olmasıdır (Boratav, 2010:22). Dolayısıyla Özal, KİT’leri özelleştirebilmek için önce KİT’lerin ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının (KİK) yasalarını değiştirdi. Çünkü KİT’lerin ve KİK’lerin o dönemdeki yasal mevzuatları özelleştirilmelerine engeldi (Aysu, 2009:227).

24 Ocak 1980 reform paketi, sadece kısa dönemli istikrarın sağlanmasına ilişkin kararlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ulusal ekonominin yapısını, özel sektörün öncülüğünde sürdürülecek olan pazar ekonomisinin güçlerine bırakmayı da hedeflemiştir. Devletin yoğun denetim ve desteği altında sürdürülen bu dışa açılma stratejisi kısa zamanda meyvelerini vermiştir (Yeldan, 2001:44).

Türkiye’de 1983 yılında başlatılan çalışmalar kapsamında, öncelikle 233 sayılı KHK ile KİT’ler, İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) ve KİK olarak ikiye ayrılmış, teşebbüs kurma yetkisi yasamadan yürütmeye devredilmiş, tasfiye-devir-satış yetkisi Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu’na tanınmıştır. 1985 yılında Dünya

Bankası desteğiyle hazırlanan "Özelleştirme Ana Planı" sonrasında, 1986 yılında 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun çıkarılmıştır.

Hazırlanılan “Özelleştirme Ana Planı”, Türkiye’de özelleştirilecek KİT’leri belirleyerek bir öncelik sıralaması yapmaktadır. Bu Plan’da adı geçen tarımsal KİT’lerden YEMSAN ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) birinci, EBK, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAY-KUR), Türkiye Gübre Sanayi A.Ş (TÜGSAŞ) ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş (TŞFAŞ) ikinci, TMO ve TZDK ise üçüncü derecede öncelikle özelleştirilecek KİT’ler grubundadırlar. Türkiye özelleştirme uygulamaları, yukarıda belirtilen sıralamaya uygunluk göstermemektedir. Çünkü tarımsal KİT’lerden bazıları “sırasından önce” özelleştirilmiş, bazıları ise halen özelleştirme portföyünde bulunmaktadır. SEK’in 38 işletmesi, YEMSAN’nın 30 işletmesi, ORÜS ve TZDK’nın tamamı özelleştirilerek sektörlerden kamu çekilmiştir. EBK’nin ise önemli bir bölümünün özelleştirilmesi tamamlanmıştır (Günaydın, 2006:18).

Aysu (2008:15), Türkiye tarımındaki özelleştirmenin yarattığı tahribatı üç bölüme/döneme ayırarak analiz etmektedir. Birinci bölümde AKP öncesi hükümetler olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) IMF ve DB istiyor diye çiftçilere destek olan, dayanak oluşturan tarımsal KİT’lerden EBK, SEK ve YEMSAN’ı özelleştirmişlerdi. Bunun sonucu, daha önce de değinildiği gibi, 1980 yılında 80 milyon olan hayvan sayısı 40 milyona kadar gerilemiş, hayvancılık çökmüş, hayvansal ürünler yeterlilikten çıkmış, et ve sütte ithalatçı konuma gelinmiştir.

57. Hükümeti oluşturan Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ANAP IMF’nin isteği üzerine Tütün ve Şeker Yasasını çıkarmış; şekerpancarı üreticileri ile tütün üreticilerinin önemli bir bölümünü üretimden koparmış, işsizler ordusuna katmıştır. Aynı hükümet DB istiyor diye Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri (TSKB) ile ilgili 3186 Sayılı Yasayı yürürlükten kaldırmış, TSKB hakkındaki 4572 Sayılı Yasayı 2000 yılında çıkarmıştı. Söz konusu Yasanın içeriği, çiftçilere ait olan TSKB’nin özelleştirilmesine yönelikti. 57. Hükümet yasayı çıkarmadan önce kamuoyuna, “bu yasa TSKB özerkleştirme yasasıdır, bağımsızlık ve özgürlük yasasıdır” diye cilalayıp öyle sunmuştu (Aysu, 2008:16).

Böylece hükümetlerin tarım ve tarımcının aleyhine uyguladığı bu politikalar, kamunun tarımdan çıkarılmasına ve çiftçi-devlet ilişkisinin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Başka bir deyişle çiftçilerin ürettiği ürünü alıp işleyen veya işlemeden satan yerli şirketlerin yerine ulusaşırı tarım ve gıda şirketleri egemen olmaktadır. Dolayısıyla, Aysu(2008)'ya göre, Türkiye tarımının tahribatına neden olan politikanın birinci bölümü bu şekilde tamamlanmış olacaktır.

Aysu (2008:16-17)'ya göre; ikinci bölümde artık ulusaşırı şirketler, dünya ve Türkiye tarımına egemen olmak için çiftçilerin üretimden pazarlamaya sahip oldukları örgütlerini tasfiye etme girişimlerinde bulunacaklardır. Bu dönem ulusaşırı şirketlerin dünyada gıda egemenliğini oluşturmak için giriştikleri ikinci dönem politikalarıdır. Bu politikanın aktörleri de artık değişmektedir. Tarımda ikinci dönem politikalarının yeni baş aktörü AKP hükümetidir. Yerli ve yabancı şirketlerin çiftçiler ile bağının koparılması istenen yer bu kez çiftçilerin sahip oldukları TSKB'dir. Yabancı şirketler adına isteyen ise DB olup uygulayacak olan da AKP hükümetidir. Ancak çiftçi; TSKB elden giderse mesleğini ve ekmeğini kaybedeceğinin farkındadır. Bu durum çiftçilerin kendi çıkarlarını, hükümeti de yerli ve yabancı şirketlerin çıkarını koruma mücadelesinde karşı karşıya getiriyordu.

57. Hükümet (DSP-MHP-ANAP), 16 adet TSKB'yi çiftçilerden koparacak olan 4572 Sayılı Yasayı DB'nin isteğiyle çıkarmıştı. Yasa; yeniden yapılandırma kurullarının oluşturulması, bağlı fabrikaların üç yıl içinde anonim şirketlerine dönüştürülmesi; özelleştirme, planlama, denetim konularında uzman yürütme birimlerinin oluşturulması ve devlet veya diğer kamu tüzel kişilerinden herhangi bir maddi destek sağlanamaz içeriklerine sahipti (Aysu, 2008:17-18).

Aysu (2008)'ya göre Türkiye tarımının tahribatına neden olan üçüncü bölüm de ulusaşırı şirketlerin TBMM'nde çıkarttırdıkları Tohumculuk Yasasıdır. Bu yasayla çiftçinin kendi üretiminden ayırdığı tohumluk elinden alınmış sanayiciye verilmiştir. Böylece tarım şirketlerin eline geçirilmiş, çiftçi çiftlikten çıkarılmıştır. Artık bundan böyle şirketler sömürülerine çiftçinin yanında tüketicileri de ekleyecektir.

1980 yılından bu yana Türkiye tarım ve hayvancılığında aşama aşama ulusaşırı şirketler egemenlik kurma olanağına kavuşturulmuştur. Bu sonuç, yukarıda değinildiği gibi; IMF, DB ve Hükümetlerin işbirliğiyle gerçekleştirilen tarımsal KİT'lerin özelleştirme uygulamalarıyla başarılabilmektedir. Tarım ve hayvancılıktaki üretimin, hangi girdinin ne oranda kullanılacağı ve hangi ürünün üretileceği dahil, elde edilen ürünü işlemenin ve pazarlamanın tüm halkalarına kadar ulusaşırı tarım ve gıda şirketleri egemen kılınmıştır (Aysu,2008:19).

Özelleştirmenin yol ve yöntemini hazırlamak için yabancı danışmanlık şirketlerine çağrı yapıldı. Bu konuda çalışmanın en kapsamlısı, 1985 sonunda hükümete verilen Morgan Guaranty Bank'ın "Özelleştirme Ana Planı"dır. Özelleştirme bu plana bağlı kalınarak yürütülmüştür. Dolayısıyla özelleştirmeye ilişkin ilk hazırlıklar 1983 sonrasında ANAP iktidarıyla başlatılmıştır. KİT'lere ilişkin yasa gücündeki 233 sayılı kararnamenin çıkarılmasıyla özelleştirme yolu açılmıştır (Oral,2006:178). Türkiye'de bugüne değin özelleştirilen tarımsal KİT'ler, satış tarihleri ve satış bedelleri Tablo-6.1'de verilmiştir.

Tablo-6.1. Türkiye'de tarımsal özelleştirmeler

Şirket Adı	Satış Tarihi	Satış Bedeli(\$)
SEK	1993-1998	69.619.759
YEM SANAYİ	1993-1995	21.416.710
EBK	1995-2000	49.693.324
KÖYTEKS	1995-1998	3.731.332
ORÜS	1996-2000	32.301.635
TZDAŞ	1998-2000	15.783.896
TÜGSAŞ	1999	2.204.238

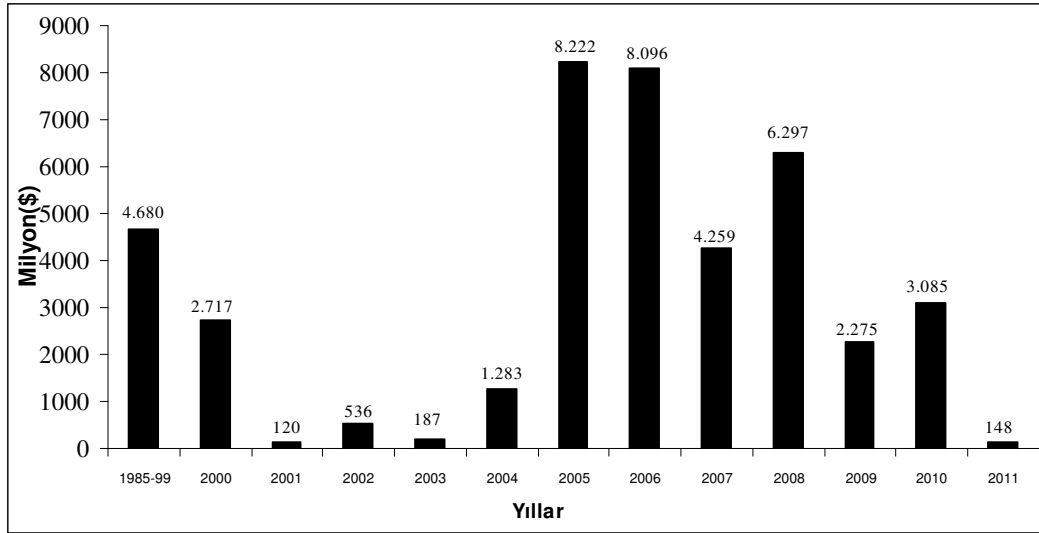
Kaynak: AB Genel Sekreterliği,2001, aktaran: Günaydın,2010:166.

Türkiye'de çeyrek yüzyıla yaklaşan neo-liberal uygulamalar sonrasında, 233 sayılı KHK kapsamında bulunan tarımsal KİT'lerden, iktisadi devlet teşekkülü niteliğinde yalnızca TMO, ÇAYKUR ve TİGEM kalmıştır. TİGEM işletmelerinin 30 yıllığına "kiraya verilmesi" uygulamaları sürdürülmektedir. Kamu iktisadi kuruluşu niteliğinde tarımsal KİT ise bulunmamaktadır. Buna karşılık, 4046 sayılı özelleştirme Kanunu kapsamındaki tarımsal kuruluş sayısı bir hayli fazladır. Bu bağlamda, TŞFAŞ

“özelleştirme kapsamındaki kuruluş” iken, TEKEL, TÜGSAŞ ve İstanbul Gübre Sanayi A.Ş (İGSAŞ) “özelleştirme kapsam ve programındaki kuruluş” niteliğindedir. EBK’nin kalan işletmeleri ise, yeniden piyasa düzenleme görevine döndürülmek üzere, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesine alınmıştır (Günaydın,2010:166).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı(2011)’na göre; özelleştirme uygulamalarının başlatıldığı 1985 yılından 2011 yılına kadar geçen 26 yıllık sürede kapsama alınan kuruluşların yarısından fazlası tamamen özelleştirilmiştir. 1986 yılından itibaren hız kazanan ve tamamı kamuya ait veya kamu iştiraki olan kuruluşlardaki kamu paylarının özelleştirme kapsamına alınması yoluyla yürütülen program çerçevesinde, İdare tarafından bugüne kadar 199 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 188’inde hiç kamu payı kalmamıştır. 1985 yılından 2011’in ilk çeyreğine kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 41,9 milyar \$ düzeyindedir (<http://www.oib.gov.tr>,20 Şubat 2011’de erişildi).

Grafik-6.1.Yıllar itibariye özelleştirme işlemleri

Kaynak:<http://www.oib.gov.tr>

Grafik-6.1 Türkiye’de yıllar itibariyle gerçekleştirilen tüm özelleştirme işlemlerini göstermektedir. Buna göre, özelleştirmenin esas hızlanması 2003 yılından sonra olmuştur. Örneğin, 1985-1999 aralığındaki 15 yıl içinde toplam özelleştirme miktarı 4.680 milyon dolardır. Buna karşılık 2004 ile 2010 yılları arasındaki kısa

dönemde 33.517 milyon \$ özelleştirme yapıldığı görülmektedir. Yalnızca 2005 ve 2006 yıllarında yapılan toplam özelleştirme miktarı 16.318 milyon dolardır.

Apaçık(2010)'a göre; 2002 yılında iktidara gelen AKP hükümetinin stratejik planlarında, orta vadeli programlarında özelleştirme saldırılarının genişleyerek sürdürülmüş olduğu görülmektedir. Özellikle, yukarıda değinildiği gibi, 2004 ile 2010 yılları arasında özelleştirme uygulamaları en üst seviyeye çıkarılmıştır. Ancak Apaçık(2010)'a göre üzerinde durulması gereken konu, tüm bu özelleştirmelerin sadece AKP hükümetlerinin değil 26 yıl boyunca iktidarda olan hükümetlerin tamamı bu uygulamalarının failleri olduğudur. Çünkü özelleştirme programları IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla sürdürülen çok uluslu kapitalizmin yapısal dönüşümlerinin temel birer aracıdır. Bugüne kadar iktidara gelen hükümetler de halktan yana programlar oluşturmak yerine IMF programlarını hayata geçirmişlerdir.

6.2.1. Et ve et ürünleri sanayinde özelleştirme (EBK)

Türkiye'de et sanayinin geçmişi belediye mezbahaları üretimine dayanmaktadır. Et sanayi ilk kez 1936 yılında toplanan sanayi kongresinde ele alınmıştır. 1949 yılında et endüstrisinin durumu ABD'den getirilen uzmanlar tarafından incelenmiş ve hazırlanan raporla et endüstrisinin kurulmasına karar verilmiştir. 1952 yılında Et ve Balık Kurumu kurularak faaliyete geçmiştir. EBK'nın kuruluş amacında Türkiye'de hayvan ıslahı, kasaplık hayvancılığa yön verilmesi, hayvan ve et ürünlerinin iç ve dış ticareti, kasaplık hayvan üretimi, hayvancılık kredileri, et teknolojisinin geliştirilip yönlendirilmesi ve teşviki gibi konular bulunmaktadır (Gökçen, 1992:43-44).

EBK Genel Müdürlüğü(2011)'ne göre; Türkiye hayvancılığı ve ülke ekonomisi açısından önemli görevler üstlenen EBK, zaman içerisinde, bütün KİT'lerde olduğu gibi yanlış ve siyasi yatırımlar, atıl kapasiteler, yanlış istihdam politikaları ve günlük siyasi kararlar nedeniyle zarar eder konuma gelmiş ve KİT'lerin özelleştirme programı çerçevesinde Bakanlar Kurulunun 20.05.1992 tarih ve 3088 sayılı kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır. 22.01.1993 tarih ve 93/2 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile adı değiştirilerek "Et ve Balık Ürünleri A.Ş." haline dönüştürülmüştür. 1990'li yıllara

kadar 37 iş yeri ile faaliyetini sürdüren EBK'nın bu güne kadar toplam 18 işletmesinin satışı yapılmış, 5 adedi de bedelsiz olarak resmi Kurumlara devredilmiş, 3 adeti ise kapatılmıştır (<http://www.ebk.gov.tr>, 25 Şubat 2011'de erişildi).

Kurum açtığı kombinaların yanı sıra kısmen de olsa ülke hayvancılığına yön vermiş, pazar payının düşük olmasına karşın et fiyatlarının oluşumuna psikolojik etkiye bulunmuştur. 1990'ların başında et mamulleri sanayinde kurulu kapasitenin %28'i EBK'ya, %8'i özel sektöre ve %64'ü belediyelere aitti. Toplam üretimden EBK %16, özel sektör %13, belediyeler ise %71 pay almaktaydı. EBK'nın kapasite kullanım oranı büyükbaşta %13, küçükbaşta %8, kanatlıda %55 düzeyindeydi.

Kurumun özelleştirme öncesinde ise 29 et kombinası, 2 tavuk kombinası, bir balık mamulleri fabrikası, bir taşımacılık işletmesi ve bir adet de soğutma deposu bulunmaktaydı. Günlük kesim kapasitesi ise tek vardiya 8 saat olarak 9.7 bin büyükbaş, 59 bin küçükbaş kesim miktarından hareketle yıllık kesim kapasitesi de et olarak yaklaşık 330 bin tona ulaşmıştı (Tanrıvermiş vd., 2000, aktaran: Oral, 2006:238).

EBK'nın kırmızı et üretimine başladığı 1953 yılında Türkiye genelinde kesimi yapılan büyükbaş hayvan ortalama karkas ağırlığı 76 kg iken, bu rakam EBK'da 104 kg'ın üzerindeydi. Aynı rakamlar Türkiye genelinde, 1960, 1980 ve 1990 yıllarında sırasıyla 72 kg, 62 kg ve 119 kg iken, EBK'da sırasıyla; 133, 153 ve 174 kg idi. Yine 1960, 1980 ve 1990 yıllarında Türkiye genelinde kesimi yapılan büyükbaş hayvan sayısı sırasıyla 1.027, 1.917 ve 2.857 milyon iken bu rakamlar EBK'da sırasıyla 63, 244 ve 251 bin civarındaydı (www.ebk.gov.tr, 15 Mart 2010'da erişildi).

Görüldüğü gibi EBK'nın üretime başlamasıyla birlikte kurumun büyükbaş hayvan sayıları, ortalama karkas ağırlıkları ve kırmızı et üretim miktarı 1990'lı yıllara kadar büyük bir artış göstermiştir. Türkiye genelinde ise bu artış istikrarlı olamamıştır. Özellikle büyükbaş hayvan ortalama karkas ağırlıkları Türkiye genelinde ancak 1984 yılında 100 kg'ın üzerine çıkarılabilmektedir. Ancak kurumun ÖİB'ye devredildiği 1992 yılından sonra hem kırmızı et üretiminde hem de kesimi yapılan büyükbaş hayvan sayısında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Örneğin; 2007 ve 2008 yıllarında EBK'nın

kırmızı et üretim miktarı sırasıyla 7.196 ton ve 6.020 tona kadar inmiştir (www.ebk.gov.tr, 15 Mart 2010’da erişildi).

EBK’de kombina sayısının artmasına koştur olarak kasaplık hayvancılık ve et teknolojisinde gerekli ilerlemeler sağlanamamıştır. Yanlış yatırım politikaları sonucu kimi EBK kombinaları kuruluşlarından başlayarak yılın çoğu zamanı boş kalmış; bu kuruluş, belirli dönemlerde bir kısım canlı hayvan olarak kesen ve pazarlayan, zaman zaman bir miktar ihracat gerçekleştiren bir duruma gelmiştir. Sonuçta; bağımsız çalışamayan ve bir pazarlama politikası belirleyemeyen kurumun, ekonominin kara deliklerinden biri haline geldiği belirtilmiştir (TZOB, 1999, aktaran: Oral, 2006:238).

Öz Gıda-İş (1993)’e göre bilinçli olarak finansman sıkıntıları içine düşürülen EBK verimlilik ve teknolojik olarak özel kesimin gerisinde kalmıştır. Kurum, 1987’ye yani özelleştirmenin yoğun olarak gündeme geldiği yıllara değin sürekli kar etmiş, ancak 1987’de 9 milyar TL ile zarar etmeye başlamıştır. 1991’de zarar 55 milyara, 1992 yılında ise 186 milyar TL’ye yükselmiştir. Aynı yıl kurumun faiz gideri 754 milyar TL’dir. Yani kurum sadece 1992 yılında kendi zararının 4 katı kadar faiz ödemiştir (Oral, 2006:238).

Yıldırım(2008)’a göre de, özelleştirilecek kurumlar 1987 öncesi kar eden haliyle, sahip oldukları varlıklarıyla, potansiyeliyle, pazarıyla özelleştirilmedi. Önce değerini düşürerek, içini boşaltarak, ondan sonra özelleştirilecek duruma getirildi. Örneğin, et ve canlı hayvan ithalatına izin verilerek SEK ve EBK’nın hem piyasadaki etkinliği azaltıldı, hem Türkiye serbest piyasaya açıldığı için bu alanda yerli sermaye ve yabancılara tam bir yatırım ortamı hazırlandı. Yatırım yapılmazken, yüksek faizlerle borçlandırıp ve büyük zararlar ediyor diye, çözüm olarak da “Bunları özelleştirelim, çünkü devlet bu zararları karşılayamayacak” denildi (Yıldırım, 2008:68-74).

Sarp’ın Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi (KİGEM) bünyesinde yaptığı bir çalışmada, 1995’te özelleştirilen 11 kombinanın 2,6 milyon m² arazi üzerinde kurulu bulundukları ve özelleştirilme bedelinin 7,7 milyon dolar olduğu belirtilmektedir. Yani bu kombinaların arsası 3 dolar/m²’ye satılmıştır. Öte yandan 7,7 milyon dolara satılan

kombinaların kıdem ve ihbar tazminatları 5,2 milyon dolar tutmuştur. Bu nedenle devletin kasasına giren para ancak 2,5 milyon dolar kadar olabilmiştir. Bir başka deyişle bu kombinaların özelleştirilmesinden devletin kasasına yaklaşık 1 dolar/m² para girmiştir (Oral, 2006:240).

Yine Sarp, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) araştırma Komisyonu Raporuna dayanarak, özelleştirilen 11 EBK kombinasından 9’unda üretimin yapılmadığını belirtmiştir. Özelleştirilme öncesi 1994 yılı sonu itibariyle 14 bin ton/yıl olan toplam et üretimi özelleştirme sonrası 1996 yılı sonu itibariyle toplam 3 bin tona düşmüştür. Ancak Öz Gıda-İş Sendikasının saptamalarına göre, yıllık üretim gerçekte 33.500 tondan 1.339 tona düşmüştür. 11 kombinada özelleştirmeden önce toplam 867 olan işçi sayısı %79 oranında azalma ile 181’e düşmüştür (Oral, 2006:240)

Dolayısıyla hayvancılığı, et üretimini teşvik etmek amacıyla kurulan ve büyük arsaları bulunan kombinalar özelleştirilirken verimsizlik teşvik edilmiş, satılan işletmelerin borç ve yükümlülükleri EBK’ye kalmış, üstelik satılan kombinalar “rant beklentisi” nedeniyle arsaya dönüştürülmüş, arazi alıcıları tarafından rant aracı olarak kullanılmıştır. EBK tesisleri özelleştirmede ön sıralara konulup haraç mezat satışa çıkarılınca tesisleri vurguncular tarafından kapışılmış, “işletmek için alıyoruz” diyenler kombinaların kapılarına kilit vurup arsalarını değerlendirmişlerdir. EBK kombinalarının nasıl “vurgun aracı” olduğu konusunda Ankara kombinası arsasının satışı ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) EBK Ankara kombinasını 1995 yılında satışa çıkardı. Kombinanın en çekici yanı Ankara’nın Yenimahalle semtine yakın 100 dönümlük arsasıydı. Bu nedenle ÖİB “kombinanın arsa vurguncuları yerine işletecek bir grubun eline geçmesi arayışında”ydı. Ankaralı bir grup işadamı “Biz kooperatif kurup, kombinayı işleteceğiz, biz bu işin esnafıyız” diye ortaya çıktı. ÖİB de EBK kombinası ile 100 dekar arsasını Gimat adlı bu kooperatife 29,2 milyon dolara sattı. Satış gerçekleşir gerçekleşmez kooperatifi dağıtan işadamları anonim şirket kurdular. Kombina arsasının yarısını yıllık 10,5 milyon dolardan 12 yıllığına Koç Holding bünyesindeki Migros’a kiraladılar. Migros da bu arsaya “Ankara’nın ve Balkanlar’ın en

büyük alışveriş merkezi”ni kurdu. Alışveriş merkezindeki 100 işyerinden 70’ini EBK kombinasını işleteceklerini söyleyen “ileri görüşlü işadamları”na verdi. Onlar da bu işyerlerini yıllık 15 milyon dolardan kiraladı. Aynı girişimci işadamları arsanın kalan yarısını da bir Alman şirketine 100 milyon dolara devrettiler (Oral, 2006:240-241).

Öz Gıda-İş(1999)’in belirttiği üzere; ÖİB, EBK’nın özelleştirilmesinden önce sözleşmeye konulacak hükümlerle üretim ve istihdamın sürekli güvence altına alınacağını öne sürmüştür. Satış sözleşmesine göre, işletmelerin faaliyetleri en az 3 yıl süreyle devam ettirilecek, bu süre içinde işletme üçüncü şahıslara satılmayacak, kiralanmayacak ya da devredilmeyecektir. Bu yükümlülüğe uymayan alıcı, her yıl için toplam satış bedelinin %10’u oranında ceza ödeyecekti. Ancak bu hükümlerin üretim ve istihdamın sürmesini sağlayamadığı TBMM Özelleştirme Araştırma Komisyonu raporunda açıkça belirtilmiştir. Rapora göre; EBK işletmelerinin “üç yıl üretim” koşuluyla satıldığı, ancak “üretim” tanımlanmadığı için, tek bir baş hayvan kesiminin de üretim sayıldığı; yaptırım da sadece satış tutarının %10’u para cezası sayıldığı için, bir anlamda üretimsizliğin teşvik edildiği ortaya çıkmıştır (Oral, 2006:241).

ÖİB bu açıklar nedeniyle aldığı eleştiriler üzerine 1999 yılında ihaleye çıkardığı Eskişehir, Kayseri, Gaziantep, Burdur ve Sivas kombinaları ile Fatsa Balık Mamulleri İşletmesi’nin ihale koşulları belgesinde üretimi, “kombinanın tanıtım dokümanında belirtilen son üç yılın fiili üretim miktarları ortalamasının %50’si oranında üretim” olarak belirlemiştir. Bu yükümlülüğe uymayan alıcıya getirilen yaptırım, satış tutarının ilk yıl %10’u, ikinci yıl %15’i üçüncü yıl %20’si oranında para cezası olarak saptanmıştır. ÖİB, görünürde bu kez “üretim”i de “tanımlamış” durumdaydı. Dolayısıyla üretime son verme yaptırımının para cezası yerine sözleşmenin feshini içermeyen koşullar söz konusuydu. Bunun sonucunda EBK işletmeleri yine çalıştırılmayacak, yine istihdam alanı yaratılmayacak ve alıcılar tarafından üçüncü yıl sonunda yine arsa olarak değerlendirilecekti (Oral, 2006:241).

Öz Gıda-İş’e göre; 1999 yılında satışa çıkarılan 6 kombinanın toplam alanı 714 bin m² dolayındaydı. Her birine kapalı alanların üç katı kadar alan bırakıldığında bile 400 bin m²’den fazla imara açılacak alan kalmaktaydı. Bu arsaların büyük

bölümünün yıllar içinde kentsel yerleşim alanı içinde kalacakları düşünüldüğünde, değerlerinin çok büyük rakamlara ulaşacağı ve bu yolla EBK'ya büyük gelirler sağlayabileceği rahatlıkla hesap edilebilecek bir durumdur. Oysa açıkça görülmektedir ki özelleştirme nedeni, işletme değeri değil, arsadan elde edilecek rantıdır (Oral, 2006:241)

Oral (2006)'ın belirttiği üzere; yukarıda belirtilen altı kombinadan dördünün (Eskişehir, Gaziantep, Burdur ve Sivas kombinaları) özelleştirme işlemleri 2000 yılı içinde tamamlanmıştır. Öte yandan Yüksekova Kombinası Ağustos 1997, Trabzon Balık Mamulleri Fabrikası Temmuz 1999, Fatsa Balık Mamulleri İşletmesi Şubat 2001, Haydarpaşa Et İşletmesi ve Zeytinburnu Et Kombinası 2003 tarihlerinde kapatılmıştır.

Özelleştirme taraftarlarına göre; “Devlet kasaplık yapmaz”dı (Yıldırım, 2008:68-74). Örneğin; 1980'lerin sonlarına doğru hantal devleti, her şeye burnunu sokan, her alana el atan devleti anlatmak için kullanılan en çarpıcı soru şuydu: “Kıyma satan devlet olur mu?”, ya da “Devlet pirzola satar mı?” Nihayet, 1990'ların başında büyük bir kampanya başlatıldı. Kampanyaya liberal kesimin savunucuları öncülük etti. Kurum özelleştirme kapsamına alındı, birçok mağazası satıldı. Bazıları kapatıldı. Ancak 2005 yılında elde kalan 8 et satış mağazası ile 8 kombinası özelleştirme kapsamından çıkarıldı. Yani yeniden devletleştirildi (Tezkan, 2010, <http://www.milliyet.com.tr>, 25 Şubat 2011'de erişildi). Daha önce “devlet kasaplık yapmaz” diyen zihniyet sonra tekrar “biz yanılmışız, devlet kasaplık yapar” dedi ve AKP döneminde Et Balık Kurumu tekrar Tarım Bakanlığı(TKB)'na verildi (Yıldırım, 2008:68-74).

Değinildiği üzere; 1992 yılında kapsama alınan EBK kombinalarının büyük bir kısmı tesis ve varlık satışı yöntemiyle özelleştirilmiş, ancak Özelleştirme Yüksek Kurulu(ÖYK)'nun 26 Ağustos 2005 tarihli kararıyla özelleştirme kapsamından çıkarılmıştır (Oral,2006:242). Özelleştirme kapsamından çıkarılanlar; Adana, Ağrı, Bingöl, Diyarbakır, Erzurum, Sakarya, Van et kombinaları ve Sincan Et Sanayi İşletmesi Tavuk kombinasıdır. Yani 2011 yılı itibariyle TKB Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan kombina sayısı toplam 8 adettir (EBK Genel Müdürlüğü, <http://www.ebk.gov.tr>, 25 Şubat 2011'de erişildi).

EBK'nın kimi kombinalarının özelleştirilmesinden, kimilerini kapatılmasından ya da fiilen çalışamaz duruma getirilmesinden sonra tüketilen etlerin büyük bölümü kaçak kesimlerden elde edilir duruma gelmiştir. Örneğin DİE ve Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü verilerine göre, 2004 yılı itibariyle tüketilen toplam 727 bin ton kırmızı etin 447 bin tonu, yani %61,5'i mezbaha ve kombinalarda üretilmiştir. 1995 yılında kontrollü kesimler sonucu elde edilen etin %46,6'sı Ankara kombinasyonundan çıkmışken, bu kombinasyonun kapatılmasından sonra tüketilen kırmızı etlerin %48'i kaçak kesimlerden elde edilmeye başlanmıştır. Ankara Veteriner Odası'nın yaptığı çalışmalara göre; bu oran %75'e varmakta, tüm Türkiye'de olduğu gibi, başkent halkı da sağlıklı ve kaçak et yemektedir (Oral, 2006:242).

Hayvancılık sektörünün yıkımına yol açan tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi EBK ile sınırlı olmayıp, tarımsal üretim açısından birbirinden ayrı tutulamayan YEMSAN, SEK ve TİGEM'le devam ettirilmiştir.

6.2.2 Karma yem sanayinde özelleştirme

Ülkelerin hayvancılığının gelişmesi ya da et, süt, yumurta gibi hayvansal ürünlerin üretiminin arttırılması için, yüksek verimli ırkların kullanılmasının yanı sıra, hayvanların besin maddeleri gereksinimlerini yeterli ve dengeli bir şekilde karşılayacak yemlerle beslenmeleri gerekmektedir. Hayvanlarda yetersiz ve dengesiz beslenmeye bağlı sağlık sorunlarının önlenmesi, daha fazla ve daha nitelikli hayvansal ürünler elde edilmesi için hayvan beslemede yeterli düzeyde karma yemlerin kullanımı büyük önem taşımaktadır (Karabulut vd.2000, aktaran: Oral, 2006:228). Türkiye'deki toplam yem tüketiminin %78'i kaba yemlerden, %22'si de karma yemlerden karşılanmaktadır. Dolayısıyla hayvancılığın gelişmesi ve üretiminin arttırılması karma yem sanayinin yeterli olmasıyla yakından ilgilidir (Oral, 2006).

Türkiye'de karma yem üretimi ancak 1950'li yıllarda gündeme gelmiştir. 26 Kasım 1956 tarihinde "Ülke hayvancılığının kalkınması, gelişmesi ve veriminin çoğaltılması için gerekli olan tam veya tamamlayıcı nitelikte hazır yem üretmek üzere var olan yem çeşitlerini ve kaynaklarını işleyip, bu maddelerin tedarik, imal ve ticaretini

yapmak ve amaca uygun olarak her türlü tarımsal, ticari ve sınai girişimlerde bulunmak” amacıyla Yem Sanayi Türk A.Ş (YEMSAN) kurulmuştur. Kurum karma yemi hayvan yetiştiricilerine benimsetmeye çalışırken özel sektörün de bu alana girmesini sağlamak amacıyla özel sermaye ile işbirliği ve ortaklık yoluna gitmiştir. Böylece 1964’ten başlayarak özel sektör de yem fabrikası kurmaya başlamıştır. Aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yem fabrikalarının açılması ile sektörün ülke genelinde yayılması sağlanmıştır (Oral, 2006:229). Ancak Günaydın(2005)’a göre; YEMSAN fabrikalarının yarısının Batı, diğer yarısının Doğu Anadolu’da olmasına karşın, özel sektöre ait 233 fabrikanın %89’u Batı Anadolu’da kuruludur. Bu durum, özel sektörün “bölgeler arasındaki dengesizliklerin/eşitsizliklerin giderilmesi” gibi bir kaygısının olmadığına dair somut bir göstergedir. Oysa YEMSAN, sanayinin yurt düzeyine yayılması yönünde önemli bir görev yapmış, 1958-1970 yılları arasında üretimden dağıtımına tüm süreci kontrol etmiştir. 1970’li yıllardan sonra özel sektörün ağırlık kazanması üzerine YEMSAN’da üretim ve ticaretin denetimi işlevi ön plana çıkmış, 1958’de %100 ve 1970’te %31 olan pazar payı, 1990’da %12’ye düşmüştür (Oral, 2006:229).

Koçak’a göre; YEMSAN 1989 yılına kadar zarar etmemiş, bu yıldan sonra bilinçli olarak zarar ettirilmek istenmiştir. Örneğin 1992’de zararı 55 milyar, ödediği faiz miktarı ise 75 milyar liradır. Eğer faiz yükü olmasaydı kuruluş zarar etmeyecekti (Oral, 2006:229).

1990’da 26 fabrikaya 522 bin ton/yıl kapasiteye ve %12 pazar payına sahip olan YEMSAN, önce ortak olduğu fabrikalardaki paylarını özel sektöre devretmiş, daha sonra da 20 Mayıs 1992 tarih ve 3058 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır. Böylece kuruluşa ait 26 fabrika, 7 katılım payı ve üç arsası için Aralık 1992’de en düşük bedel üzerinden teklif isteme yöntemiyle ihale açılmış ve bu ihale sonucunda bir fabrika ve üç katılım payı satılmıştır. Bu süreç 1993 yılında 13, 1995 yılında da 5 fabrikanın satışıyla sürdürülmüştür. Kuruma ait işletmelerin özelleştirme öncesi kapasite kullanım oranı %56,9 iken özelleştirme sonrası bu oran %40,2’ye gerilemiştir. Özelleştirilen 24 işletmenin 6’sının etkinliğine son verilmiştir. Bu işletmeler ya atıl durumda kalmış ya da yem üretimi dışındaki amaçlar için

kullanılmıştır (Tanrıvermiş vd.2000, aktaran: Oral, 2006:230).

Oral (2006)'ın belirttiği üzere; YEMSAN, 1980 öncesinde yem fiyatlarının belirlenmesinde etkin rol üstlenmişken 1980 sonrasında yem fiyatlarının serbest bırakılmasıyla bu alandaki etkinliğini yitirmeye başlamıştır. 1996 yılından itibaren 35 yılı aşkın süreyle gelişmesine katkıda bulunduğu sektörden çekilmesi üzerine, karma yemin tümü özel sektör tarafından üretilmeye başlanmıştır. Böylece yem fiyatları üzerindeki kamu denetimi de tümüyle kalkmıştır.

YEMSAN'ın sektörden çekilmesini izleyen yıllarda süt ve et üreticilerinin eline geçen fiyatlarla süt ve besi yem fiyatları karşılaştırıldığında; yem fiyatlarının ürün fiyatlarına göre çok yüksek olduğu görülmektedir. Öte taraftan Türkiye'de karma yem fiyatları gelişmiş ülkelerdeki karma yem fiyatlarından yaklaşık iki kat daha yüksektir. Bu durum, hayvansal üretimdeki maliyeti yükselttiği gibi, üreticilerin gelişmiş ülke üreticileri ile rekabet şansını da ortadan kaldırmaktadır (Oral, 2006:230). Özellikle 2007 yılında yem fiyatlarında yaşanan önemli artışlar nedeniyle et üreticilerinin ciddi maliyet baskısıyla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Örneğin; 2007 yılında; küspe %70,7, yemlik arpa %50,6, besi yemi %41,2, yemlik buğday %31,9 ve kepek %25 oranında artmışken sığır eti karkas fiyatları sadece %3,3 artış göstermiştir (TZOB, 2008:13-14, www.tzob.org.tr, 27 Mart 2011'de erişildi).

TZOB(2008)'ye göre; yem fiyatlarındaki yüksek artışlar ve et fiyatlarındaki istikrarsızlık üreticinin alım gücünü zayıflatmakta, ileriye yönelik üretim planlaması yapmasını engellemektedir. Et üretiminde girdi bazında herhangi bir desteğin olmaması, ürün bazındaki desteklerin ise sadece belli bölgede belli sayıdaki üreticiyle sınırlı olması da üretimi olumsuz etkileyen bir diğer önemli nokta olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla eğer girdi fiyatları sürekli yükselmeye devam ederse ve üreticilere bölgesel düzeyde değil de tüm ülkeyi kapsayacak şekilde et teşvik primi gibi destekler verilmezse, üreticilerin bu maliyet baskısına uzun süre dayanması mümkün görünmemektedir. Çünkü yıllık yem fiyat artışlarının et fiyatlarından daha fazla arttığı üreticinin alım gücünün azaldığı görülmektedir. Yem fiyatları et fiyatlarına göre; 2001 yılında 1,8 kat, 2004 yılında 3,9 kat, 2007 yılında ise rekor seviyeye ulaşarak 12,5 kat

daha fazla artmıştır (www.tzob.org.tr, 27 Mart 2011’de erişildi).

Sonuç olarak, piyasa fiyatlarının denge unsuru olabilecek nitelikteki çeşitli kamu kuruluşları, bu işlevi üstlenecek yapılar oluşturulmadan yok edilmiştir. Hayvan ve hayvansal ürün piyasası, yetiştirici ve tüketici aleyhine işleyen bir niteliğe bürünmüştür. Meraların besleme kapasitesinin yetersizliği, yem bitkileri üretiminin sınırlılığı ve yoğun yem ana bileşenlerinin yetersiz üretimi nedeniyle kaba ve yoğun yem üretiminin ya yetersiz ya da dışa bağımlı olması, yem/ürün paritesinin hayvan yetiştiricisi aleyhine oluşmasına neden olmuştur (Yıldırım ve Tayyar, 2006:85).

6.2.3. Süt Endüstri Kurumu’nun özelleştirilmesi(SEK)

I. Beş yıllık plan döneminde, 1963 yılında süt sanayinin gelişmesini sağlamak, özel sektöre öncülük ve önderlik etmek amacıyla Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK) kurulmuştur. V. Plan dönemi başında SEK’e ait fabrikaların sayısı toplam 40’a toplam kapasiteleri ise 330.900 ton/yıla ulaşmıştır. Kurum yurt genelinde yayılmış çok sayıda modern fabrikasını faaliyete geçirerek kuruluş amacına uygun çalışmalarının yanında; işletmelerinde yürüttüğü alım ve üretim faaliyetleriyle, bir taraftan süt üreticilerinin ürünlerine devamlı ve güvenilir bir pazar oluşturmuştur. Diğer taraftan modern tesislerinde en son teknolojilerle ürettiği süt ürünlerini uygun fiyatlarla tüketiciye ulaştırmak suretiyle üretici ve tüketicilere olumlu katkılarda bulunmuştur (Gökçen, 1992:54).

SEK’in 1982’ye kadar açtığı fabrika sayısı 38’e ulaşmıştır. Bu fabrikalarda süt, peynir, tereyağı vb. süt ürünleri işleniyordu. 1981 yılında çocuk maması üretimine de başlayan kurumun yıllık süt işleme kapasitesi 300 bin tona çıkmıştır. Kapasite kullanım oranı %60’ın üzerine çıkmıştır. Yılda üreticiden 200 bin tona yakın süt toplamakta, 5,3 bin ton peynir, 86 bin ton içme sütü ve 40 bin ton yoğurt üreterek göreceli olarak düşük fiyatlarla tüketiciye satmaktaydı. SEK’in ayrıca süt, yem ve şeker sanayinde etkinlik gösteren çeşitli kuruluşlarda katılımı bulunuyordu. Ayrıca SEK, özel sektör ile görece rekabet edebiliyor ve özel sektörün süt alanındaki tekelleşmesini zayıflatabiliyordu. 1990’larda süt işleme sanayinde kurulu kapasitenin %27,4’ü SEK’e, %56,6’sı özel

sektöre ve %16,2'si de kooperatiflere aitti (Oral, 2006:231).

SEK'in 1990'lı yıllarda üretim, satış miktar ve değerlerinde önemli artışlar meydana gelmiştir. Kurumun 1984 yılında 11.2 milyar TL olan satış hasılatı 1989 yılında 135,6 milyar TL'ye, 1990 yılında ise 258,8 milyar TL'ye yükselmiştir. Kurum böylece ürün kalitesini sürekli yükseltmiş ve ürünlerin sağlıklı ve çağdaş ambalajlarla tüketiciye sunulması çalışmalarına hız vermiştir. Bunun yanında ürün çeşitlendirmesine büyük önem vermiş, 1984 yılında 17 olan ürün sayısı 1992 yılı itibariyle, yani özelleştirilmesinden bir yıl önce, 37'ye ulaşmıştır (Gökçen, 1992).

Ancak Öz Gıda-İş'e göre; SEK'in 30 milyar lira olan kuruluş sermayesinin yarısı 1992 yılına dek verilmemiş, kurum özel bankalardan kredi kullanmaya zorlanmıştır. Böylece çok yüksek faizlerle kredi kullanmak zorunda kalan kurum zarara sürüklenirken, elde ettiği tüm kâr da özel bankalara aktarılmıştır. Örneğin kurumun 1991 yılı zararı 26,6 milyar, faiz gideri 39,2 milyar liraydı. 1992 yılında ise zararı 125,4 milyara, faiz gideri 118 milyara yükselmiştir. Sonuçta kurumun zararları faiz yükü nedeniyle artmıştır. SEK, borcu sıfırlandığında kâr edebilecek bir kuruluştur (Oral, 2006:231).

Oral(2006), SEK'in işletme ve arsaları Aralık 1992'de blok satış yoluyla ihaleye çıkarıldığını belirtir. Ancak kuruma ait tesislerin büyük çoğunluğu 1995 yılında özelleştirilmiştir. Özelleştirilen bu tesislerin 19'unun satın alanlarca kapatılması üzerine bir bölümü yeniden devlete döndü. Çünkü SEK işletmeleri, çoğu zaman işletmek değil, hem bunların kurulduğu arazilerde artmış olan toprak rantına el koymak, hem bu alanda kamu üretimini tümüyle yok etmek amacıyla satın alınmışlardı.

Bu şekilde SEK işletmelerinin haraç mezat özel sektörün eline geçmesiyle birlikte, süt piyasasında rekabet de ortadan kalktı. Süt fiyatları piyasaya egemen olan 5-6 şirketten oluşan kartel tarafından belirlenir hale geldi. Hammadde sağlayan üreticiler ise bu tekellerin insafına terk edildi. Süt üreticiden daha düşük fiyata alınıp, tüketiciye daha yüksek fiyattan satılmaya başlandı. SEK'in özelleştirilmesinden sonra piyasada bol kazanç sağlayan holdingler de süt sanayine girdiler. Tekfen Holding'e bağlı Mis Süt

SEK'in 4 işletmesini 1995'te satın aldı. Aynı yıl şirketin %25 hissesini dünyanın en büyük gıda tekeli olan Nestle satın aldı. Nestle ortaklık payını 1996'da %34'e, 1998'de %60'a çıkardı. Haziran 2000'de ise Tekfen, Mis Süt'teki hisselerinin tamamını Nestle'ye devretti. Yine Temmuz 1995'te yapılan özelleştirme kapsamında Sek'in Çankırı işletmesi Aytaç Dış Ticaret AŞ, Çan İşletmesi ise Tikveşli AŞ'ye satıldı. Doğan Vardarlı'ya ait Tikveşli markasını, Haziran 1998'de Sabancı-Danone ortaklığı olan Danones'a satın aldı. Bu şirket Eylül 1999'da Ankara'da faaliyet gösteren Birtat markasını da satın alarak tekelleşme yolunda bir adım daha attı. Dolayısıyla, yerli-yabancı ortaklığı ile kurulan süt işleme şirketlerinin birçoğu son yıllarda hızla ÇUŞ'un eline geçti. Diğer tarımsal KİT'lerde olduğu gibi, SEK'te de özelleştirme ve yabancılaştırılmanın tipik bir örneği yaşandı.

Sonuçlar, SEK'in özelleştirilmesinin üretici ve tüketiciye değil, yalnızca yerli ve yabancı şirketlere yaradığını göstermektedir. Üreticiler, fiyat artışı bir yana sütü yok pahasına elinden çıkarma kaygısına düştü. 1995-1999 yılları arasında pastörize süt fiyatları 10 kat artarken, üreticiye verilen fiyat süt maliyetini bile karşılamaktan uzak kaldı. Piyasaya egemen 5-6 şirketten oluşan kartel ise sütü üreticiye ödediğinden 5,5-6 katı fiyatla tüketiciye satmaktadır.

Diğer taraftan dolar bazında çiğ süt fiyatları gerilerken, süt hayvancılığının önemli girdilerinden olan karma yem fiyatları denetimsiz bir biçimde artmaya devam etti. Örneğin, 1990'da üretici 1 kg süt satarak 1,9 kg yem alabilirken; 1995'te 1,5, 2004 yılında ise ancak 1 kg yem alabilmiştir (Oral, 2006:235).

Sonuç olarak; SEK işletmelerinin özelleştirilmesiyle, Türkiye'de süt piyasası yerli-yabancı sermaye işbirliği ile kurulan şirketlerin eline geçmiştir. Ancak son yıllarda bu piyasa hızla ÇUŞ'un eline geçmiştir. Örneğin Günaydın'ın belirttiği üzere; 2000 yılı itibarıyla endüstriyel süt ve süt ürünleri pazarının yaklaşık üçte birini(%29) Pınar Süt kontrol etmektedir. Onu sırasıyla Mis(%19), Ülker(%13), Süttaş (%10) ve SEK(%9) şeklinde izlemektedir. Görüldüğü gibi Türkiye'de milyonlarca süt üretici ve tüketicisinin yazgısı artık bir avuç şirket tarafından belirlenmektedir (Oral, 2006).

6.2.4. Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün tasfiyesi

1950 yılında kurulan Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü (DÜÇ) 1983 yılında hara ve inekhanelerin birleştirilmesiyle Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) kurulmuştur. Kurum, 1984'te yürürlüğe giren ana statüsüne göre çeşitli görevler üstlenmiştir. Belirlenen temel görevler; Türkiye'nin bitkisel ve hayvansal üretimini arttırmak, çeşitlendirmek ve ürün kalitesini iyileştirmek için yetiştirdiği damızlık hayvan, tohum, fidan, fide ve benzerlerini yetiştiricilere ulaştırmaktır. Bunun yanında bitkisel ve hayvansal üretim, yetiştirme ve ıslah konularında araştırmalar yapmak, çevre çiftçilere tarımsal teknoloji ve girdi kullanımına öncülük ve öğreticilik yapmak da TİGEM'in görevleri arasındadır (Tarım-İş,1997,aktaran: Oral, 2006:214).

Tarım-İş'e göre TİGEM, gen kaynaklarının, korunması açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Özellikle Türkiye'de soyları giderek tükenmekte olan Ankara Keçisi, Güney Anadolu Kırmızısı ve Doğu Anadolu Kırmızısı sığır ırkları gibi uyum yetenekleri oldukça üstün olan yerli hayvan ırkları, zengin birer gen kaynağı olarak hayvan ıslahında kullanılmak üzere TİGEM işletmelerinde korunmaktadır (Oral, 2006:215).

2006 yılı itibariyle, TİGEM'in biri merkez imalat ve ikmal işletmesi olmak üzere 377 bin hektarlık 38 işletmesinde 16 bin büyükbaş ve 100 bin dolayında küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Toplam arazi içerisinde tarıma elverişli arazi miktarı %83 olan TİGEM işletmelerinde, yatırım noktasında karşılaşılan sıkıntılar nedeniyle bu olanaktan yeterince yararlanılmamakta ve işletmelerin önemli bir bölümünde kuru tarım sistemi uygulanmaktadır. Damızlık hayvan kapasitesinin 5-10 katı arttırılma olanağı varken yine bu kısıtlardan dolayı sulanan alanların ortaya koyduğu kaba yem üretimi ölçüsünde hayvan varlığı ile çalışılmaktadır (Oral, 2006:215).

TİGEM'in 1985-95 dönemine ilişkin bilançoları değerlendirildiğinde; 1989 yılına kadar kar ettiği, 1990-94 döneminde ise giderek artan oranlarda zarar ettiği görülmektedir. Bu süreçle birlikte, toplam kaynaklar içerisinde öz kaynağının göreceli olarak azaldığı, özellikle 1992-93 yıllarında kaynak toplamı içerisinde uzun vadeli borç

oranının sırasıyla %80 ve %77'lere ulaştığı görülmektedir. Kuruma yeterli öz sermayenin verilmemesi, öz sermaye zararını büyüten başlıca etken olmuştur. Öte yandan kurumun sermaye verimliliği 1985-95 döneminde giderek artmış ve 1995 yılında %93,5 oranına ulaşmıştır. 1987-95 döneminde sabit fiyatlarla hesaplanan işgücü verimliliği sürekli artmış, 1987'de 3,6 milyon TL/kişi olan verimlilik, 1995'te 9,3 milyon TL/kişiye yükselmiştir. TİGEM'de hem emek hem de sermaye verimliliği incelenen dönemde son derece iyi bir gelişme göstermiştir. 1987'den 1995'e sabit fiyatlarla net katma değer %88,4 oranında artmış, aynı dönemde işgücü ise %25,7 oranında düşmüştür. Sonuçta bir anlamda daha az işgücü ile daha çok katma değer sağlanmıştır. Karlılık düşüp ve negatif bir değer alırken, emek ve sermaye finansal analiz tabloları verimliliğinin her zaman paralel gitmediğini ve farklı dinamiklerden ileri geldiğini, ayrıca, özel sektör mantığı ile hareket edilemeyeceğini göstermektedir (Tarım-İş, 1997, aktaran: Oral, 2006:215).

Geçmişten devraldığı görev doğrultusunda Türkiye'nin bitkisel ve hayvansal üretim materyali gereksinimini karşılamaya yönelik olarak çalışan TİGEM, 1984 yılından itibaren ülkeye egemen olan rant ekonomisinin sarmalına itilmiştir. Özellikle yurtiçi ve yurtdışı bankalara borçlandırılarak sermaye yapısı bozulmuş, bütçeden aldıkları pay giderek azaltılmış, personel yapısı aşındırılmış, tohumluk ve damızlık üretme yerine hammadde üretimi tercih ettirilmiş ve bu süreç sonunda TİGEM işlevsiz-borçlu ilan edilerek tasfiyesine zemin hazırlanmıştır (Oral, 2006:215).

Yukarıda değinildiği gibi rant sarmalına itilen kurum, 1984 yılında DB ile yapılan ikraz anlaşması uyarınca işlevsiz hale getirilmeye başlandı. İşlevleri adım adım uluslar arası tekeller temelinde özel sektöre devredildi. Söz konusu anlaşmanın bir sonucu olarak Tarım Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılmasında Araştırma Genel Müdürlüğü'nün ortadan kaldırılması ve tohumculukla ilgili çeşitli deneme işlerinin başka bir birime aktarılmasıyla TİGEM'deki araştırma-geliştirme(AR-GE) çalışmalarının düşmesi aynı dönme rastlanmaktadır (Tarım-İş, 1997, aktaran: Oral, 2006:215-216).

Yukarıda verilen genel çerçeve içinde 1989 yılına kadar kâr eden TİGEM,

1990-94 yıllarını bilanço zararı ile kapatmıştır. Bu dönemde, toplam kaynaklar içinde öz kaynaklar görece olarak azalmış, uzun vadeli borç oranı artmıştır. Kuruma yeterli öz sermayenin verilmemesi nedeniyle ortaya çıkan zarara geçiş, ancak 1994'teki öz sermaye artışından sonra önlenebilmiştir. 1999 yılında 4,7, 2000 yılında 19,8, 2001 yılında 10,3, 2003 yılında 4,5 trilyon lira bilanço zararı oluşan TİGEM'in 2002 yılında 22,7, ve 2004 yılında 3,4 trilyon TL kâr ettiği açıklanmıştır. Öte yandan kurumun 1999 yılında 7,4 bin kişi olan personel sayısı, 2004 yılı itibarıyla 5,2 bin kişiye gerilemiştir (Oral, 2006:216).

1994'e kadar kamu iktisadi kuruluşu niteliğinde olan TİGEM, Kasım 1994'te iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmiştir. Oral(2006:216)'a göre; bunun anlamı, TİGEM'in bir kamu hizmeti olmaktan çıkarılıp, yalnızca "ticari" amaçlar doğrultusunda işletilmesinin yeterli görüldüğüdür. Ancak, sulu tarım alanlarının arttırılma gereği yanında alet ve makine tesislerinin ileri teknolojilere uygun duruma getirilmesi için gereksinim duyulan yatırım ödenekleri verilmemektedir. Çünkü TİGEM'in çiftliklerine birçok holding talip olmuştur. Böylece özel sektörle işbirliği yapılarak sektörün yatırımcı gücünden yararlanılacaktır.

Yukarda özetlenmeye çalışılan süreç, Günaydın'a göre, Türkiye'nin bitkisel ve hayvansal üretim materyali temininde hemen tümüyle dışa bağımlı hale dönüşmesi sonucunu yaratmıştır. Özellikle yabancı döllen tohumlarda, İsrail-Hollanda gibi ülkelerden ithalat yapılmaksızın, üretim gerçekleştirilemeyecek durumdadır. Katma değeri en yüksek olan sebze tohumu, ÇUŞ'un üretim-dağıtım tekellerine teslim olmuş durumdadır. Hububat üretiminde, üretim-dağıtım yetersizliği nedeniyle, sertifikalı tohum kullanım oranı %10'ların altına düşmüştür. Hayvan ırklarının genetik potansiyelinin bir türlü yükseltilememesi de TİGEM'in işlevsizleştirilme süreçlerinin başka görünümleri olarak değerlendirilmelidir (Oral, 2006:216).

İşlevsizleştirme süreci özellikle TİGEM'in "kiralama" adı altında özel sektöre devir süreciyle gerçekleştirildi. Bu amaçla, Yüksek Planlama Kurulu (YPK) 24.12.1999 tarih ve T-46 sayılı kararı ile kurum işletmelerinin %15-25 TİGEM ortaklığı ile özel sektöre devredilmesi yönünde bir karar aldı. Tarım ve Köyşleri Bakanı 4 Mayıs 2000

tarihinde düzenlediği bir basın toplantısında, YPK kararı çerçevesinde Türkiye tarımında bir “devrim” gerçekleştirileceği açıklandı. Bu devrim tarımın temel taşlarından olan TİGEM’e ait işletmelerin yapılacak ortaklık sözleşmeleri ile 10-49 yıllığına yerli-yabancı ayırımı gözetmeksizin özel sektöre kiralanması kararıydı. İlk aşamada 10 işletmede ortaklık kurulması çalışma başlatılarak 6 Mayıs 2000 tarihinde ilana çıktı. Daha sonra özel sektöre açılacak işletme sayısı 20’ye çıkarıldı. Söz konusu duyuruya göre, TİGEM’in özel sektörle kuracağı anonim şirketlerdeki sermaye payı %15-50 arasında olacak. Kuruma ait tesis ve varlıklar aynı sermaye olarak konulmaksızın kurulacak şirkete kiralanacak ve elde edilecek kira bedeli TİGEM’in sermaye katkısı olacak. Bu uygulamada yabancılar yerlilerle ortaklık kurarak ya da tümüyle yabancı sermaye olarak ortaklık önerisinde bulunabilecekler; diğer ölçütlerin yanında en yüksek kira bedeli değerlendirilecektir.

Bu amaca uygun şekilde, 2003’te TİGEM ortaklığı olmaksızın işletmelerin 30 yıllığına özel sektöre kiralanmasına ilişkin ikinci bir YPK kararı alınmıştır. Ancak daha sonra ÖYK’nın 8 Eylül 2003 tarih ve 2003/59 sayılı kararı ile TİGEM özelleştirme kapsamına alınarak yetki, ÖİB’ye verildi. Kurumun Genel Müdürü’nün ifadesiyle “8 ayda 82 toplantı” yapılarak ÖYK’den çıkarılması sağlanan 27 Ağustos 2004 tarihli karar uyarınca TİGEM işletmelerinin özelleştirilmesinde yeniden kiralama yöntemine dönüldü. İşletmelerden 7’si 2004 yılında olmak üzere bu zamana değin toplam 13 TİGEM işletmesi 30 yıl süreyle özel sektöre kiralandı (Oral, 2006:217-218).

ÇUŞ’un ve onlarla işbirliği içindeki yerli tekeller tarafından kapatılmaya çalışılan TİGEM işletmelerinin özelleştirilmesiyle, daha önce de değinildiği gibi, tohum ve damızlıkta dışarıya bağımlılık artacak; ülke tohumculuğuyla birlikte verimli tarım alanları da özel şirketlerin kullanımına bırakılacaktır. Bununla birlikte AR-GE çalışmalarına tümüyle son verilebilecek; bu da gen teknolojisini geliştirmiş ülke ve yabancı şirketlerin devreye girmesiyle yerli tohumculuğun tümüyle çökmesine neden olabilecektir. Böylece TİGEM aracılığıyla ülkenin bitkisel ve hayvansal üretiminin artırılması, çeşitlendirilmesi, iyileştirilmesi çalışmaları yapan, çiftçilere uygun koşullarda girdi sağlayan devlet, artık, bu işlevlerini uluslar arası tekellerin birçok AGÜ’ye yerleştirdikleri AR-GE laboratuvarlarına devredecektir. Kuruluşun ulusal

ölçekte planlama yapma olanağı ortadan kaldırılacak tarım ve hayvancılığı geliştirici çalışmalar yapılamayacaktır. Özel sektör payının yüksek olması nedeniyle, TİGEM’de denetim olanaksız hale gelecek ve böylelikle uluslar arası tekeller ülkelerinde yasaklanmış olan tarım ilaçlarını kullanabilecek ve genetik yapısı değiştirilmiş ürünleri Türkiye’de pazarlayabileceklerdir. Ayrıca tohumda dışa bağımlılık daha da artacak, çiftçi tohumluk gereksinimini çok daha yüksek fiyatlarla yerli ve yabancı tekellerden sağlamak durumunda kalacaktır (Oral, 2006:217-18).

6.3. KİT’lerin Özelleştirilmesine İlişkin Genel Değerlendirme

Konu, özelleştirilen tarımsal KİT’ler; özellikle hayvancılık sektöründe yıkıma yol açan YEMSAN, SEK, EBK ve TİGEM açısından değerlendirildiğinde, Günaydın(2005)’a göre durumun ciddiyeti ortaya çıkmaktadır. Buna göre; özelleştirilen tesisler yağmalanmış ve amaçları dışında kullanılmış, pazarı ele geçiren yerli ve yabancı tekeller, üreticinin ürünlerini ucuza alıp tüketiciye pahalı satmıştır. Et ve sütünü ucuz satmasına karşın yemi ve diğer girdileri pahalı almak zorunda kalan üretici, üretim yapamaz duruma düşmüştür. Türkiye et ithalatına yönelerek, üreticiden esirgenen ve özelleştirmede harcadığı kaynaktan fazlası ile gelişmiş ülkelerin çiftçilerini desteklemek zorunda bırakılmıştır.

Diğer taraftan hayvancılık sektöründe gerçekleştirilen bu yıkım, Türkiye genelinde geniş bir işsizliğe, göçe ve toplumsal sorunlara neden olmuştur. Geri kalmış bölgelerdeki ekonomik ve toplumsal sorunlar daha da artmıştır. Çöken hayvancılık sektörü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki gelir bölüşümünü en yoksullar aleyhine daha da bozmuştur. Milyonlarca süt sığırı kesime giderken, işsiz kalan kitleler büyük kentlerin varoşlarına yığılmıştır. Ayrıca gıda güvenliği ve egemenliğinin ortadan kalkması ve bozulan gelir dağılımı, en çok zarar görenlerden başlamak üzere “açlık” tehlikesini gündeme getirmiştir (Oral, 2006:243).

KİT’lerin özelleştirilme ve ticarileştirilmesi ile birlikte servet çoğunluktan alınıp azınlığa aktarılmış, servetin el değiştirmesiyle birlikte iktidar da kaymıştır. Ulusal

devletlerin kamu çıkarını koruma ve iletme yeteneği sarsılmış ve yurttaşlarının yetkisi gasp edilmiştir. İktidar daha uzaklarda ve daha az sorumlu bir konumdaki, DB ve IMF gibi, ulusaşırı devletimsi mekanizmalarla iş çevrelerinin ittifakının eline geçmiştir. Demokratik ve çoğulcu siyasal sistemlerin mantığı gereği olan, halka karşı sorumluluk ilkesinin, bu yeni iktidar ortaklığı nezdinde bir geçerliliği yoktur. Çünkü ulusal devletin sorumlulukları, özellikle ekonomik ve sosyal gelişme için tarım gibi yaşamsal önem taşıyan sektörlerde, piyasaya ve piyasayı yönlendirebilecek büyüklükteki ulusaşırı grupların egemenliğindeki özel şirketlere aktarılmaktadır (Martin, 1995:24-26).

DPT(2006) VIII. BYKP ÖİK Raporu'na göre tarım sektöründeki özelleştirmeler, üretici örgütlülüğünün niteliksel olarak yetersiz, pazarlama kanallarının sağlıklı olduğu tarım yapısında; birçok alt sektörde benzer sonuçlar üretmiştir. Bu çerçevede, kamunun çıktı (et, süt vb.) pazarından ayrılması sonrasında genellikle yerli ortaklı ÇUŞ piyasaya girmektedir. Böylece piyasanın paylaşımı ile rekabete kapalı yapılar doğmakta, bu ortamda gerileyen hammadde fiyatları nedeniyle üretici gelirleri azalmakta, tarımsal üretim yapıları zayıflamaktadır. Öte yandan özelleştirme uygulamaları üzerine yapılan araştırmalar, yalnızca kamu mülkiyetinin özel sektöre devrinin, ekonomide etkinlik ve verimliliği sağlamak için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır (Oral, 2006:243).

Sonuç olarak; son 30 yılı kapsamakta olan yukarıdaki değerlendirmeler, Türkiye hayvancılığının günümüzdeki durumunun tesadüfi olmadığını kanıtlamaya yetmektedir. Hayvancılık alanında pazarı düzenleyici rol oynayan EBK, SEK, TİGEM ve YEMSAN gibi kurumların tasfiyesi, özelleştirilmesi ya da işlevsizleştirilmesi, hayvancılık alanında yapılması gereken faaliyetlerin de aksamasına neden olmuştur. Örneğin bu kurumların bünyesinde damızlık yetiştiriciliği, suni dölleme, aşılama, kaliteli yem üretimi gibi birçok faaliyet gerçekleştirilmekteydi. Özelleştirme ile bu alanların büyük çoğunluğu yabancı tekellere bırakılarak üreticiye fayda sağlayan bir misyon yerine karı hedefleyen bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Böylece Türkiye hayvancılığında gıda egemenliği ve gıda güvencesi de ortadan kalkmış olacaktır. Nitekim Türkiye'nin 2010 yılı kurban bayramı için canlı hayvan ithalatına

başvurması yukarıdaki sonuçları doğrular niteliktedir (Tuncer, 2010).

Yapısal sorunlar-yıkıcı politikalar eşliğinde yürüyen süreç, günümüzde ithalatla hız kazanmış görünmektedir. 30 Nisan 2010 tarihinden bu yana, ithalatın çeşidi genişletilmekte (damızlık olmayan canlı sığır, taze - soğutulmuş veya dondurulmuş et, karkas et, kurbanlık koyun vb), ithalat yapacak kişi ve kuruluşlar çeşitlendirilmekte (EBK, özel ve resmi kombinalar, özel yatırımcılar) ve gümrük vergileri %220 - %135 bandından %40 - 20 ve 0 bandına indirilmektedir (Tuncer, 2010).

2010 yılının Haziran ayında çıkarılan kararname uyarınca EBK'ya sıfır gümrük ile 2010 yılı sonuna kadar 100 bin ton et ithalat yetkisi verilmesine ilişkin süre, daha sonra çıkarılan kararname ile 31 Aralık 2011'e kadar uzatılmıştı. Et ithalatında gümrük vergisinin yükseltilmesine yönelik ithalat rejiminde değişiklik yapılmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, Resmi Gazete'nin 14 Mayıs 2011 tarihli sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren, karkas ve yarım karkas, eşit olarak bölünmüş çeyrek karkas, karkasın ön çeyrekleri ve arka çeyrekleri ithalatında yüzde 60 gümrük vergisi uygulanacaktır. Diğer taraftan iç piyasada et fiyatlarının dengelenmesi için günümüzde, sıfır gümrük ile büyükbaş besi hayvanı, yüzde 20 gümrük vergisi ile küçükbaş besi ve kasaplık hayvan ithalatı yapılabilmektedir. Büyükbaş kasaplık hayvan ithalatında, hayvanların ağırlığına göre yüzde 30-40 gümrük vergisi uygulanmaktadır. Yerli besiciler, karkas kg maliyetinin 14 lira civarında olduğunu belirtmesi üzerine EBK 12.5 TL olarak belirlediği karkas kg maliyetini 07.05.2011 tarihinde 13 TL'ye çıkarmıştır (Milliyet, 2011, <http://ekonomi.milliyet.com.tr>, 18 Haziran 2011'de erişildi). Dolayısıyla günümüz itibariyle ne et reyon fiyatlarında ne de kurbanlık büyük ve küçükbaş hayvan fiyatlarında bir gerileme gözlenmemektedir.

BÖLÜM VII

7. Türkiye’de Kırmızı Et Üretimine İlişkin Genel Değerlendirme

Türkiye’de, 24 Ocak 1980 tarihinden sonra aşamalı olarak hayvancılıkta meydana gelen kıyımın bir sonucu olan kırmızı et kıtlığının, özellikle son dönemlerde, Türkiye toplumu üzerinde nasıl bir etki yarattığına bakmakta fayda vardır. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde beslenmenin insan yaşamı üzerindeki öneminden söz edilmiş ve Türkiye’de toplumun bazı kesimlerinde hane halkı gıda güvencesi yetersizliğine ve hayvansal ürünlerin az miktarda tüketimine bağlı olarak makro ve mikro besin öğeleri eksikliği görüldüğüne değinilmişti. Ayrıca; Türkiye’de günlük enerjinin ortalama %50’sinin ekmek ve tahıl ürünlerinden sağlandığını, yıllar içerisinde, gıda tüketim eğilimi incelendiğinde ekmek, süt-yoğurt, et, taze sebze ve meyve tüketiminin azaldığı; kuru baklagiller, yumurta ve şeker tüketiminin ise arttığı sonucunun ortaya çıktığı da ifade edilmişti. Dolayısıyla edinilen proteinin büyük bir kısmının bitkisel kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştı.

Türkiye’de kırmızı et üretim istatistiklerinin derlenmesi konusunda önemli sorunlar bulunmaktadır. Bu konuda istatistikler yayınlayan TÜİK, üretime ilişkin verileri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’ndan ve kurban bayramlarında kesilen kurban derilerini toplayan sivil toplum kuruluşlarından temin etmek suretiyle yıllık et üretimini hesaplamaktadır. Ancak, Türkiye’de bu kesimlerin dışında önemli düzeyde kayıt ve denetim dışı kaçak kesimler de yapılmaktadır. Bu nedenle hayvan kesimlerinin gerçek sayısının, TÜİK tarafından yayınlanan et üretimine ilişkin sayısal verilerden çok daha fazla olduğunun bilinmesi gerekmektedir (İTO, 2010, www.ito.org.tr, 13 Ocak 2011’de erişildi). İlerleyen bölümlerde Kayıt dışılığa ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

7.1.Türkiye’de ve Dünyada Kesilen Hayvan Sayısı ve Et Üretimi

Ülkemiz hayvansal ürünler üretiminde (kanatlı eti hariç) kendine yeterlilik sağlayamamıştır. Hayvansal ürünlerin fiyatlarındaki artış, genelde nüfusun reel gelirindeki artıştan fazla olması nedeniyle özellikle dar gelirli kesimin hayvansal ürünler talebini kısıtlamaktadır (Yıldırım ve Tayyar, İTO, 2006).

Türkiye’de kırmızı et üretiminin kaynağını sığır, koyun, keçi ve manda kesimleri oluşturmaktadır. 1984 yılında toplam et üretimi içersinde sığırın payı %46,6, mandanın payı %3,2, koyunun payı %38,7 ve keçinin payı %11,5’dir (İktisadi Araştırmalar Vakfı, 1986:23). Ancak bu yıldan sonra kırmızı et üretimi içinde sığırın payı sürekli artarken diğer hayvan türlerinin payı azalmaya başlamıştır. Yıldırım ve Tayyar(2006)’a göre 1998 yılında %67,5 oranında sığırdan elde edilen etin kırmızı et içindeki oranı, 2003 yılında %86,3’e yükselmiştir.

Diğer taraftan Yıldırım ve Tayyar(2006)’ın belirttiği gibi, sığırlarda ortalama karkas ağırlığı her yıl artmıştır. Bu rakam 1984 yılında 124 kg civarında iken 1998 yılında 165 kg’a, 2003 yılında 171 kg’a yükselmiştir. TÜİK(2009)’e göre de Türkiye’de sığır karkas ağırlıkları 2005’te 197 kg iken, 2006 yılında 194 kg’a 2007 yılında 215 kg’a ve 2008 yılında da 213 kg’a çıkmıştır. Bununla birlikte dünya sığır ortalama karkas ağırlığı dikkate alındığında, aynı yıllarda, dünyadaki sığır karkas ağırlığının Türkiye sığır karkas ağırlığından daha düşük olduğu görülmektedir.

Günaydın (2007a)’a göre yıllar içinde dünyada ve Türkiye’de sığırlarda ortalama karkas ağırlığının sürekli artması, hayvansal üretim faaliyetlerinin içine girdiği kapitalistleşme sürecini işaret etmektedir. Çünkü sığır, özellikle koyun ve keçiye oranla kitlesel üretime yatkın, yoğun üretim sistemleri içinde yem protein ve enerjisini hayvansal protein ve enerjisine dönüştürmekte yeteneklidir. Ayrıca genetik kapasitesinin yükseltilmesine yönelik çalışmalara reaksiyonu hızlı ve birim hayvan başına verimi yüksek bir nitelik tablosu taşımaktadır.

Sığırın anılan özelliklerden ötürü, sığır işletmeciliğinde büyük sermaye girişleri

başlamış olup; büyük işletmelerin küçükler aleyhine yoğun bir rekabet baskısı yarattığı gözlenmektedir. Böylece küçük köylülüğün daha doğal koşullarda sürdürüle geldiği koyun-keçi yetiştiriciliği küçük köylü üretimi olarak varlığını devam ettirmektedir (Günaydın, 2007a:24). Diğer yandan hayvansal üretim alt sektöründe kanatlı hayvan sayısının ve beyaz et üretiminin sürekli bir artış eğilimi içinde olması, karlılığı yüksek olan alanda yapılan sermaye yoğun üretim etken olmaktadır. Bu şekilde artan kanatlı hayvan sayısı ve beyaz et üretimi, halkın protein açığını daha ucuz olan tavuk eti ile kapatma çabalarını yansıtmaktadır (Günaydın, 2009:202).

Tablo-7.1’de Türkiye, dünya ve Avrupa kırmızı et üretiminin 2000-2009 yılları arasındaki değişimin karşılaştırılması verilmiştir. Tablodaki türlere göre et üretim trendi değerlendirildiğinde; 2000-2009 yılları arasında dünyada gerek türler bazında gerekse toplam üretimde artış yaşanmışken Türkiye’de bütün türlerde ve Avrupa’da manda dışındaki diğer tüm türlerde ve dolayısıyla da toplamda azalma olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye’de et üretiminde en fazla azalma yaşanan keçi ve manda etinin dünyada en fazla artış gösteren türler olması dikkat çekmektedir. Yine Avrupa’da tüm türler içindeki kırmızı et oranı 2000 ve 2009’da da %2’nin altında olan mandanın et üretimi %50 oranında artış göstermişken, sığır ve koyun türlerindeki azalma Türkiye ile benzerlik göstermektedir. Örneğin Avrupa’da 2000-2009 döneminde sığır etinde %8 oranında bir azalma yaşanmışken, Türkiye’de bu azalma %7,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye ve Avrupa koyun eti üretimindeki azalma oranları da yine sırasıyla %18,3 ve %19,5 şeklindedir.

Tablo-7.1 Türkiye-dünya kırmızı et üretiminin yıllara göre değişiminin karşılaştırılması

Türler	Türkiye(Ton)			Dünya(Bin Ton)			Avrupa(Bin Ton)		
	2000	2009	Değişim%	2000	2009	Değişim%	2000	2009	Değişim%
Sığır	354.636	326.286	-7,9	56.275	62.336	10,7	11.775	10.824	-8
Koyun	321.000	262.000	-18,3	7.663	8.240	7,5	1.413	1.138	-19,5
Keçi	53.000	37.000	-30,2	3.770	4.996	32,5	125	118	-5,6
Manda	4.047	1.005	-75	2.834	3.328	17,4	2	3	50
Toplam	732.683	626.291	-14,5	70.542	78.900	11,8	15.078	12.083	-20

Kaynak: faostat.fao.org

İSO (2010:12)’nin belirttiği, Eurostat’ın 2009 yılı verilerine göre, kırmızı et

ticaretinde net ithalatçı konumunda olan AB'nin, üçüncü ülkelere yönelik sığır eti ihracatı 290,9 bin ton ile sınırlıyken; ithalatı 394,4 bin tonu bulmaktadır. Koyun ve keçi etinde ise, 8,6 bin tonluk ihracat ile 269,8 bin tonluk ithalat verileri arasındaki fark, çok daha belirgin bir dış ticaret açığına işaret etmektedir.

Dünya türlerine göre et üretim trendi değerlendirildiğinde; 2000-2009 yılları arasında dünyada gerek türler bazında gerekse toplam üretimde artış yaşanmışken Türkiye'de bütün türlerde ve dolayısıyla da toplamda azalma olduğu görülmektedir. Yine, aynı dönemde, Avrupa'nın belirtilen türlerdeki kırmızı et üretimi, toplamda %20 oranında düşüş göstermiştir (Tablo-7.1).

Yine Tablo-7.1 değerlendirildiğinde, dünya toplam kırmızı et üretimi 2000 yılına göre 2009 yılında %11.8 artarak 70.542 bin tondan, 78.900 tona yükselmiştir. Dünya kırmızı et üretiminin 2000-2009 yılları arası türlerine göre değişimine bakıldığında; sığır eti %10.7 artışla 56.275 bin tondan 62.336 tona, koyun eti %7.5 artışla 7.663 bin tondan 8.240 bin tona, keçi eti %32,5 artışla 3.770 bin tondan 4.996 bin tona, manda eti ise %17,4 artışla 2.834 bin tondan 3.328 bin tona yükselmiştir. Görüldüğü gibi dünya et üretiminde en fazla artış keçi etinde olmuş, bunu sırasıyla manda eti, sığır eti ve koyun eti izlemiştir.

Tablo-7.2 Türkiye'de kesilen hayvan türlerinin sayıları ve bu türelere ait et üretim miktarlarını göstermektedir. Verilere göre 2009 yılında mevcut bütün türlerin hem kesilen sayıları hem de bu türlerine ait üretilen kırmızı et miktarı 2000 yılına göre belirgin bir şekilde azalmıştır. Özellikle 2008 ve 2009 yıllarında bütün türlerde üretim kaybı söz konusudur. Bu azalma trendi de, yukarıda da belirtildiği gibi, dünya kırmızı et üretimi ile zıt yönde gelişmiştir.

Tablo-7.2 Büyük ve Küçükbaş hayvanların kesilen sayısı ve et üretim miktarları

	Sığır		Koyun		Keçi		Manda	
	Kesim (Bin Baş)	Et üretimi (Ton)	Kesim (Bin Baş)	Et üretimi (Ton)	Kesim (Bin Baş)	Et üretimi (Ton)	Kesim (Baş)	Et üretimi (Ton)
2000	2 102	354 636	6 111	111 139	1 166	21 395	23 518	4 047
2001	1 843	331 589	4 747	85 661	879	16 138	12 514	2 295
2002	1 774	327 629	3 935	75 828	757	15 454	10 110	1 630
2003	1 591	290 454	3 554	63 006	607	11 487	9 521	1 709
2004	1 856	365 000	3 934	69 715	571	10 300	9 858	1 950
2005	1 630	321 681	4 145	73 743	689	12 390	8 920	1 577
2006	1 750	340 705	4 763	81 899	803	14 133	9 658	1 774
2007	2 003	431 963	6 429	117 524	1 256	24 136	9 532	1 988
2008	1 736	370 619	5 589	96 738	767	13 753	7 251	1 334
2009	1 502	325 286	3 997	74 633	606	11 675	4 857	1 005

Kaynak: TÜİK, 2009 Hayvansal Üretim Verilerinden Türetilmiştir.

Tablo-7.2'ye göre; 2000-2009 yılları arasında gerçekleşen hayvan kesimleri şöyledir: Manda 24 bin baştan 5 bin başa, keçi 1 milyon baştan 600 bin başa, koyun 6 milyondan 4 milyon başa ve sığır 2 milyondan 1.5 milyon başa düşmüştür. Kesilen bu türlerin kırmızı et üretim değerleri de paralel bir seyir izlemiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'de meydana gelen kırmızı et kıtlığı, aynı zamanda Türkiye'de tüketim alışkanlıklarının da değişmesine neden olmaktadır. Bu yüzden tüketim kırmızı etten beyaz ete ve pirinç, makarna gibi bitkisel kaynaklı ürünlere doğru kaymaktadır. Toplam gıda harcamalarının ürün gruplarına göre yıllar itibariyle değişimine bakıldığında; 2002-2007 yıllarını kapsayan beş yıllık süreçte sadece etler ve su ürünleri ile sebze ve meyvelerin oranının arttığı diğer ürün gruplarında ise azalma olduğu görülmektedir. Yani tüketiciler bu ürün gruplarını almak için daha çok para ayırmak zorunda kalmışlardır. Tüketici et ve su ürünleri için 2002 yılında gıda harcamalarının %17,1'ini ayırıyorken, bu oran 2007 yılında %25,4'e çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de özellikle et tüketiminden ciddi bir kaçış yaşanmaktadır (TZOB, 2008, www.tzob.org.tr, 27 Mart 2011'de erişildi).

7.2. Türkiye’de Hayvansal İstatistiklerde Çelişkiler ve Kırmızı Et Üretiminde Kayıtdışılık

Türkiye gerek et üretimi gerekse kesilen hayvan sayıları ulusal ve uluslar arası kuruluşların yayınlarında farklılık arz etmektedir. TÜİK, 2005 yılı et üretimini kombina, mezbaha ve kurban bayramı kesimlerini dikkate alarak 409 bin ton olarak gösterirken, FAO 640 bin ton olarak açıklamaktadır. Yine aynı şekilde TÜİK aynı yıla ait kesilen hayvan sayısını 6,5 milyon baş açıklarken, FAO 21,7 milyon baş olarak açıklamaktadır. İki kurum arasında kırmızı ette 231 bin ton, kesilen hayvan sayısında ise 15,2 milyon baş bir fark olduğu gözükmemektedir. Aşağıda Tablo-7.4’te görüldüğü gibi gerek et üretimindeki, gerekse kesilen hayvan sayısındaki bu denli ciddi fark koyun ve keçi yetiştiriciliğindeki kayıtdışılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Öte yandan Türkiye’nin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPARD) kaynaklarını nerelerde kullanılacağını tespit etmek amacıyla hazırlanan “Kırmızı Et Sektör Analiz Raporu”nda ise; Türkiye’de et üretiminin büyükbaşta %22’sinin, küçükbaşta %69’unun toplamda ise %40’ının kayıtdışı olduğu belirtilmektedir (Tablo-7.4).

Türkiye’de (kesimhanelerde, çiftliklerde, kasap dükkanlarında yapılan) canlı hayvan kesimlerinin %40’ının kayıt dışı olduğu tahmin edilmektedir. Bu sonuç, her yıl toplam sığır sürüsünün %25’inin; koyun sürüsünün de %55’inin kesildiği varsayımına dayanarak ortaya çıkarılmıştır. Her yıl kutlanan Kurban Bayramı Resmi Sağlık makamlarınca kontrol edilmemekte ve iki üç gün boyunca %40 oranında koyun (1.000.000 adet) kurban edilmektedir. Kesimhanelerin kapasitesi bu anlamda yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla kurban süresince büyük şehirlerde kurbanlıkların kesildiği geçici tesisler oluşturulmaktadır. Ancak bu tesisler kurban bayramında ihtiyaca cevap verememektedir. Yoğunluklardan dolayı kesim öncesi ve sonrası muayene ve kontrol işlemleri aksamaktadır. Faaliyet gösteren mezbaha, kesimhane, süt işleme tesisleri gibi hayvancılığa dayalı sanayi işletmelerinin büyük bir kısmının durumu yanında hayvancılık işletmelerinin karşı karşıya bulundukları hayvan sağlığı problemleri göz önüne alındığında hayvansal gıda güvenliği açısından önemli sorunların olduğu görülmektedir. Ayrıca kurban bayramı dönemlerinde bu hayvancılık sektörü Kurban

Bayramı'na odaklandığı için kesilen hayvanın yerine yenisinin konulamaması durumunda hayvancılıkta yaşanan sıkıntılı durumun daha da derinleşeceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo-7.4 Türkiye Kırmızı et üretimi ve kesilen hayvan sayısındaki farklar (2005)

Türler	Et Üretimi (Ton)			Türler	Kesilen Hayvan (Bin Baş)		
	FAO (A)	TÜİK (B)	Fark (A-B)		FAO(A)	TÜİK(B)	Fark (A-B)
Sığır	321.681	321.681	0	Sığır	1.630	1.630	0
Koyun	272.000	73.743	198.257	Koyun	17.200	4.145	13.055
Keçi	45.000	12.390	32.610	Keçi	2.900	689	2.211
Manda	1.577	1.577	0	Manda	8.920	8.920	0
Toplam	640.258	409.391	230.867	Toplam	21.739	6.473	15.266

Kaynak: www.fao.org, www.tuik.gov.tr, aktaran:TZOB,2008.

Bayraktar(2008)'a göre, kaçak ve kontrolsüz kesimlerin bir diğer ifadeyle kayıt dışı et üretiminin bir kısmı kaçak hayvan girişlerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de hayvan kaçakçılığı gerek hayvan sağlığı gerekse insan sağlığı açısından hala önemli bir sorundur, üretim azalırken fiyatların yerinde seyretmesi kaçak ve kayıt dışı kesimlerle açıklanabilir.

IPARD'ın 2006 yılında hazırladığı rapora göre,kayıtdışı üretimle birlikte Türkiye'nin toplam et üretimi yaklaşık 738 bin ton olarak görünmektedir. Raporda bu kayıtdışılığın sebebi; her yıl kurban bayramında aynı anda büyük oranda hayvan kesilmesine, kırsal nüfusun besledikleri hayvanları kendi ihtiyaçları için kesmesine ve bunun kayıt altına alınamamasına bağlanmaktadır (TZOB,2008:9-11).

Yukarıda Tablo-7.4'te de görüldüğü gibi, iki kurum arasında veri farklılıklarında sadece küçükbaşların etkili olduğu görünürken, IPARD Raporunda büyükbaşta da kayıtdışılığın söz konusu olduğu belirtilmiştir. Yani Türkiye'nin gerek et üretimi gerekse kesilen hayvan sayısının gerçeğe ne derece yakın olduğu bu çelişkili verilerden dolayı tam olarak bilinmemektedir. Bu duruma sınırlardan kaçak giren canlı hayvan ve et de dahil edilecek olursa, Türkiye'de tüketilen et miktarının daha da

yükseleceği ve rakamların daha da içinden çıkılmaz bir hal alacağı söylenebilir.

Yukarıda bahsedilen bütün bu hususlar gerek et üretiminde gerekse kesilen hayvan sayısında ciddi çelişkilerin olduğunu göstermektedir. TÜİK yetkilileri bu çelişkiyi ortadan kaldırmak ve ülkesel verileri gerçeğe yakın ortaya koymak için yeni bir çalışma başlattıklarını belirtmektedirler (TZOB, 2008:9-11).

TÜİK tarafından yayımlanan kırmızı et üretim istatistikleri 2010 yılına kadar; mezbahalarda kayıt altına alınan büyükbaş-küçükbaş hayvan kesimleri ile derisi Türk Hava Kurumu'na ulaşan kurban derilerinden elde edilen verilere dayanmaktaydı. Ancak yukarıda söz edilen çelişkilerin ortadan kaldırılması, mevcut kapsamı arttırmak ve karşılaştırılabilir istatistikleri daha kısa periyotlarla üretmek amacıyla, 2010 yılı Ocak ayından itibaren hayvansal ürünleri girdi olarak kullanan sanayinin "NACE Rev.2'ye göre 10.11 ve 15.11 başlığı" altında faaliyet gösteren işletmelerden veri derleme çalışmalarının başlatıldığı belirtilmiştir (TÜİK, 2011).

7.3. Türkiye'de Kırmızı Et Tüketimi ve Fiyatları

Türkiye'de kırmızı et tüketimi AB ülkelerine göre, süt tüketiminde olduğu gibi, oldukça düşüktür. Özellikle 2010 yılında kırmızı et fiyatlarında yaşanan artış Türkiye hayvancılığında çok ciddi sorunların yaşandığının açık bir göstergesidir. En kaliteli hayvansal kökenli protein kaynaklarından biri olan et, dengeli ve sağlıklı bir beslenme için son derece önemlidir (İTO, 2010:24).

Tablo-7.5'te seçilmiş bazı ülkelerde kişi başı yıllık et tüketimleri verilmiştir. Görüldüğü gibi en düşük tüketim Türkiye'ye aittir. İncelenen ülkelerde tüketiciler Türkiye'ye göre yaklaşık 4 ile 6 katı arasında değişen oranlarda daha fazla et tüketmektedirler. Bu ülkelerin, domuz eti dikkate alınmazsa dahi gerek sığır-dana eti gerekse tavuk eti tüketimlerinin Türkiye'nin çok üzerinde olduğu görülmektedir. Tabloda yer alan verilerde Türkiye hariç diğer ülkelerde küçükbaş et tüketimleri dikkate alınmamıştır. Eğer değerlendirmeye katılacak olursa bu farkın daha da açılacağı

söylenebilir.

Tablo-7.5 Seçilmiş bazı ülkelerle Türkiye’de kişi başı et tüketiminin karşılaştırılması
(kg/yıl/kişi)

Ülkeler	Sığır Dana Eti	Domuz Eti	Tavuk Eti	Toplam Et	Diğer Ülkelerin Türkiye’ye Oranı
Arjantin	65,9	5	28,6	99,5	5,3
Avustralya	37	22	34,9	93,9	5
Brezilya	37,3	11,9	37,9	87,1	4,7
Kanada	32,6	29,1	30,2	91,9	4,9
AB	17,5	42,4	16,1	76	4,1
Y.Zelanda	38,1	13	35,4	86,5	4,7
ABD	42,3	29,6	44,8	116,7	6,3
*Türkiye	10,1	-	8,5	18,6	1

Kaynak: The Agricultural Outlook 2008, www.fapri.iastate.edu/outlook/2008(2007 rakamları alınmıştır).

***Türkiye verileri;** TÜİK Hanehalkı Tüketim Harcaması Anketi Sonuçları 2005 yılı verileridir. Sığır dana eti tüketimi Büyükbaş-küçükbaş olarak alınmıştır. Tavuk etinde ise kanatlı eti tüketimleri kullanılmıştır, aktaran: TZOB, 2008.

Türkiye’de kırmızı et üretici fiyatı/tüketici fiyatı makasına bakıldığında görülmektedir ki, 2005-2009 yıllarında karkas (üretici-toptan) fiyatları 9-11 TL/kg aralığında sıkışırken, et çeşitlerinin reyon fiyatları sürekli yükselmiştir. Karkas fiyatlarına %17 kemik maliyeti ve %8 KDV bedeli eklenerek bulunan maliyetin üzerinin, normal ya da aşırı kar olduğu düşünüldüğünde, piyasadaki aracı faaliyetinin yoğunlaşmasına odaklanmak gerekmektedir. Özellikle üretim cephesinin çok sayıda üreticiden ve az sayıda büyük sürü sahiplerinden oluştuğu değerlendirildiğinde, metropol kentlerdeki büyük tedarikçilerin ve EBK’nın fiyatlar üzerindeki etkileri, üretici fiyatlarından kısmen bağımsız bir şekilde, belirleyici olmaktadır (Günaydın, 2010a,<http://www.zmo.org.tr>,29 Mart 2011’de erişildi).

Tablo-7.6’da görüleceği gibi 6 yılın toptan karkas fiyatının ortalaması 10.8 TL/kg iken 6 yılın ortalama kıyma reyon fiyatı 15.2 TL/kg, kuşbaşı reyon fiyatı 17.6 TL/kg ve bonfile reyon fiyatı 26.5 TL/kg şeklindedir. Bu durum et çeşitlerindeki reyon fiyatlarının üretici fiyatlarına göre çok daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 2010 yılı et çeşitlerinin reyon fiyatına bakıldığında diğer yıllara göre daha çok yükseldiği görülmektedir. Altı yıllık süreçte toptan karkas fiyatında çok büyük bir

değişim gözlenmezken, tüm et çeşitlerinin reyon fiyatları sürekli yükselmiştir.

Tablo-7.6 2005-2010 yılları arasında kırmızı et fiyatları

TL/kg, KDV Dahil	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Karkas (toptan) fiyatı	9	10	11	9	11	15
Kıyma Reyon Fiyatı	11	12	13	13	18	24
Kuşbaşı Reyon Fiyatı	12	14	15	16	20	26
Bonfile Reyon fiyatı	22	23	24	25	27	38

Kaynak:Günaydın,2010a, <http://www.zmo.org.tr>

Oysa dana etinin kilosuna bakıldığında, geliri Türkiye gelirin çok üzerinde olan ülkelerde de kırmızı et fiyatının çok daha düşük olduğu görülmektedir. Örneğin ABD’de 2009 verilerine göre kişi başı yıllık gelir 46 bin dolar olmasına karşın dana etinin kilosu 8-10 dolar arasında değişmektedir. Kişi başı milli geliri 40 bin dolar olan Hollanda’da dana etinin kilosu yaklaşık olarak 9-10 dolar arasındadır (Karadaş, 2010:10). Buna karşın kişi başına milli geliri 10 bin dolar olan Türkiye’de dana etinin süpermarket reyonundaki kilo fiyatı 19 dolar yani 27 TL civarındadır⁴ (TÜİK,2011b). Yine 12.8 bin dolarla Türkiye’ye yakın kişi başına geliri olan Bulgaristan’da dana etinin kilosu 8-10 dolar arasındadır (Karadaş, 2010:10).

Diğer taraftan 30 Nisan 2010 tarihi itibarıyla Resmi Gazete’de yayımlanan “Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü’nce kullanılmak üzere damızlık olmayan canlı sığır ve sığır eti ithalatında tarife kontenjanı uygulaması hakkında karar” yayımlanmıştır. Karara göre, 2010 yılı sonuna kadar geçerli olacak tarife kontenjanları kapsamında; %25 gümrük vergisiyle 7 bin beş yüz ton taze, soğutulmuş veya dondurulmuş sığır eti yanında, %10 gümrük vergisiyle 16 bin ton damızlık olmayan canlı sığır eti ithalatı alanında EBK Genel Müdürlüğü’ne kontenjan tahsis edilmiştir.

Ancak yukarıda öngörüldüğü gibi ithalat miktarı 23 bin beş yüz tonla sınırlı değildir. Kararın ikinci maddesine göre, bu miktarın dışında da ithalat, İthalat Rejimi Kararı çerçevesinde tespit edilen gümrük vergileri oranları üzerinden yapılabilecektir. Böylelikle, Türkiye’nin 1998 yılından bu yana hayvan hastalıkları gerekçesiyle izlediği

⁴ Aynı gün: 1 TL= 1.4120\$’dır.

et ithalatı yasağı ortadan kaldırılmış olmaktadır (Günaydın, 2010a, <http://www.zmo.org.tr>, 29 Mart 2011’de erişildi).

Bu uygulamadan sonra Türkiye’nin iki büyük kırmızı et üreticisi konumunda bulunan Banvit ve Koç Grubu Harranova Çiftliği’ndeki besicilik faaliyetlerine son verdiler. Birer gün arayla besicilikten çekildiklerini açıklayan bu şirketler, milyarlarca dolarlık besi yatırımını bırakıp ithalatçı olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin tarım ve hayvancılık konusunda korumacılık önlemleri almaya çalıştığı bir dönemde yerli üreticinin ithalatçı olmasının tartışılması gerekmektedir (Levent, 2011).

Bu ithalatın yerli üretici üzerinde nasıl bir etkisi oldu? Levent(2011), bu soruya bir örnekle cevap vermektedir: İthalat öncesinde Türkiye’deki herhangi bir hayvan pazarında 60-70 kg’lık bir buzağı yaklaşık 1500 TL’ye satılmaktaydı. Ancak bu fiyat 13 Ocak 2011 tarihi itibarıyla 1200 düzeyine inmiş durumdadır. Bir besicinin hedefi bu buzağıları alıp yaklaşık on ay sonunda 500 kg’a ulaştırıp satmaktır. Yani bu hayvanlara 5 ayda yaklaşık 500 kg aldirmaları gerekmektedir. Bunun da elbette bir maliyeti var. Bir hayvanın 1 kg alması için 10 kg, 500 kg’a ulaşması içinse tam 5 ton mısır, arpa veya daha pahalı olan suni yemlerden yemesi gerekmektedir. Arpa veya mısırın tonu yaklaşık olarak 500 TL’dir. Bu durumda bir hayvanın ortalama yem maliyeti en az 2500 TL’yi bulmaktadır. Diğer yandan veteriner, ilaç, su, elektrik ve bakıcı giderleri yaklaşık 300 TL’dir. Kısacası 10 ayda 550 kg’a ulaşan bir hayvanın toplam maliyeti 4000 TL’ye ulaşmaktadır. Ancak bu faaliyetin en önemli kısmı kırmızı et üretici ve tüketici fiyatlarının birbirinden çok farklı olmasıdır. Karkas fiyatları belirli bir fiyat aralığında sıkışırken et çeşitlerinin reyon fiyatları sürekli artmaktadır. Net ağırlığına göre üretici eline ancak 500 TL geçmektedir. Oysa aynı ağırlıkta yani 550 kg’lık ithal bir hayvanın Türkiye’deki satış fiyatı, karkas fiyatı 11 TL’den hesaplanırsa, 3400 TL olmaktadır. Yani 10 ay besicilik yapan bir üreticinin maliyetinden yaklaşık 500 TL ucuza satılması söz konusudur. Bu durumda üreticinin besicilik yapması beklenebilir mi?

Görüldüğü gibi Türkiye’de kırmızı et üretici fiyatı/tüketici fiyatı makası sürekli üretici aleyhine bir seyir izlemiştir. EBK’ya verilen et ve canlı hayvan ithalat yetkisi, öncelikle üreticiyi, ardından tüketiciyi cezalandırmıştır. Üretici toptan karkas fiyatları

düşmüş bu düşüş reyon et çeşitlerinin fiyatlarına yansımamıştır. Kasap-reyon fiyatı 30 TL ve üretici toptan karkas fiyatı 15 TL olan bir yerde kasap 15 TL kazanıyor demektir. Sürekli bir ithalat da Türkiye'nin kırmızı ette gıda egemenliğini kaybedeceğinin açık bir göstergesi olacaktır.

Diğer taraftan Günaydın(2009:202-205)'a göre; 1985-2007 aralığında Türkiye'nin kırmızı et üretimi 45 bin kg azalmıştır. Kişi başına kırmızı et tüketimi ise, yirmi yıla yakın bir süredir 10 kg'ın altındadır. Türkiye'nin, AB kişi başına kırmızı et tüketimi olan 75 kg karşılığı üretim yapabilmesi için, üretim rakamlarını 5 milyon tonların üzerine çekebilmesi gerekmektedir. Bu amaca yönelik üretim açığı ise 2000 – 2007 aralığında 150 bin ton artmıştır.

Bütün bunlardan öte, Türkiye'nin Avrupa standartlarında, kırmızı et kaynaklı proteini alabilmesi için 7.5 milyon ton kırmızı et üretmesi gereği, Türkiye'nin orta dönemde yaşayacağı yeterli ve dengeli beslenme sorununu olanca açıklığı ile ortaya koymaktadır. Artan kanatlı hayvan sayısı ve beyaz et üretimi ise, halkın protein açığını daha ucuz olan tavuk eti ile kapatma çabalarını yansıtmaktadır.

BÖLÜM VIII

8. Sonuç

Günümüzde gıda alanına ilişkin tartışmalar insan sağlığı ve tarımda sürdürülebilir kalkınma stratejisi için hayati bir önem taşımaktadır. Nitekim tüketilen gıdaların sağlıklı koşullarda üretilmiş olması ve insan sağlığına zarar vermeyecek bir içeriğe sahip olması gibi konular kamuoyunda oldukça fazla tartışılmaktadır. Buna paralel olarak dünya kamuoyunun gıda güvenliği alanındaki hassasiyeti de giderek artmaktadır. Dolayısıyla tüketici açısından gıda sektörünün temel sorunlarından biri gıda güvenliğinin sağlanamamış olmasıdır.

Dünyanın birçok azgelişmiş ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de gıda güvenirliliği, kalitesi, çeşitliliği açısından ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle AGÜ’lerde gıdalardaki mikroorganizmaların neden olduğu hastalıkların görülme sıklığı önemli boyutlardadır. Diğer taraftan, Türkiye gibi ülkelerde, kişi başına enerji alımına yetecek gıda arzı bulunduğu bilinen ülkelerde, bu enerjinin yarıdan fazlasının ekmek ve tahıldan sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, Türkiye toplumu protein ve enerji ihtiyacının yarısını ekmekten karşılamaktadır. Et ve et ürünleri protein açısından çok önemli olmasına rağmen Türkiye genelinde bu ürünlerin tüketimi, diğer tüm gıda gruplarının tüketimi içindeki payı sadece %3 kadardır. Bu açıdan beslenme göstergeleri değerlendirildiğinde Türkiye, özellikle kırmızı et sektöründe yoksul bir ülke konumunda bulunmaktadır.

Öte yandan yaşama hakkı ile özdeş tutulan gıda hakkı kavramı da literatürde yerini almış bulunmaktadır. Gıda ya da beslenme hakkı diye nitelendirilen bu kavram net bir şekilde hukuksal düzenlemelere konu olmasa da birçok uluslar arası anlaşma ve sözleşmede gıda hakkı anlamına gelebilecek değerlendirmeler mevcuttur. Ancak

kavramın geçerliliği Türkiye açısından değerlendirildiğinde, yasalarda, bireyi doyurmak, birey için yetecek gıda üretmek ve bireyi gıdaya eriştirmek gibi bir yükümlülüğün söz konusu olmadığı görülmektedir. Oysa Anayasa ve yasalarda net olarak bir hukuksal yükümlülük bulunmamasından ötürü, bireyin gıda hakkının sağlanması amacıyla devletin sosyal nitelikli sorumluluklarını sahiplenmesi gerektiği görüşü ağır basmaktadır. Devlet, bu sorumlulukların uygulanmasını kolaylaştıracak bir ortam sağlamalıdır. Özel sektör (ulusal ve uluslar-üstü), Hükümet ve sivil toplumla mutabakat içinde, yeterli beslenme hakkına saygı göstermeye yardım eden bir davranış kuralları bütünü çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmelidir.

Dünya gıda tekellerinin gıda arzını kontrol altına aldıkları ya da almaya devam ettikleri günümüzde; bireylerin, toplulukların ve ülkelerin kendi gıdalarını dolayısıyla besinlerini üretebilmeleri ve bu amaca yönelik olarak tarım politikalarını belirleyebilme haklarının olması önemsenmelidir. Gıda egemenliği alanına giren bu faaliyetin gerçekleştirilmesi halinde aynı zamanda, ulusal gıda pazarlarının adil olmayan dış ticaretten korunması da sağlanacaktır. Çiftçilerin toprak ve kredi gibi kaynaklara sahip olmasını geliştirmesi ile toprak ve su kaynakları üzerindeki haklarını, tekelci şirketlere karşı koruyabileceklerdir. Bu da dikkate değer ve vazgeçilmez kazanımlardır.

Gıda egemenliği; gıdanın yeterli, besleyici, sağlıklı olması yanında ekolojik ve kültürel anlamda uygun koşullarda üretilmesini öngörür. Bu, aynı zamanda gıda üretme hakkını, köylülerin ve küçük çiftçilerin kendileri ve yaşadıkları topluluklar için gıda üretme haklarını ima eder. Bu çerçevede köylüler ve küçük çiftçiler açlık ve sefalet sorunlarının çözümü için geliştirilecek her stratejide merkezi rol oynamaları gerekmektedir.

Gıda egemenliği bağlamında, Türkiye’de hayvancılığın tarım içindeki payı her geçen gün azalmıştır. Aynı zamanda ayrık bir durumun ortaya çıktığı görülmüş; hayvan yetiştiriciliği ile bitkisel üretimin birbirleriyle olan bağı koparacak politikaların uygulandığı tespit edilmiştir. Oysa önemli olan tarım içinde hayvancılık payının yüksek olmasının yanında, bitkisel üretim ile hayvan yetiştiriciliğinin birlikte aynı işletmede uygulanabilmesidir. Toprakta üretilen ürünlerin hayvansal üretimde kullanılması,

hayvandan elde edilen gübrenin de toprağa katkı sağlaması şeklinde oluşan döngünün kurulması sağlanmalıdır. Böylece ancak bu şekilde çevreyle dost, ekolojik bir üretim tarzı söz konusu olabilecektir. Bunun sağlanması halinde yüksek bir verimlilik de sağlanabilecektir. Çünkü hayvansal üretim tarımsal üretimin uyumudur. Bu uyum ne kadar etkin sağlanırsa üretimdeki verimliliğin de aynı oranda artış göstereceği dikkate alınmalıdır. Aksi taktirde giderek tarım ile hayvancılığın bağının koparılması doğrultusunda süren politikaların uygulanması, daha fazla kimyasal gübre kullanmaya ve tek ürün ekimine yani mono-kültüre yönelmemize neden olacaktır.

Wolf (2000:42), köylü ekotiplerinin yani çevreye uyum sistemlerinin savunulmasının gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

Yapay olarak sentezlenmiş yiyecekler yaygın hale gelinceye kadar insanlar gıda temininde diğer organizmalara dayanmak zorundadır. Fotosentez esnasında bitkiler çeşitli kimyasal maddelerden yiyecek üretirler. İnsanlar bu suretle üretilmiş yiyecekleri yiyerek doğrudan yada dolaylı olarak, yani önce bir hayvanın bitkiyi yemesine izin verip sonra da aynı hayvanın ya etini yada süt gibi bir yan ürününü yiyerek, besin elde ederler. Böylece insan bitki ve hayvanlardan kendine enerji, iş yapma kapasitesi aktarır. Bitki ekimi ve hayvan evcilleştirme ikiz teknolojisiyle insan bu aktarmayı daha güvenilir kılar. Bu bakış açısından bir buğday tarlası ve bir hayvan ahırını hazırda mevcut enerji kaynaklarını biriktirme ve denetim altında bulundurma demektir. Bu kaynaklar köylülüğün sayesinde doğal çevresine uyum sağladığı herhangi bir düzenli faaliyetler dizisinin temelini oluşturur.

Dolayısıyla tarım ve hayvancılıkta sürdürülebilir bir kalkınma için gerçekleştirilecek tüm ekonomik faaliyetlerde, çevre ve insan sağlığını dikkate alan bir misyonun benimsenmesi gerekmektedir. Aksi halde endüstriyel tarımın organik olmayan girdilere bağımlılığı; aile çiftçiliğinin tarihsel tekniklerini, geleneklerini ve ekolojik tarım birikimlerini tehdit etmeye devam edecektir. Çünkü endüstriyel tarım

modeli tarımda üretim için en önemli ve en ucuz model olarak benimsetilmektedir. Bu model de üretim sürecinde; makine, suni gübre, kimyasal ilaç, fosil yakıt, suya duyarlı hibrit tohum, genetiği ile oynanmış tohum ve antibiyotiklerin kullanımını gerektirmektedir. Endüstriyel tarım; toprak, su, tarım ürünlerinde yarattığı kirlenme ile hem dünya’da hem de ülkemizde yaşam üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla organik, “düşük endüstriyel girdiye dayalı sürdürülebilir tarım” ve permakültür⁵ seçenekleri yaygınlaştırılmalı ve endüstriyel tarımdan bir an önce vazgeçilmelidir.

Diğer taraftan kapitalizm doğal gelişim süreci içinde, kendisine yabancı ekonomik yapıları, eski üretim ilişkilerini tarımda küçük üreticiliği tasfiye etmektedir. Günaydın (2006:14)’a göre, özellikle 1980’li yıllar, 1970’li yıllarda görülen tıkanmanın bir sonucu olarak, dünya ekseninde Keynesci siyasallardan neoliberalizme dönüşe tanık olmuştur. Bu yapıya koşut olarak Türkiye, 24 Ocak kararları çerçevesinde ithal ikameci politikaları terk etmiş ve ucuz emeğe dayalı-orta derecede teknoloji içerilmiş ürünlerin dışsatımına dayalı, açık piyasa düzenine geçmiştir. Bu kopuş, tarım sektörünün gerilediği, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine geliştiği bir dönemi önceledi. Tarım alanında yapılan özelleştirmeler, tarım desteklerinin kapsamının daraltılması, “reorganize” edilen tarımsal kamu yönetiminin etkinlik kaybı, Türkiye kırsalındaki yoksulluğu derinleştirdi ve süreç, kırın çözülmesini doğurdu. Bu durum, tam da sistemin dönemsel gereksinimine uygun olarak, ucuz ve sürekli işgücü kaynağı olan eski köylüyü, sanayi yapısı görece gelişmiş kentlerin varoşlarına yığdı.

Türkiye’de köylülük için iki büyük yıkım dönemi olmuştur. Bunlar, 1950-1960 liberal, serbest ticaretçi yıllar ve 1980 sonrası neoliberalizm dönemidir. Birinci dönemden farklı olarak 1980 sonrasında özelleştirilmelerin hızlanmasıyla, ABD ve AB’ce desteklenen her türlü tarımsal ürünün serbest ithalatıyla, hiç desteklenmeyen Türkiye tarımsal üreticilerinin yıkımı ve üretim araçlarından koparılışı yeni bir ivme

⁵ Permakültür (*permanent agriculture* = *kalıcı tarım*), doğal ekosistemlerdeki çeşitliliğe, istikrara ve dirence sahip, tarımsal verimliliğe yönelik ekosistemlerin bilinçli olarak tasarlanması ve sürdürülmesidir.

kazandı.

Topraktan koparılan köylünün üretime yeniden yönlendirmek için bölgesel kalkınma planları ile uyumlu bir Toprak ve Tarım Reformu yaşama geçirilmelidir. Yapılacak bir toprak reformunda toprak dağıtımı ile birlikte tüketicilerle dolayısıyla bütün toplumla bir ittifak öngörülmalıdır.

Türkiye’de büyük ve küçükbaş hayvan sayılarının azalmaya başlama süreci 1980 ve sonrasına denk gelmektedir. Bu tarih aynı zamanda köyden kente göçün en yoğun olduğu dönemin başlangıcıdır. Daha önce de değinildiği gibi; Hobsbawm 1980 ve öncesi dönemlerde Türkiye’nin köylü nüfusuna ilişkin “köylü kalesi” değerlendirmesi söz konusuydu. Ancak bu dönemden sonra köyden kente olan yoğun göçle birlikte Türkiye’nin büyük ve küçükbaş hayvan sayılarında paralel bir düşüş gözlenmektedir. Başka bir deyişle; kente göç ile hayvan sayısında azalma arasında doğrusal ilişki söz konusudur. Bu yüzdendir ki çalışmada köyden kente göçe neden olan politikalar, diğer adıyla “Köylülüğün Tasfiyesine” ayrıca önem verilmiştir.

Günümüzde kırmızı et üzerine yapılan tartışmaların çoğu yukarıdaki analizden uzaktır. Dolayısıyla zaten reel anlamda mevcut olmayan hayvancılık politikası daha da duyarsız bir hale getirilmektedir. Oysa yapılacak tartışmalar uzun vadeli ve hayvan yetiştiriciliğinin tüm parametrelerini içerecek şekilde olmalıdır. Kırmızı et kıtlığı Türkiye’de uzun dönemde uygulanan politikaların sonucudur. Bununla birlikte iktidara gelen her yeni hükümet, köylülüğün tasfiyesiyle birlikte azalan hayvan sayılarının daha da azalmasını önleyememiştir. Çünkü Türkiye’de öteden beri reel anlamda bir ulusal hayvancılık politikası mevcut değildir. Sürekli değişen sistem, teşvik ve ithalat politikaları nedeniyle yerli üretim ihtiyacı karşılayamamaktadır. Dolayısıyla ulusal hayvancılık politikasının oluşturulması Türkiye’nin ithalata bağımlı olmaması için artık bir zorunluluktur.

Çalışmada gözlenen bir başka olgu kırmızı et üretiminin ağırlıklı olarak sığır etine bağlı kalmasıdır. Sığır dışındaki manda, koyun ve keçi gibi alternatif kırmızı et kaynaklarında gerek hayvan sayısı gerekse et üretimi bakımından ciddi azalmalar

yaşanmıştır. Bu durum kırmızı et ihtiyacının bu kaynaklarla ikame edilmesinin önünü tıkamaktadır. Dolayısıyla; hayvan stokunun çeşitler arası dağılımında bir denge gözetilmelidir. Koyun ve keçiyi dışlayıp yalnızca sığıra dayalı büyük işletmecilik, dinamik, kırsal ve kentsel nüfusa sahip Türkiye için uygun değildir. Et açığının kapatılmasında küçükbaş hayvancılığın Türkiye açısından özel bir yere sahip olması sebebiyle küçükbaş hayvancılığa yönelik desteklerin artırılması gerekmektedir.

Mera alanlarının tam olarak kullanıma sunulamaması ekonomik bir hayvancılık yapmayı engellemektedir. Yeterli düzeyde yem üretimi olmadan yeterli düzeyde et ve süt üretimine de ulaşamamaktadır. Hayvancılık politikası kapsamında engebeli bir coğrafyada yapılabilecek en iyi ekonomik faaliyet küçükbaş hayvancılıktır. Özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinin yüksek kesimlerinde küçükbaş hayvancılığa uygun otlaklar mevcuttur. Bu yapıyı üretime dönüştürmenin en iyi yolu en engebeli coğrafyalarda iyi derecede beslenebilen tiftik ve kıl keçisi yetiştiriciliği faaliyetlerine ağırlık vermektir. Aksi taktirde, muazzam genişlikteki bu alanlarda yetişen kaliteli otların üretim girdisi olarak kullanılmasının hiçbir yolu yoktur. Ayrıca gözlenen odur ki, bu engebeli alanlarda, büyük oranda küçükbaş olmak üzere, büyük ve küçükbaş hayvan sürüleri beslemek çoğu zaman toprağın işlenmesinden daha etkin olmuş ve bu faaliyetler daha verimli sonuçların elde edilmesini sağlamıştır. Bu gözlemler özellikle göçebe hayvan yetiştiriciliği yapanlar için söz konusudur. Bu bağlamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bazı dönemlerde yaylacılık faaliyetlerinin yasaklanması bölgede yoğun olarak yetiştirilen ve en önemli gelir kaynağı olan küçükbaş hayvancılığı bitirme noktasına getirmiştir. Bu olumsuz durumu avantajlı hale getirmek için bölgede yaylacılık faaliyetleri desteklenmeli, bu faaliyetleri yapanlara teşvikler verilmeli ve güvenli bir ortam sağlanmalıdır.

Nüfus artış hızı ile hayvan popülasyonundaki artış doğru orantılı değildir. Bu nedenle ülkemizde nüfus artışıyla paralel olarak, önümüzdeki dönemde yükselecek kırmızı et talebinin kendi iç kaynaklarımızdan karşılanması, hayvan ıslahı çalışmaları yanında hayvansal üretimde verimlilik ve üretim artışına yönelik uygulamalarla mümkün olacaktır. Ayrıca kayıt dışı-kontrolsüz kesimler ve üretimi önleyecek tedbirler hayata geçirilmelidir. Bu kapsamda, et sektörü ile ilgili her kesimin temsil edildiği bir

Ulusal Konsey oluşturulmalıdır.

Hayvan arzı, dolayısıyla kırmızı et yetersizliği sorununun çözümü aslında kaba yem ihtiyacı sorununun çözümüyle paralel ilerlemektedir. Açıktır ki; hayvancılığın en önemli girdilerinden biri yemdir. Türkiye’de üretilen yemler yetersiz, düşük kalitede ve fiyatı yüksektir. Bu durumu hem kaba hem de karma yem için söylemek mümkündür. Türkiye’de kaba yem üretimi karma yem üretimine göre çok yüksektir. Dolayısıyla hayvancılığın gelişmesi ve üretiminin artırılması karma yem üretiminin yeterli olmasıyla yakından ilgilidir. Bu doğrultuda; kaliteli kaba yem açığının giderilmesi için ekim alanları genişletilmeli, meraların ıslahı yapılmalıdır.

YEMSAN’ın yem üretiminden çekilmesiyle birlikte karma yemin tümü özel sektör tarafından üretilmeye başlanmıştır. Böylece yem fiyatları üzerindeki kamu denetimi de tümüyle kalkmıştır. YEMSAN’ın sektörden çekilmesini izleyen yıllarda süt ve et üreticilerinin eline geçen fiyatlarla süt ve besi yem fiyatları karşılaştırıldığında; yem fiyatlarının ürün fiyatlarına göre çok yüksek olduğu görülmektedir. Öte taraftan Türkiye’de karma yem fiyatları gelişmiş ülkelerdeki karma yem fiyatlarından yaklaşık iki kat daha yüksektir. Yem fiyatlarındaki yüksek artışlar ve et fiyatlarındaki istikrarsızlık üreticinin alım gücünü zayıflatmakta, ileriye yönelik üretim planlaması yapmasını engellemektedir. Çünkü girdi fiyatlarında ciddi artışlar yaşanırken et fiyatlarının yerinde sayması üreticilerin üretimi uzun süre devam ettirmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla hayvancılık alanında maliyetlerin düşürülmesi temel sorunlar arasındadır.

Yem sorununun çözümü için; Türkiye’nin bitkisel üretimi dışa bağımlılıktan kurtarılmalı ve yem üretimi tüm kaynaklarıyla birlikte yurtiçi üretime dayandırılmalıdır. Bunun yanında başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere, çayır, mera kullanımını ve yalvacılık faaliyetlerini sınırlayan sorunların ortadan kaldırılması gereklidir. Yem yanında diğer girdilerin de, zamanında ve uygun fiyatla üreticiye ulaşması sağlanmalıdır. Bunun için, ürün fiyatlarında uzun süreli kararlılık oluşturulmalı, istikrarlı bir yem pazarının oluşmasını sağlayacak tedbirler alınmalı ve bu yolla üreticiye güven verilmelidir.

Tarım ve hayvancılığa dönük destekler değerlendirildiğinde; DB'nin önerileri doğrultusunda devreye sokulan DGD sistemiyle birlikte fiyat destekleri, kredi ve gübre sübvansiyonlarının toplam destekler içindeki payı sürekli azalmaya başlamıştır. Bununla birlikte 1998'de DB heyetinin hazırladığı "Reform İçin Öneriler" adlı rapora göre tarım satış ve kredi kooperatiflerinin imtiyazları da kaldırılmalıdır. Nitekim 2002 yılından bu yana Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'ne olan destek tümüyle kaldırılmıştır. Desteklerin tümüyle kaldırılması kurumun özel sektördeki rakipleri ile rekabet edememesine neden olmuş ve bu nedenle maliyetleri düşürmek için işçi çıkarmaya başlamıştır. İşten çıkarma programından sağlanan tasarruflar, ilk aşamada işletme sermayesini güçlendirmek için kullanılmıştır. Kısaca "TSKB'nin Yeniden Yapılandırılması" adı altında kurumun tasfiye edilmesi projelendirmiştir.

Anadolu'da kira ilişkilerinde mülk sahipleri, DGD ödemelerini kendilerinin almalarını koşul olarak dayatmaktaydılar. Bu bağlamda kentlerde yaşayan ve toprakla hiç ilgileri olmayan mülk sahiplerinin tarımsal desteklerden yararlandırılmaları söz konusu olmuştur. Girdi ve çıktı desteklerinin elimine edildiği DGD sisteminde, destek ile üretim arasında ilişki kuramayan üretici, sözü edilen ödemelerin yapılan işlem için gerekli harcamaları karşılama oranına ve desteğin ödenme zamanlamasına yabancılaşmıştı. Çünkü ödemeler sürekli olarak en az bir yıl gecikmeli yapılmaktaydı. Tarıma dönük desteklerin GSMH'ye oranı, ulusal gelirin binde 8'ini asla aşmamış, destek kalemlerindeki kaydırmalar bunun içinde yapılmıştır. Kısacası, DGD sistemiyle "üretmeyen bir tarım sektörü" profili ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi hayvancılık açısından birçok önemli sorunu beraberinde getirmiştir. Hükümetler, IMF ve DB istiyor diye çiftçilere destek olan, tarımsal KİT'lerden EBK, SEK ve YEMSAN'ı özelleştirmişlerdir. Böylece 1980 yılında 80 milyon olan hayvan sayısının 40 milyona kadar gerilemesinin bir nedeni de tarımsal KİT'lerin özelleştirmesi olarak tespit edilmiştir. Bu özleştirmelerle birlikte hayvancılık çökmüş, hayvansal ürünler yeterlilikten çıkmış, et ve sütte ithalatçı konuma gelinmiştir.

Dolayısıyla hükümetlerin tarım ve tarımcının aleyhine uyguladığı politikalar,

kamunun tarımdan çıkarılmasına ve çiftçi-devlet ilişkisinin de ortadan kalkmasına neden olmuştur. Başka bir deyişle çiftçilerin ürettiği ürünü alıp işleyen veya işlemeden satan yerli şirketlerin yerine ulusaşırı tarım ve gıda şirketleri egemen olmaktadır. Özellikle tohumculuk yasasının çıkarılmasıyla birlikte çiftçinin kendi üretiminden ayırdığı tohumluk elinden alınmış sanayiciye verilmiştir.

Türkiye'nin bitkisel ve hayvansal üretim materyali gereksinimini karşılamaya yönelik olarak çalışan TİGEM, 1984 yılından itibaren işlevsiz hale getirilmeye çalışıldı. Bu da Türkiye'nin bitkisel ve hayvansal üretim materyali temininde hemen tümüyle dışa bağımlı hale dönüşmesi sonucunu yaratmıştır.

Hangi kaynaklara dayandırılırsa dayandırılısın, Türkiye'nin gerçeği büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısının azalmış olduğu ve azalmanın devam ettiğidir. Çünkü hayvan sayısı toplamda düşmekte, kırmızı et üretimi ağırlıklı olarak sığır etine bağlı kalmakta; böylece emek yoğun üretim tarzı yerini sermaye yoğun üretim tarzına bırakmaktadır. Milyonlarca köylünün alandan tasfiyesi, üretim tüketim dengesinin daha da bozulmasının bir diğer önemli nedenidir.

Dünya kırmızı et üretiminde sürekli bir artış gözlenirken Türkiye'de bu eğilim tersine bir seyir izlemiştir. Kırmızı et tüketimi birçok ülkenin gerisindedir ve sürekli azalma eğilimindedir. Türkiye'de özellikle son yıllarda bütün türlerin et üretiminde büyük bir üretim kaybının yaşandığı gözlenmiştir. Diğer taraftan dünya sığır ve dana eti üretiminin toplamı 58,7 milyon ton olduğu değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 381 bin ton ile %0,65 gibi az bir paya sahip olması ürettiği kırmızı et miktarının ne kadar kıt olduğunu kanıtlamaya yetmektedir. Bütün bunların sonucu olarak Türkiye'de gıda egemenliği başta olmak üzere gıda güvenliği, güvencesi ve gıda hakkı ciddi düzeylerde tehdit altındadır.

Yukarıda değinildiği gibi, Türkiye'de yaşanan kırmızı et kıtlığı tüketicinin tüketim alışkanlıklarının da değişmesine neden olmuştur. Çünkü tüketimin kırmızı etten beyaz ete ve pirinç, makarna gibi bitkisel kaynaklı ürünlere doğru kaydığı tespit edilmiştir. Ayrıca tüketicilerin kırmızı et satın almak için et ve et ürünlerine giderek

daha çok para harcadığı gözlenmiştir.

Üretici açısından en ciddi sorunlardan biri yem maliyetleri oluştururken karkas fiyatlarının belirli bir düzeyde kalması ve et reyon fiyatlarının sürekli artması da aynı derecede ciddi bir sorundur. Karkas fiyatlarının et reyon fiyatlarına göre çok düşük olması piyasadaki aracı faaliyetinin yoğunlaşmasına odaklanmak gerektiğini göstermektedir. Çünkü kırmızı et üretici fiyatı/tüketici fiyatı makası sürekli üretici aleyhine bir seyir izlemesi hem tüketici hem de üretici açısından olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Tüketici tüketim kalıplarını değiştirirken, örneğin daha ucuz olan beyaz ete yönelirken, üretici de üretimden çekilmektedir. Bunun yanında EBK'ya verilen et ve canlı hayvan ithalat yetkisi, öncelikle üreticiyi, ardından tüketiciyi cezalandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Amin, S., (2009). Dünya yoksulluğu, yoksullaşma ve sermaye birikimi, *Mülkiye Dergisi*, cilt: XXXIII, 262,89-97.
- Akman, N., v.d, (2006). *Cumhuriyetimizin 100. yılında Türkiye'nin hayvansal üretimi*, Birinci Baskı: Setma, Türkiye Damızlık Sığır Yetiştiricileri Merkez Birliği Yayınları No: 4
- Apaçık, E., (2010), Özelleştirmelerin sonuçları ve toplumsal yansımaları, TMMOB Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu III, Ankara.
- Boratav, K., (2010), Ülkemizde ve dünyada yaşanan özelleştirmelerin genel bir değerlendirilmesi,Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu III, TMMOB, Ankara.
- Atalık, A., (2008). *Gıda emperyalizmi*.(<http://www.karasaban.net/gida-emperyalizmi>, 09.09.2010 tarihinde erişildi).
- Atalık, A., (2009). *Doğu ve güneydoğunun az konuşulan sorunları*, (http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=11905&tipi=24&sube=3, 13 Ocak 2011'de erişildi).
- Ataman Erdönmez, P.,(2007). Küresel demografik değişim süreci ve finansal sektör üzerindeki etkileri, *Bankacılar Dergisi*, 62, 63-64.
- Aydın, B., (2005), Ölçek büyüklüğü, toprak parçalılığı ve arazinin tasarruf şekline göre tarımsal işletmelerin analizi, TMMOB-ZMO Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:5, Ankara.
- Aydın, B., (2009),Tarımsal dış ticarete değişim, TMMOB-ZMO Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:8, Ankara.
- Aysu, A., (2006), *Avrupa Birliği ve tarım*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Aysu, A., (2009), Piyasa ve küçük köylülük, *Mülkiye Dergisi*, cilt:XXXIII, 262,223-235.

- Aytaç, A.,(2004). *Gıda sektöründe tüketici hakları*, TMMOB, Dünya Gıda Günü-Tarlardan Sofraya Gıda Güvenliği Sempozyumu,(15-16 Ekim, Ankara, S.147-148), Ankara.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2007). *IMF gözetiminde on uzun yıl (1998-2008) / farklı hükümetler tek siyaset*. İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- Balçık Mısır, G. (2008) HACCP, Gıda Güvenliği ve Risk Yönetim Sistemi.
(<http://www.yunus.sumae.gov.tr/2008/03/03.pdf>,15.08.2010 tarihinde erişildi).
- Baysal, A., (2002).*Beslenme* (9.Baskı). Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- Baysal, A., (2002).*Genel Beslenme* (11. Baskı). Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.
- Bayraktar, Ş., (2008), Kırmızı ete ilişkin basın bülteni, Basın ve Halkla İlişkiler Md.lüğü,(http://www.tzob.org.tr/tzob_web/basin_bulten/2008/22_02_2008_1.htm 20 Mart 2011’de erişildi).
- Boratav, K.,(1980), Tarımsal yapılar ve kapitalizm,Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:454,AÜ Basımevi, Ankara.
- Boratav, K.,(2009), Tarımsal fiyatlar istihdam ve köylülüğün kaderi, *Mülkiye Dergisi*, cilt:XXXIII, 262,9-23.
- Boratav, K., (2010), Türkiye’de özelleştirme gerçeği sempozyumu III. TMMOB, Kardelen Ofset, Ankara.
- Ecevit, C. M., Karkıner, N., Büke, A., (2009), Köy sosyolojisinin daraltılmış kapsamından, tarım-gıda-köylülük ilişkilerine yönelik bazı değerlendirmeler, *Mülkiye Dergisi*, cilt:XXXIII, 262,41-62.
- CHP, (1999), Somut Politikalar Çalışma Grubu (CHP-SPÇG), “Doğu ve Güneydoğu bölgesinden göç- ön rapor”, içinde, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Baydar, O. (ed.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 334-341.
- Çapraz, İ., (2004), Kırmızı et profili, İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi,(<http://www.ito.org.tr>,13 Ocak 2011’de erişildi).
- Çopur, U. Yonak, S., Şenkoyuncu, A.,(2010). Gıda Güvenliği ve Denetim Sistemi, TMMOB Ziraat mühendisleri odası VII. Teknik Kongresi.

- Deniz, O., ve Etlan, E., (2009). Kırdan kente göç ve göçmenlerin uyum süreci üzerine bir çalışma: Van örneği, *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6,Sayı:2, S.472-498.
- DPT., (2003), Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu (Ulusal Gıda ve Beslenme Eylem Planı I. Aşama Çalışması Eki İle), İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No DPT : 2670, Mart 2003.
- DPT., (2006), Dokuzuncu Kalkınma Planı(2007-2013), (<http://ekutup.dpt.gov.tr>, 07.09.2010 tarihinde erişildi).
- DPT., (1989), Altıncı Beş yıllık Kalkınma Planı(1990-1994),(1989), (<http://ekutup.dpt.gov.tr>,8.11.2010)
- DPT., (2008), Türkiye’de iç göçler ve göç edenlerin nitelikleri(1965-2000), Hazırlayan: Tuncer Kocaman, Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- DPT., (2001), Sekizinci beş yıllık kalkınma planı nüfus demografi yapısı, göç özel ihtisas komisyonu raporu, DPT Yayın No: 2556- ÖİK:552, Ankara.
- EBK Genel Müdürlüğü (2009), 2009 yılı sektör değerlendirme raporu,(www.ebk.gov.tr/database/attachment/dfb22994.pdf, 25 Mart 2011’de erişildi).
- EBK Genel Müdürlüğü (2011), EBK tarihçe ve genel bilgiler, (http://www.ebk.gov.tr/ebk_tarihce_ve_genel_bilgiler-icerik-240-2.htm, 25 Şubat 2011’de erişildi).
- EBK Genel Müdürlüğü (2010), Et ve balık kurumu 2010 yılı faaliyetleri, (www.ebk.gov.tr/icerik_doc.php?Id=299&baslik=Faaliyetlerimiz, 15 Mart 2011’de erişildi).
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi,(1999). 12 No’lu Genel Yorum: Yeterli Beslenme Hakkı, Sözleşme, Madde 11,Yirminci Oturum. (http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=110,12.08.2010 tarihinde erişildi).
- Gökçen, Ş., (1992), Özelleştirme mi tekelleştirme mi, Öz Gıda-İş Sendikası, MN Ofset, Ankara.

- Güder, G.,(2006). Avrupa Birliği Gıda Güvenliği ve Üyelik Sürecinde Türkiye'ye Yansımaları, DPT- Uzmanlık Tezleri, DPT Yayın No:2696, Ankara: DPT Yayınları.
- Gülçubuk, B., (2004). *Kırsal yoksulluk, tarım politikaları ve gıda güvenliği*, TMMOB Dünya Gıda Günü-Tarladan Sofraya Gıda Güvenliği Sempozyumu,(15-16 Ekim, Ankara)S.65,Ankara.
- Giray, H., Soysal, A.,(2007). Türkiye'de gıda güvenliği ve mevzuatı, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 2007: 6(6), 485-490. (<http://www.korhek.org/arsiv.php?cilt=6&sayi=6>, 20.08.2010 tarihinde erişildi).
- Günaydın,G,. (2006),Türkiye tarım sektörü, *Tarım ve Mühendislik Dergisi*, Sayı: 76-77,12-27.
- Günaydın,G,. (2006a), 2000'li yıllarda tarım sektörü, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Kozan Ofset, Ankara.
- Günaydın, G., (2009). Türkiye tarım politikalarında yapısal uyum: 2000'li yıllar, *Mülkiye Dergisi*, cilt:XXXIII, 262,175-221.
- Günaydın, G., (2009a). Koyun Yetiştiriciliğinin ekonomi politiği, *U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 15-32, Bursa.
- Günaydın, G.,(2007), Avrupa Birliği sürecinde Türkiye hayvancılığının durumu, 5. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi, Van.
- Günaydın, G., (2007a), Türkiye süt sığırcılığı sektörünün ekonomik ve politik analizi, M. Kaymakçı ve A. Önenç (ed.), Türkiye Süt Sığırcılığı Kurultayı Bildiriler Kitabı, (25-26 Ekim, İzmir, ss.23-37), İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Günaydın, G., (2010), Tarım ve kırsallıkta dönüşüm: politika transferi süreci/ AB ve Türkiye, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Günaydın, G., 2010a), Çözüm ithalat değil yurt içi üretimdir, Basın Toplantısı, (http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=13872, 29 Mart 2011'de erişildi).
- Güneş, E., (2005). *Türkiye'de gıda üretimi ve tüketimi*. Dünya Gıda Günü Sempozyumu (14-15 Ekim, Ankara, S.116-131), Ankara.

- Gürbüz, M., (2005).Türkiye İçin Tarım-Durum/Sorun/Çözüm Arayışları, (No:47), İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları.
- Gürbüz, M,(2008). “Gıda Hakkı” temasının hukuksal boyutta irdelenmesi. TMMOB, Gıda, Kimya ve Ziraat Mühendisleri Odası, Dünya Gıda Günü 2007 Gıda Hakkı Sempozyumu (19-20 Ekim, Ankara, S.31-41), Ankara: Payda Yayıncılık.
- Hobsbawm, E., (1996), Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 aşırılıklar çağı, Çev: Yavuz Alagon, Sarmal yayınevi, İstanbul.
- Hobsbawm, E., (2007), Yeni yüzyılın eşiğinde, Söyleşi: Antonio Polito, (Çev. İ. Yıldız), Yordam Kitap, İstanbul.
- II. Tarım Şurası, (2004). Tarımsal Yapıda Değişme ve Gelişmeler, (<http://tarimsurasi.tarim.gov.tr>, 4 Ocak 2011’de erişildi).
- İlhan Erdost, M., (2009), Yabancılar toprak satışı ve yasalaşma süreçleri (1535-Şubat 2009), *Mülkiye Dergisi*, cilt: XXXIII,262,107-164.
- İktisadi Araştırmalar Vakfı, (1986), Türkiye’de kırmızı et üretiminin sorunları, Seminer (Tebliğler ve Panel), Yayın no:64, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- İSO, (2010), Avrupa Birliği sürecinde sektörler rehberi: Kırmızı et ve süt sektörleri, İSO Yayın No:2010/20, As Matbaacılık Reklam Ambalaj San. ve Dış Tic. Ltd. Şti., İstanbul.
- İTO, (2010), *Türkiye’nin tarım ve hayvancılık alanındaki yapısal analizi-araştırma*, (www.ito.org.tr,13 Ocak 2011’de erişildi).
- Karagöz, H., (2009). *Türkiye ve Konya’da hayvancılık sektörü, sektörün sorunları ve çözüm önerileri*, Etüd araştırma Servisi, Konya Ticaret Odası. (www.kto.org.tr/dosya/rapor/hayvancilik_raporu.pdf, 4 Aralık 2010’da erişildi).
- Karadaş, D., (14 Ekim 2010), Türkiye’de et ABD’den bile pahalı, *Haber Türk Gazetesi*, S. 10.
- Kaymakçı, M., (2008).*Gıda egemenliği açısından Türkiye hayvancılığı*.TMMOB, Gıda, Kimya ve Ziraat Mühendisleri Odası, Dünya Gıda Günü2007 Gıda Hakkı Sempozyumu(19-20 Ekim, Ankara,S.68-86), Ankara: Payda Yayıncılık.

- Kaymakçı, M., vd., (2000). Türkiye ziraat mühendisleri V. Teknik Kongresi, TMMOB Yayın no:38, Ankara.
- Kazgan, G., (2000). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*, (9. Baskı) İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kozanoğlu, H., (30 Kasım 2009). Gıda egemenliği. *Birgün Gazetesi*. (http://www.birgun.net/writer_2009_index.php?category_code=1186995261&news_code=1259589616&year=2009&month=11&day=30, 14.09.2010 tarihinde erişildi).
- Köse N., Kesici T., Erkuş A.,(2005). Türkiye’de beslenme durumu, *Standart, Türk standart Enstitüsü, Ekonomik ve Teknik Dergi*,83-89,Ankara.
- Köymen, O.,(2009), Kapitalizm ve köylülük: ağalar-üretenler-patronlar, *Mülkiye Dergisi*, cilt:XXXIII, 262,25-40.
- Köymen, O., (2008), Kapitalizm ve köylülük: ağalar-üretenler-patronlar, Yordam Kitap, İstanbul.
- Levent, S. (13 Ocak 2011). Et fiyatı üreticiyi küstürmeden buzağı ile düşer, *Radikal Gazetesi*, S. 17.
- Martin, B., (1995), Özelleştirme:kimin çıkarına?, Çev: Osman Ç. Deniztekin, Cep Kitapları Yayın No:124, İstanbul.
- Milliyet, (2011), Et ithalatında gümrük vergileri arttırıldı, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/et-ithalatinda-gumrukvergileriarttirildi/ekonomi/ekonomidetay/14.05.2011/1390274/default.htm>, 18 Haziran 2011’de erişildi).
- Nirun, N. (1991). Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi. Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Oral, N., (2006), Türkiye tarımında kapitalizm ve sınıflar, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:6, Koza Ofset, Ankara.
- Oral, N., (2006a), 2000’li yıllarda tarım sektörü, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Milli Kütüphane Konferans Salonu, Kozan Ofset, Ankara.
- Ortaş, İ. (2005). Bilim tarihi içinde tarım tarihinin yeri ve önemi. *Çukurova Üniversitesi Bilim Eğitim ve Düşünce Dergisi*, (Cilt 5), 1,10.

- Önder, İ., (2006) *Tarım ve gıda sektöründe son çeyrek yüz yılda kamusal ve özel yatırım- gıda sektöründe yabancı sermaye kullanımı*, TMMOB, Dünya Gıda Günü 2006Sempozyumu, (13-14 Ekim, Ankara, S.32-138), Ankara, 2006: Kozan Ofset Matbaacılık.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2011), Türkiye’de özelleştirme, http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm, 20 Şubat 2011’de erişildi).
- Özkaya, T., (2006). *Küreselleşme ve tarım politikaları*, (http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=51, 21 Kasım 2010’da erişildi).
- Ünal, B., (2009). Pancar tarımında dönemsel ve bölgesel tasfiye: kırsal hanelerin önemi, *Mülkiye Dergisi*, cilt:XXXIII, 262,275-291.
- P. Stedile, J., (2009). Çok uluslu şirketlerin tarıma karşı saldırısı, Çev: Ekin Kurtiç, *Mülkiye Dergisi*, cilt:XXXIII, 262,99-106.
- VIII. BYKP, (2000). (<http://ekutup.dpt.gov.tr,07.09.2010> tarihinde erişildi).
- Soğancı, M., (2006). *Açılış konuşması*, TMMOB, Dünya Gıda Günü 2006Sempozyumu, (13-14 Ekim, Ankara, S.11-13), Ankara,2006: Kozan Ofset Matbaacılık.
- Suiçmez, B. R., (2006), TRUP gerçekleşme durumu ve kaynak kullanım analizi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Kozan Ofset Basım, Anakara.
- Tezkan, M., (2010), Tecavüzcüyü afişe edelim, *Milliyet*, (<http://www.milliyet.com.tr/tecavuzcuyu-afise-edelim/mehmettezkan/yasam/yazardetay/28.04.2010/1230719/default.htm>, 25 Şubat 2011’de erişildi).
- TKB, Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname, K.H.K. Tarihi, No: 24 Haziran 1995/ 560,Yetki Kanunu: 08 Haziran 1995/4113, Yayınlandığı R.Gazete: 28 Haziran 1995/22327. (<http://www.kkgm.gov.tr/kanun/560.html>,13.08.2010 tarihinde erişildi).
- TMMOB (2010),Haber Bülteni Ziraat Mühendisleri Odası, 41. dönem III.danışma kurulu toplantısı sonuç bildirgesi, (www.zmo.org.tr/resimler/ekler/f68928ec5b6fae1_ek.pdf?dergi=137, 24.08.2010 tarihinde erişildi).
- TMMOB., (2010), Kırmızı et bunalımı paneli, (http://www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=6077&tipi=20,24.08.2010 tarihinde erişildi).

- Tömek, Ö., (2007). *Türkiye hayvancılığının temel özellikleri ve sorunları*, M. Kaymakçı ve A. Önenç (ed.), Türkiye Süt Sığırcılığı Kurultayı Bildiriler Kitabı, (25-26 Ekim, İzmir, ss.19), İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Tuncer, T.,(2010), Basın Toplantısı: Kurban bayramı yaklaşırken hayvancılığımız can çekişiyor,ZMO Haber Bülteni, Sayı No:95, (www.zmo.org.tr/resimler/ekler/f7a3d1d2f039be1_ek.pdf?dergi=, 17 Nisan 2011’de erişildi).
- TÜİK, (2010),İstatistik göstergeler 1923-2009, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, No:2010-925. Ankara.
- TÜİK (2011), Hayvancılık istatistikleri, (<http://www.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul>, 29.05. 2011’de erişildi).
- TÜİK, (2011a), veritabanları-dış ticaret, (<http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/vt/vt.htm>,31.05 2011’de erişildi).
- TÜİK, (2011b), Gayri safi yurtiçi hasıla IV. Dönem: Ekim, Kasım, Aralık/2010, Haber Bülteni, Sayı No: 66, (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8471>, 18.06.2011’de erişildi).
- TZOB (2008), Türkiye kırmızı et sektör değerlendirmesi 2008 yılı ve sonrası beklentiler, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Haziran 2008, Ankara.
- Usumi, S. (1999). 75 yılda hayvancılık: gelişmeden çöküşe, yetmiş beş yılda köylerden şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları.
- Yelboğa, A. (2008, “İnsan kaynakları bölümünde çalışanların iş doyumlarındaki farklılıkların incelenmesi”, *Yönetim Dergisi*, Yıl:19, Sayı: 61, S.3-6.
- Yıldırım, A.E. (2008), “Türkiye’de özelleştirme konusunda söylenenler, yapılar ve yapılması gerekenler”, TMMOB Türkiye’de Özelleştirme Sempozyumu II, Ankara.
- Yıldırım, Y., Tayyar, T., (2006), *Kırmızı et sanayi ve çözüm önerileri*, İTO Yayın No:2006-11, İstanbul.
- Z.M.O. (2004), Doğrudan gelir desteği: tarımsal destek mi, yoksulluk yardımı mı?, (http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=147&tipi=5&sube=0, 10 Şubat 2011’de erişildi).

WEB SİTELERİ

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://faostat.fao.org>

<http://www.tmmob.org.tr>

<http://www.zmo.org.tr>

<http://www.tarim.gov.tr>

<http://www.karasaban.net>

<http://www.iso.org.tr>

<http://www.ebk.gov.tr>